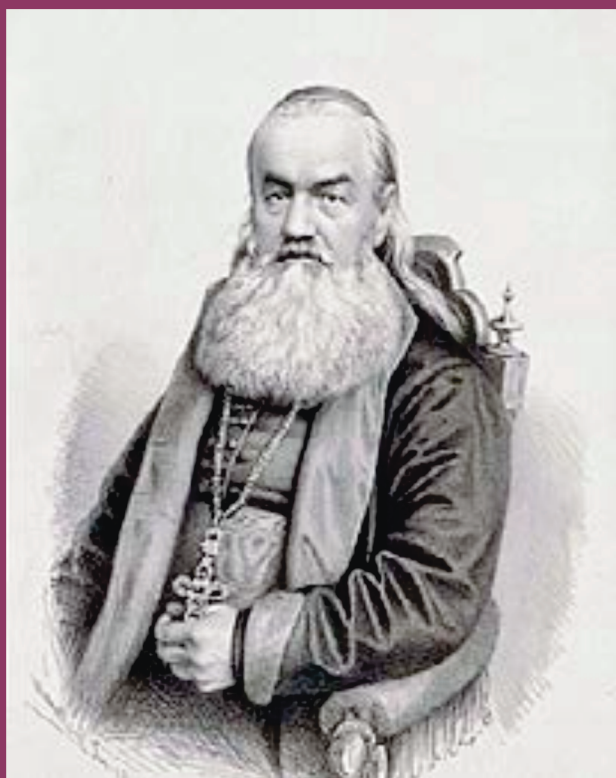

Preot dr. Pavel Vesa

DOUĂ DECENII DIN ISTORIA EPISCOPIEI ARADULUI

Perioada episcopului Procopie Ivașcovici
(1853 - 1873)

MIRADOR

Preot dr. PAVEL VESA

DOUĂ DECENII DIN ISTORIA EPISCOPIEI ARADULUI
Perioada episcopului Procopie Ivașcovici
(1853-1873)

Volum tipărit cu sprijinul Consiliului Județean Arad, prin
Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad

Redactor și DTP: dr. Gabriela Adina Marco

**Mulțumim familiei părintelui Pavel Vesa și celor care au făcut posibilă
tipărirea acestui volum.**

Editor: Ioan Matiuț

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

VESA, PAVEL

Două decenii din istoria episcopiei Aradului : perioada episcopului
Procopie Ivașcovici : (1853-1873) / preot dr. Pavel Vesa. - Arad : Mirador, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-973-164-378-6

Preot dr. PAVEL VESA

**DOUĂ DECENII DIN ISTORIA EPISCOPIEI ARADULUI
Perioada episcopului Procopie Ivașcovici
(1853-1873)**

Editura MIRADOR
Arad, 2023

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	7
Notă asupra ediției.....	9
Introducere.....	13
I. Repere istoriografice.....	14
II. Vacanța episcopală dintre 1850-1853	16
III. Alegerea noului episcop.....	20
III. 1. Noul episcop și atitudinea patriarhului.....	20
III. 2. Episcopul Procopie Ivașcoviți. Scurte date biografice	21
IV. Jurisdicția și organizarea Episcopiei.....	28
V. Activitatea ca episcop al Aradului (1853-1873).....	38
V. 1. Activitatea în domeniul bisericesc	38
V. 2. Activitatea în domeniul economic-administrativ	40
V. 3. Activitatea în domeniul cultural	46
V. 4. Primele reviste bisericești arădene	52
V. 5. Episcopul Procopie și asociaționismul	56
V. 6. Reuniuni/conferințe preoțești	57
V. 7. Activități filantropice	59
V. 7. 1. Fonduri și fundațiuni.....	59
V. 7. 2. Reuniunea Femeilor Române	60
VI. Episcopul Procopie și reînființarea Mitropoliei Ardealului.....	62
VII. Situația din parohiile mixte după reînființarea Mitropoliei ardelen. Alterități confesionale	72
VIII. Catedrala și reședința episcopală	79
VIII. 1. Catedrala episcopală.....	79
VIII. 2. Reședința episcopală	89
VIII. 2. 1. Reședința episcopală de la Arad.....	89
VIII. 2. 2. Reședința Consistoriului ortodox de la Oradea.....	89
IX. Învățământul	90
IX. 1. Institutul Teologic.....	90
IX. 1. 1. Profesorii	90
IX. 1. 2. Condițiile admiterii în Institut.....	92
IX. 1. 3. Disciplinele de învățământ.....	95
IX. 1. 4. Examenele.....	96
IX. 1. 5. Disciplină.....	96
IX. 1. 6. Clădirea școlii.....	97
IX. 1. 7. Societatea de lectură.....	98
IX. 2. Preparandia	99
IX. 3. Școlile populare	101
X. Alegerea ca mitropolit al Ardealului	107
Concluzii.....	108
Bibliografie.....	109
Anexe	115

Cuvânt înainte

Așezându-se pe linia preoților-cărturari preocupați de istoriografia ecleziatică arădeană – Vasile Mangra, Teodor Botiș, Avram Sădean, Gheorghe Ciuhandu etc. – regretatul părinte dr. Pavel Vesa publică, în anul 2006, monumentală sa lucrare monografică „*Episcopia Aradului: istorie, cultură, mentalități (1701-1918)*”. Elaborată ca teză de doctorat sub coordonarea reputatului istoric Nicolae Bocșan, lucrarea monografică a părintelui Vesa va rămâne pentru multă vreme de aici înainte una de referință pentru istoriografia ecleziastică din Banat și Transilvania. Preocupările istorico-eceziastice ale părintelui dr. Pavel Vesa au fost mult mai extinse, zecile de volume și sutele de articole științifice publicate în timpul vieții rămânând mărturie în acest sens. În urma trecerii la cele veșnice a părintelui dr. Pavel Vesa au rămas și câteva lucrări în manuscris, cum este cea de față, dedicată episcopului Procopie Ivașcovici.

Din șirul vlădicilor sârbi sau români care s-au așezat pe tronul episcopiei arădene, de-a lungul celor peste trei secole de existență a acesteia, Procopie (Petru) Ivașcovici (1853-1873) iese în evidență nu doar prin îndelunga-i păstorire, cât mai ales prin multele sale ctitorii puse în slujba neamului românesc: întemeierea *Asociațiunii Naționale Arădene pentru cultura poporului român* (1863), edificarea bisericii-catedrale cu hramul „*Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul*” (1864), editarea primului ziar al eparhiei, „*Lumina*” (1872). Născut într-o familie de români din Deliblata bănățeană, fiu al părintelui Andrei Ivașcu și fratele profesorului și protopopului Sofronie, Petru Ivașcu – devenit ulterior Procopie Ivașcovici – urcă treptele ierarhice până la cele mai înalte demnități bisericești. „*Procopiu, din mila lui Dumnezeu episcop diecesan al Aradului, Oradii-Mari, Ienopolei și al Hălmagiului, precum și al părților adnexate din Banatul Temișianu*” – cum avea să se semneze Procopie Ivașcovici în momentul întronizării sale – avea să arhipăstorească eparhia arădeană vreme de două decenii, până în luna septembrie a anului 1873, când, după moartea marelui Andrei Șaguna, este ales ca mitropolit al românilor ortodocși din Monarhia Habsburgică. Era considerat ca fiind

„ierarhul care a arătat cu fapta că este român, fiind primul după Șaguna care a conlucrat la despărțirea ierarhică, pentru care a meritat a fi ales ca al doilea mitropolit al românilor”. Nu stă în tronul mitropolitan decât zece luni, deoarece în iulie 1874 Congresul Național Bisericesc sârbesc de la Carloviț îl alege în demnitatea supremă de patriarh al Bisericii Ortodoxe Sârbe.

Pentru românii ortodocși din Banat-Crișana, vlădica Procopie Ivașcovici a făcut lucruri deosebite, conlucrând cu marele Andrei Șaguna inclusiv în ceea ce privește procesul de separație bisericească față de ierarhia sârbească. Pe de altă parte, sârbii l-au considerat ca fiind unul de-al lor, altfel nu l-ar fi ales în înalta demnitate de patriarh al Bisericii Ortodoxe Sârbe. Român sau sârb, Procopie Ivașcovici a fost ierarhul sub a cărui păstorire românii din Eparhia Aradului au făcut pași însemnați înspre șlefuirea simțământului național, care avea să determine înfăptuirea României Mari la 1 Decembrie 1918. Iată de ce, lucrarea de față are o importanță deosebită pentru istoriografia noastră națională și, alături de frumoasele și pioasele aduceri-aminte despre prolificul cercetător dr. Pavel Vesa, se cuvine a aduce mulțumirile noastre familiei Vesa (doamna preoteasă Florica și fiul Florin Pavel), care ne-a pus la dispoziție manuscrisul, precum și cercetătoarei dr. Gabriela Adina Marco, care l-a pregătit pentru tipar.

Dr. Doru Sinaci

Notă asupra ediției

Preotul dr. Pavel Vesa s-a născut la 23 aprilie 1955, în comuna Dieci, județul Arad. A studiat la Liceul Teoretic Gurahonț (1970-1974), apoi la Institutul Teologic de grad Universitar din Sibiu (1975-1979). A devenit doctor în istorie la Catedra de Istorie modernă a Facultății de Istorie-Filosofie din cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, având ca temă: *Biserică, cultură, mentalități. Aspecte din istoria protopopiatelor arădene (1701-1918)*, îndrumător științific fiind regretatul prof. univ. dr. Nicolae Bocșan. Teza a fost susținută la data de 5 noiembrie 2003, fiind apreciată cu calificativul *Magna Cum Laudae*.

Preot-paroh în parohiile Lalașinț, comuna Bârzava din Protopopiatul Lipova, județul Arad (1979-1989), Dezna, Protopopiatul Sebiș, județul Arad, (1990-1991), Dieci, Protopopiatul Sebiș, județul Arad (1991-1995). Din data de 1 august 1995 este numit preot duhovnic la Spitalul Clinic Județean din Arad. Aici a fost cel care a strămutat biserica de lemn – monument istoric – din localitatea Groșeni, județul Arad, cu hramul Sfânta Cuvioasă Parascheva.

A trecut la cele veșnice la data de 26 decembrie 2013 în Arad.

Preocupat de cercetarea istoriei vieții ecleziastice arădene, a participat la peste 50 de sesiuni de comunicări și științifice naționale sau internaționale și a publicat peste 50 de studii în reviste de specialitate și în volume colective.

***

Volume publicate antum și postum:

1. *Biserici de lemn de odinioară*, Arad, Editura Gutenberg, 1997, 141 pag.
2. *Din istoria comunei Dieci (jud. Arad) Contribuții monografice*, Arad, Editura Știrea, 1999, 219 pag.
3. Văran, Ion, Hurezan, Pascu, Popovici, Mihai (coord.), *Arad – monografia orașului de la începuturi până la 1989*, co-autor, Arad, Editura Nigredo, 1999, 457 pag.
4. *Biserici de mir arădene între tradiție și modernitate*, Arad, Editura Mirador, 2000, 250 pag.
5. Vesa, Pavel, Ardelean, Radu, Giura, Lucian, *Emilian Micu, pelerinul cultural bănățean*, Sibiu, Editura Universității Lucian Blaga, 2000, 252 pag.
6. *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2004, 207 pag.
7. *Andrei Șaguna, Corespondență vol. I*, studiu introductiv și note de Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2005, 568 pag.
8. *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006, 740 pag. – teza de doctorat.

9. *Episcopii Aradului 1706-2006*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2007, 360 pag.
10. *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008, 502 pag.
11. *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, Editura Mirador, 2008, 563 pag.
12. *Comuna Dieci. Monografie istorică*, Arad, Editura Mirador, 2009, 298 pag.
13. Vesa, Pavel, Sinaci, Doru, *Satul Botfei, comuna Hășmaș – Contribuții monografice*, Arad, 2009, 30 pag. (varianta on-line: https://www.ccja.ro/ccja/monografii/pdf/Monografie_Arad_Hasmas_Botfei_Pavel_Vesa_Doru_Sinaci_Satul_Botfei_contributii_monografice.pdf)
14. Leb, Ioan-Vasile, Gârdan, Gabriel-Viorel, Eppel, Marius, Vesa, Pavel, *Instituții ecleziastice. Compendiu de legislație bisericească (secolul al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010, 360 pag.
15. *Un bibliofil din Țara Zărandului: preotul Nicolae Butariu (1843-1890)*, Arad, Editura Mirador, 2010, 117 pag.
16. *Episcopia Aradului între 1786-1830. De la ultimul Episcop sârb la primul Episcop român*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2010, 324 pag.
17. *Protopop dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947)*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2011, 635 pag.
18. Vesa, Pavel, Ardelean, Petru M., *Preotul cărturar Nicolae Horga Popovici (1767-1811) al Seleușului*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2011, 159 pag.
19. Felea, Ilarion V., *Opera vieții mele. Ziuar personal*, ediție îngrijită, note și studii de Cristinel Ioja, Ioan Tulcan, Pavel Vesa, Nicolae Marcu, Filip Albu, Arad, Editura Universității „Aurel Vlaicu”, 2012, 377 pag.
20. *Învățământul teologic de la Arad (1822-1948)*, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2013, 546 pag.
21. *Eparhia Aradului în timpul episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768)*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2013, 250 pag.
22. *Clerici ortodocși arădeni și hunedoreni deținuți politici (1945-1989)*, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2014, 184 pag.
23. *Parohia Ortodoxă Română Lalașinț. Monografie istorică*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2015, 212 pag.
24. *Spiritualitate ortodoxă arădeană. Istoricul Parohiei Ortodoxe Române Arad-Centru*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2015, 267 pag.
25. *Episcopul Marii Uniri: Ioan Ignatie Papp (1903-1925)*, Arad, Editura Tiparnița, 2018, 101 pag.
26. *Arhimandritul Patrachie Popescu (1809-1862) – după documente, manuscrise, corespondență*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2019, 277 pag.

***

Lucrarea de față despre viața și activitatea episcopului Procopie Ivașcovici reprezintă rodul cercetărilor regretatului preot Pavel Vesa, doctor în istorie, rămasă în manuscris până în prezent. Prin monografia ce vede lumina tiparului la 10 ani de la mutarea la Domnul a autorului, se descoperă cititorului una din personalitățile de seamă a trecutului ecleziastic al Aradului, acum la 170 de ani de la numirea lui Procopie Ivașcovici ca episcop al Aradului și la 150 de ani de la trecerea acestuia în scaunul mitropolitan de la Sibiu în urma mutării la cele veșnice a ierarhului devenit sfânt – Andrei Șaguna.

Volumul face parte din prolifică operă a părintelui Pavel Vesa rămasă nepublicată, în format electronic. Doamna preoteasă Florica Vesa a avut amabilitatea de a pune la dispoziția editorului manuscrisul, ce a necesitat doar așezarea în pagină, corectura eventualelor greșeli de tehnoredactare, precum și actualizarea surselor bibliografice.

Mulțumim familiei părintelui Pavel Vesa și celor care au făcut posibilă tipărirea acestui volum.

Editorul

Lista abrevierilor

Arhive

- A. A. O. R. Arad – Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad
A. B. M. O. Sibiu – Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe Române Sibiu
A. P. O. R. Arad-Centru – Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Arad-Centru
A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche – Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Arad-Micălaca Veche
A. P. O. R. Bata – Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Bata
B. A. R., *msse* – Biblioteca Academiei Române
S. J. A. N. Arad – Arhivele Naționale, Serviciul Județean Arad.

Periodice

- A. M. N.* – Acta Musei Napocensis (Cluj-Napoca)
Bis. și Șc. – Biserica și Școala (Arad)
F. D. – Foaia Diecezană (Caransebeș)
M. A. – Mitropolia Ardealului (Sibiu)
M. B. – Mitropolia Banatului (Timișoara)
R. I. – revista de Istorie (București)
T. R. – Telegraful Român (Sibiu)
Trib. pop. – Tribuna Poporului (Arad)

Introducere

Despre trecutul Episcopiei Aradului în perioada de după episcopul Gherasim Raț (1835-1850) s-a scris destul de puțin. Din perioada imediat următoare ce coincide cu vacanța episcopală din anii 1850-1853, s-a pus accentul mai mult pe personalitatea arhimandritului Patrachie Popescu, în calitatea sa de administrator al eparhiei arădene în cei aproape trei ani până la alegerea unui nou episcop. Nici perioada episcopului Procopie Ivașcovici, ales la sfârșitul acestei perioade ca episcop al Aradului (1853-1873) nu s-a scris prea mult.

Istoria Bisericii Ortodoxe Române, cunoaște numeroși ierarhi, care, prin activitatea lor au răspândit în sufletele credincioșilor sămânța Cuvântului Evangheliei și au căutat să facă mai accesibilă „calea sfântă” a mântuirii. Au fost buni organizatori, administratori, conducători politici și cărturari, înfăptuind, prin activitatea lor, realizări însemnate pentru Biserică și Neam.

Unii dintre ierarhii arădeni au provenit din familii de preoți (Procopie Ivașcovici, Andrei Magieru și Nicolae Corneanu) cu o bogată experiență clericală. Trei dintre episcopii Aradului (Procopie Ivașcovici, Miron Romanul și Ioan Mețianu), au ajuns în scaunul de mitropolit al Ardealului.

Am convingerea că această carte va face un bun serviciu celor care doresc să își aprofundeze lectura în domeniul istoriei Episcopiei Aradului. Demersul nostru poate constitui un început pentru alte cercetări care să completeze biografiile episcopilor arădeni cu informații de arhivă, posibilitate de care noi, în perioada documentării, nu am avut parte decât într-o mică măsură.

I. Repere istoriografice

O primă referire la personalitate episcopului Procopie Ivașcovici o aflăm în *Enciclopedia Română*, Ediția Cornel Diaconovici, Tomul II, Sibiu, 1900 (pp. 903-904). Un prim studiu documentat și mai amplu este cel datorat istoricului Ion Dimitrie Suciu, *Mitropolitul Procopie Ivașcovici (1809-1881)*, publicat în revista bisericească „Mitropolia Banatului” de la Timișoara (anul XXXI, 1981, nr. 4-6, pp. 342-358). Activitatea episcopului Procopie, același istoric, o analizează, mai ales, în volumul *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, pp. 182, 183, 185, 187, 190, 193, 199-201, 208, 218, 223, 256).

Episcopul Procopie și-a găsit un loc binemeritat în *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (vol. III, ediția a 3-a, Iași, 2008, pp. 189-190, 196, 513, 521) și în *Dicționarul teologilor români* (Ediția a II-a, București, 2002, pp. 237-238), ambele datorate istoricului bisericesc Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române.

O primă sinteză asupra perioadei episcopului Procopie Ivașcovici o datorăm istoricului Gheorghe Lițiu, care, în volumul *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860* (Oradea, 2003, pp. 129-157), surprinde doar câteva aspecte din activitatea sa din perioada cuprinsă între 1853-1860.

Legat de contribuția episcopului Procopie Ivașcovici la mișcarea pentru separația de ierarhia sârbă de la Carloviț și reînființarea Mitropoliei ortodoxe române din Transilvania, evenimente ce au avut loc în perioada supusă de noi spre analiză, amintim studiile istoricului Nicolae Bocșan: *Mișcarea pentru restaurarea Mitropoliei Ortodoxe Române din Transilvania 1849-1855*, în „Grai maramureșan și mărturie ortodoxă” (coordonator Iustin Hodea-Sighetanul, Iustin Tira, Alexandru Moraru, Dorinel Dani), Baia-Mare, 2001, pp. 181-195; *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române*, în vol. „Etnie și confesiune în Transilvania (sec. XIII-XIX)”, Oradea, 1994, pp. 97-188; *Separația ierarhică a Bisericii Ortodoxe Române de Biserica Ortodoxă Sârbă. 1864-1868*, în „Revista Istorică”, 1996, 7, nr. 3-4, pp. 155-174; *Solidaritate națională și separație bisericească în Banat și Transilvania în secolul al XIX-lea*, în „Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă Cluj-Napoca”, 1994-1996, 3, pp. 135-156; *Identitate și alteritate în biserica ortodoxă din Imperiul habsburgic. Separația ierarhică a bisericii românești din biserica sârbească*, în vol. „Identitate și alteritate”, vol. II (coordonatori: Nicolae Bocșan, Valeriu Leu, Sorin Mitu, Toader Nicoară), Cluj-Napoca, 1998, pp. 136-147)¹.

În lipsa posibilității de consultare a revistelor arădene „Speranța” (1869, 1870-1872) și „Lumina” (1872-1874), de mare folos ne-a fost lucrarea Mihaelei Bedecan, *Presa și Bisericile românești din Transilvania (1865-1873)*, apărută la Cluj-Napoca în anul 2010 (638 p.).

Despre perioada istorică ce face obiectul demersului nostru (1853-1873), menționăm volumele de documente publicate de Ion Dimitrie Suciu împreună cu Radu

---

¹ Studiul ultim este semnat împreună cu Ioan Popovici.

Constantinescu în *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* (vol. II, Timișoara, 1980), iar al doilea, *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la episcopia ortodoxă a Aradului* (Prefață P. S. Episcop dr. Timotei Sevcicu, Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă), apărută la Arad în anul 1986. Cele două volume cuprind documente interesante despre perioada episcopului Procopie Ivașcovici.

Contribuția personală la cunoașterea personalității episcopului Procopie și a perioadei în care a funcționat ca episcop al Aradului, am adus-o în unele lucrări pe care le-am publicat: *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități. 1706-1918* (Cluj-Napoca, 2006, 740 p.) și *Episcopii Aradului. 1706-2006* (Arad, 2007, pp. 131-145).

Pentru perioada cuprinsă între 1853 și 1873, am întreprins cercetări în fondurile, mai mult sau mai puțin valorificate în studii anterioare, existente în Arhiva Arhiepiscopiei Aradului și în cele ale Arhivelor Naționale, Serviciul Județean Arad. Din cea de-a doua arhivă, foarte utile ne-au fost fondurile Episcopiei ortodoxe române Arad (*grupa a IV-a și Actele revoluției de la 1848-1849*), mai puțin valorificate până acum în istoria ecleziastică a Episcopiei Aradului din perioada episcopului Procopie Ivașcovici.

Activitatea din Episcopia Aradului din perioada episcopului Procopie Ivașcovici se desfășoară pe parcursul a două decenii, de multă vreme trebuia fixată în cadrele unei monografii istorice.

II. Vacanța episcopală dintre 1850-1853

Decesul episcopului Gherasim Raț deschide din nou problema succesiunii pe care românii ortodocși, conducerea comitatului Arad și administrația de la Buda nu doreau să o vadă soluționată potrivit intențiilor patriarhului Iosif Raiacici. În urma decesului, în ședința din 18 august 1850, Consistoriul eparhial a desemnat ca președinte pe protopopul Ioan Raț² și a nominalizat drept candidați de episcopi pe Patrachie Popescu, Ghenadie Popescu și Ioan Popescu. Despre Patrachie Popescu, patriarhul Iosif Raiacici arăta că nu-l cunoștea personal, dar avea informații că dorea separarea bisericească de ierarhia sârbă, iar despre Ghenadie Popescu știa că încă la sinod s-a pronunțat pentru separația ierarhică³.

Cunoscut în cercurile sârbești atât pentru sentimentele sale naționale, cât și pentru activitatea didactică desfășurată la Institutul teologic din Arad, Patrachie Popescu era apreciat de episcopul Andrei Șaguna al Transilvaniei, care, la 20 iulie 1849, alături de Ioan Mocioni, Petru Mocioni, Ioan Popescu și Petru Cermenea, propunea alegerea sa ca episcop la Vârșeț-Caransebeș. În cele din urmă, însă, fiind înlăturat de la catedră și din mijlocul românilor, a fost numit arhimandrit la mănăstirea Ghergheteg din Serbia⁴. Cu toate acestea, la 22 august 1850, patriarhul a făcut un compromis, numindu-l ca administrator al eparhiei arădene pe arhimandritul Patrachie Popescu, pe atunci la mănăstirea Hopovo, consilier al școlilor din „Voivodina sârbilor și Banatul Timișorii”⁵. El „va avea presidiul în ședințele consistoriale, pertractând actele după Sistema consistorială [...] se va îngriji despre acurata ducere a protocoalelor și despre executarea dispozițiilor sale; se va îngriji de adunarea lucrurilor dispersate aparținătoare Fondului instruct⁶ [...] veniturile intercalare a Episcopatului în timpul sau după

---

² A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, registrul nr. 5/1832-1852, f. 90-91.

³ Eugen Glück, „Frământări legate de scaunul episcopal al Aradului în anii 1838-1853”, în *Teologia* (Arad), anul V, 2001, nr. 3-4, pp. 59-60.

⁴ Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea Mitropoliei dimpreună cu o colecție de acte*, Sibiu, 1900, pp. 24-25; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1980, doc. 399, pp. 727-728; doc. 419, p. 751; vezi și: I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848-1849 din Banat*, București, Editura Academiei RSR, 1968, p. 220; Ioan Munteanu, „Problematika școlară și bisericească în revoluția de la 1848-1849 în Banat”, în *Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică*, coord. Camil Mureșanu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 403.

⁵ S. J. A. N. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosarul nr. 209/1850, f. 3-4; Pastorală a fost publicată și de Il. Pușcariu, *op. cit.*, pp. 98-100. A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, registrul nr. 5/1832-1852, f. 95, f. 102. Vezi Circulara lui Iosif Raiacici la f. 95-98.

⁶ „Pentru aducerea și punerea în rând a cărților, ornatului episcopesc și altor lucruri care după inventariu se țin de fundulinstruct a Episcopatului Aradului, iar după moartea decurând în Domnul adormitului diecezan Gherasim cândva Raț au rămas care pe unde împrăștiate și

putință a le strânge și socoțile despre acele a le purta [...] a se îngriji despre cuviinciosul rând și disciplină despre păstrarea păcii și a liniștei precum întră preoțime, așa și între credincioși”⁷. La 7/19 septembrie 1850, Consistoriul diecezan arădean aducea la cunoștința clerului dispoziția nr. 591 din 22 august 1850 a patriarhului Iosif Raiacici, prin care arhimandritul Patrichie Popescu a fost desemnat ca administrator al Eparhiei⁸. Recunoașterea lui din partea împăratului a venit la 21 septembrie/3 octombrie 1850, adusă la cunoștința clerului numai la 2/14 noiembrie 1850⁹.

La Viena, Patrichie Popescu era agreat datorită faptului că în timpul revoluției de la 1848-1849 s-a situat pe o poziție similară cu cea a lui Andrei Șaguna, împotriva revoluției maghiare. Ca o recunoaștere a acestei atitudini, în vara anului 1851, împăratul Francisc Iosif I i-a acordat crucea de cavaler al ordinului Francisc Iosif¹⁰. În același an, comunitatea românească din Lipova cere numirea lui Patrichie Popescu de episcop al Timișoarei „cu atât mai tare cu cât e născut din protopopiatul Lipovei, ca să avem și noi îngrijitoriu pentru viitorul nostru”¹¹. În perioada următoare instalării lui Patrichie Popescu (octombrie 1850), mișcarea pentru separarea ierarhică s-a desfășurat pe mai departe, în pofida influenței patriarhului care ținea cu orice preț să se știe și chiar lăsa să se înțeleagă faptul că el era stăpânul Eparhiei. Este binecunoscut faptul că pentru 3/15 octombrie 1850 era convocat un sinod al episcopilor ortodocși din monarhie la Viena. La 20 septembrie 1850, patriarhul cerea Consistoriului eparhial arădean să aleagă un reprezentant al diecezei pentru a participa la sinod. A fost desemnat ieromonahul și profesorul de teologie Ghenadie Popescu. Alegerea făcută de Consistoriu nu a fost pe placul patriarhului, care, în două rânduri s-a interesat despre modalitatea în care a fost ales Ghenadie Popescu ca reprezentant al Aradului. Ajuns la Viena, avea obligația să trimită un raport Consistoriului despre cele petrecute în sinod. La 14 noiembrie 1850, Ghenadie a trimis primul raport, împreună cu programul dezbaterilor conferințelor episcopoești¹². Despre misiunea lui Ghenadie la Viena avem mărturia lui Ioan Maioreșcu, aflat în capitala Imperiului cu misiuni diplomatice. Acesta afirmă că în „cauza națiunii în sinodul sârbesc de aici [...] numai popa Ghenadie a lucrat ca un român adevărat”¹³.

---

prăpădite”. Pentru acest lucru l-a însărcinat pe parohul de la biserica catedrală, Vasile Somboti, vezi S. J. A. N. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosarul nr. 20/1850, f. 1. Pentru administrarea fondului vezi: Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului 1848-1860*, Oradea, edit. Universității din Oradea, 2002, pp. 83-87.

⁷ S. J. A. N. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosarul nr. 1/1850, f. 1.

⁸ A. P. O. R. Arad-Micălăca Veche, *Protocolul circularelor*, registrul nr. 5/1832-1852, f. 94-95.

⁹ *Ibidem*, f. 102.

¹⁰ S. J. A. N. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Actele comitetului suprem cezaro-crăiesc*, 34, dosarul nr. 88/1851, f. 1-2; A. P. O. R. Arad-Micălăca Veche, *Protocolul circularelor*, registrul nr. 5/1832-1852, f. 125-126.

¹¹ A. B. M. O. Sibiu, *Fond Vasile Mangra*, dosarul nr. 2.

¹² Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 113-115.

¹³ I. B. Mureșianu, „Arhimandritul Ghenadie Popescu”, în *M. B.*, anul XXXVIII, 1988, nr. 2, pp. 90-91.

Ghenadie Popescu a propus ca acolo unde numărul românilor era majoritar, episcopul să fie ales dintre ei, iar episcopiile românești să se organizeze sub „metropolit independent român”¹⁴. Era dorința tuturor românilor ortodocși din cadrul monarhiei habsburgice. Cu astfel de intenții, ieromonahul Ghenadie a căzut în dizgrația patriarhului Raiacici, luând în cele din urmă calea exilului.

Problema referințelor ierarhice au fost puse din nou în discuție cu prilejul îndeplinirii scaunelor episcopești vacante de la Arad și Vârșeț, înmulțite curând cu cel de la Timișoara în urma morții episcopului Pantelimon Jivcoviți († 22 martie 1851). Ele au fost ocupate prin alegerea de la Carloviț din 10 noiembrie 1852. Acum se înregistrează demersurile arădenilor pentru a dobândi un episcop după placul lor. În 1851, protopopii Ioan Raț al Aradului și George Dan al Chișineului-Criș, cărora se alătură și preotul Ștefan Drăgan, au susținut o campanie în favoarea numirii arhimandritului Patrachie Popescu în demnitatea de episcop al Aradului, adunând semnături în favoarea lui și numirea lui Andrei Șaguna ca mitropolit al românilor. Problema a fost pusă pentru prima dată în ședința consistorială din 31 mai 1851¹⁵. Baronul Geringer a interzis continuarea acțiunii, iar conducătorul comitatului a primit dispoziție să ia măsuri în concordanță cu comandantul militar. Nu peste mult timp, Consistoriul eparhial, sub semnătura lui Miron Romanul și Teodor Popovici, a cerut împăratului admiterea unui sinod și înscăunarea arhimandritului Patrachie Popescu. Răspunsul negativ a invocat că cererea contravine legilor bisericești și statale precum și privilegiilor ilire. Apogeul acțiunii a avut loc în 1853, în pragul Congresului iliric convocat, printre altele, să aleagă noul episcop al Aradului. Acțiunea derulată sub conducerea protopopilor T. Popovici și G. Dan a avut un larg ecou în parohiile arădene¹⁶.

În perioada cât a funcționat ca administrator al Episcopiei Aradului, arhimandritul Patrachie Popescu a fost mereu preocupat de ridicarea nivelului de cultură al clerului. La 26 iunie 1851, cerea protopopului Ioan Raț al Aradului „a se prenumăra, așa și pre alții, precum sunt preoții, învățătorii, juzii” la „Gazeta Transilvaniei” și la „Foaie pentru minte, inimă și literatură”¹⁷. Pentru că în timpul revoluției cursurile Institutului teologic și a Preparandiei au fost suspendate, cele două școli arădene se aflau, din lipsă de fonduri, într-o stare jalnică. Într-o asemenea vreme în care tulburările revoluționare erau în plină desfășurare, reprezentanții diecezei întruniți în Sinodul de la Chișineu-Criș au elaborat proiectul constituirii unui fond național bisericesc și școlar, din resursele proprii și cu drept exclusiv de manipulare a lui. Cursurile au fost redeschise numai în anul școlar 1852-1853, meritul revenindu-i arhimandritului Patrachie Popescu. După mai multe apeluri la parohiile românești din eparhie de a cere sprijin pentru

---

¹⁴ S. J. A. N. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosarul nr. 192/1850, f. 8.

¹⁵ Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 117-118.

¹⁶ E. Glück, *op. cit.*, p. 61.

¹⁷ S. J. A. N. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosarul nr. 2, f. 32; A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor*, registrul nr. 5/1832-1852, f. 120-121.

menținerea școlii, au fost redactate memorii și proteste trimise la Viena. La 17 iunie 1852, cu ocazia vizitei făcută de Francisc Iosif I la Arad, Institutul teologic a fost autorizat să-și reia activitatea. Ordinul primit de la minister a fost trimis de Patrachie Popescu patriarhului Iosif Raiacici, care și-a exprimat acordul în privința redeschiderii cursurilor. Se cerea publicarea unui concurs pentru catedrele vacante și să se închirieze un local potrivit pentru școală. Cursurile au început în 17/30 noiembrie 1852 și au fost instituți profesorii Petru Rațiu și Ioan Mezei. Dificultăți a întâmpinat și Preparandia subordonată Institutului Teologic, căreia, în 1853, autoritățile locale i-a refuzat înființarea unei școli de aplicație cu local propriu¹⁸ pentru practica viitorilor învățători, aceasta făcându-se în mod dispersat în școlile românești aflate în oraș¹⁹.

Cu toată bogata sa activitate din această perioadă, arhimandritul Patrachie Popescu a fost înlăturat de Sinodul din Carloviț de la alegerile de episcop din 1852, fiind exilat în îndepărtata mănăstire Ghergheteg (1853-1862), unde va trăi o viață amară timp de încă zece ani. Istoricul bisericesc Ilarion Pușcariu afirma că arhimandritul a căzut în dizgrația regimului pentru că ar fi primit în Biserica ortodoxă pe un „preot unit după tipic, precum i-a poruncit patriarhul sârbesc, carele apoi a fost așa fără de suflet încât în loc să-l fi apreciat pre Popescu pentru ortodoxie, au sprijinit regimul [...] cu vătămarea bisericii noastre”. Moartea l-a aflat la această mănăstire, la o vârstă destul de tânără, departe de românii pentru a căror bunăstare și propășire în toate privințele și-a jertfit viața²⁰.

Andrei Șaguna, în însemnările sale despre Sinodul din 1850 de la Arad, afirma despre Patrachie Popescu: „Nu mult după acest sinod repausa episcopul Gherasim Raț al Aradului și de administrator eparhial s-a denumit arhimandritul Patrachie Popescu, român bun și zelos, dar serv necondiționat patriarhului sârbesc Raiacici. Multe sfaturi bune i-am dat eu lui, cari să le fi ascultat, ar fi rămas de episcop la Arad”²¹.

---

¹⁸ Problema, de interes vital pentru o preparandie, avea să fie soluționată abia în anul 1892.

¹⁹ Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922, pp. 530-531; Vasile Popeangă, Eduard I. Găvănescu, Victor Țârcovnicu, *Preparandia din Arad*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1964, p. 122.

²⁰ Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Sibiu, Editura Andreiana, 2014, p. 381.

²¹ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 128, nota 1.

III. Alegerea noului episcop

III. 1. Noul episcop și atitudinea patriarhului

Patriarhul Iosif Raiacici căuta pentru postul de episcop al Aradului un român care să fie mai legat de Carloviț decât de români. La 8 noiembrie 1852, cu aprobarea împăratului, patriarhul a convocat la Carloviț sinodul pentru a proceda la alegerea de noi episcopi pentru scaunele devenite vacante în ultimii ani: Arad, Buda, Timișoara și Vârșeț. Iosif Raiacici nu a recunoscut însă episcopilor români dreptul de a participa la lucrările sinodului, deși convocarea lor fusese recomandată și de împărat, alegerea noilor episcopi urmând a se face fără concursul clerului român. În acest fel, patriarhul avea posibilitatea de a-și impune în întregime voința sa. Dacă alegerea unui episcop pentru Buda, deși se afla acolo o puternică și numeroasă colonie română și aromână, preocupa puțin pe ardeleni și bănățeni, alegerea episcopilor pentru Arad, Timișoara și Vârșeț îi interesa în cel mai înalt grad. Numirea de episcopi români la Timișoara și Vârșeț fiind cerută și de adunarea revoluționară de la Lugoș (15/27 iunie 1848) și inclusă în mod expres în moțiunea adunării²².

În cele din urmă, Sinodul bisericesc de la Carloviț, la 11 noiembrie 1852, a ales pe Procopie Ivașcovici, până atunci arhimandrit al mănăstirii Cruședol, provocând o oarecare nemulțumire patriarhului Iosif Raiacici. Chiar dacă alegerea nu a fost pe placul său, nu a îndrăznit să încalce rezoluția împărătească. Referitor la această alegere, Andrei Șaguna, în 1853 nota: „Maiestatea Sa s-a îndurat a-mi da complăcența prea înaltă pentru purtarea mea în Sinodul Carlovițzan din toamna anului 1852, iar patriarhului Rajacici i se vesti neplăcerea prea înaltă, dimpreună cu episcopii sârbești, și în fine a denumi de episcopi pre cei aleși în acel Sinod și adevărat pre arhimandritul Bezdinului, Mașirevici la Timișoara, pe arhimandritul Cruședolului, Procopie Ivașcovici, la Arad și pre arhimandritul Hodoșului, Emilian Kengelatz, la Vârșeț”²³.

Într-o scrisoare din 1 decembrie 1852 a lui Alexandru Roman către Alexandru Papiu Ilarian, cel dintâi îl considera pe noul episcop al Aradului ca fiind sârb. Erau însă „mulți mișei cari după ce văd plinită încep a zice că Ivașkovits e român! Dar partea cea sănătoasă e necăjită foarte, și aud că inteligența arădană subșternu un recurs proprie protest la Guvern în cauza atinsă. Subșternuseră însă la Guvern nu de mult un recurs la Guv[ern] pentru Popescul (n. n. Patrachie), ca să le fie episcop, dar căpătară înfruntăciune!”²⁴.

²² Pentru amănunte vezi: I. D. Suci, *Revoluția de la 1848-1849 în Banat*, pp. 106-107.

²³ Il. Pușcariu, *op. cit.*, pp. 127-128.

²⁴ Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972, doc. CXCII, pp. 310-311.

Din alte surse documentare sau istoriografice nu avem cunoștință ca arădenii să se fi opus alegerii lui Procopie Ivașcovici în scaunul vacant al Episcopiei Aradului, chiar dacă ei l-au dorit pe arhimandritul Patrachie Popescu, ceea ce este un adevăr binecunoscut. Alte aprecieri la adresa noului episcop aflăm într-o scrisoare din 28 aprilie 1857, adresată de Vincențiu Babeș profesorului dr. Atanasie Șandor, în care, cel dintâi îl caracteriza pe noul episcop al Aradului, Procopie Ivașcovici, „c-ar avea inimă bună și voia virtuoaasă de a fi drept și vrednic de oficiul său”²⁵.

Preotul profesor Ioan Rusu de la Institutul Teologic arădean spunea în 1873 despre episcopul Procopie: „Am cunoscut înțelepciunea lui, am cunoscut blândețea inimii lui. Bunătatea lui a fost vestită în toate părțile. Pre mulți tineri i-a înzestrat cu pâine. Pre mulți școlari lipsiți de mijloace i-a îmbrăcat cu veșminte, pe mulți i-a ajutat cu ajutoare bănești și pre mulți i-a hrănit în curtea sa”²⁶.

Noul episcop al Aradului, se intitula „*Procopiu, din mila lui Dumnezeu episcop diecesan al Aradului, Oradii-Mari Ienopolei și al Hălmagiului, precum și al părților adnexate din Banatul Temișianu*”, indicând și teritoriul de jurisdicție al Episcopiei.

În cele peste două decenii cât a condus eparhia Aradului, episcopul Procopie a fost în fruntea mișcărilor de regenerare națională. Chiar și în perioada absolutismului (1850-1860), când domnea regimul polițienesc, el întreprinde acțiuni ce dădeau dovadă de curaj în favoarea neamului său. Încă de la începutul arhipăstoririi sale, se apropie de Andrei Șaguna, cu care fusese coleg, și aderă la acțiunea de autonomie a Bisericii Ortodoxe Române.

III. 2. Episcopul Procopie Ivașcovici. Scurte date biografice

Procopie Ivașcovici era român de origine și se trăgea din numeroasa familie Ivașcu (sârbizat Ivașcovici) din Goruia, comitatul Caraș-Severin. S-a născut la 8 august 1809 în comuna Deliblata de pe malul Dunării, în familia preotului Andrei Ivașcu. La botez a primit numele de Petru. Fratele său mai mare, Sofronie²⁷, ajunge la Carloviț, profesor de română, latină, slavă, germană și

---

²⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 465, pp. 792-793.

²⁶ *T. R.*, nr. 8, 27 ianuarie/8 februarie 1874, p. 31; *T. R.*, nr. 19, 7/19 martie 1874, la I. D. Suci, „Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808-1881)”, în *M. B.*, anul XXXI, 1981, nr. 4-6, p. 342.

²⁷ Preotul Sofronie Ivașcovici, fratele lui Procopie, s-a născut la 6 martie 1793 în Deliblata (azi Biserica Albă). Studii gimnaziale, apoi teologice la Carloviț. Preot în Vârșeț (hirotonit la 12 mai 1815), profesor de teologie și de limbile latină, slavonă, germană, maghiară și română la Seminarul din Vârșeț înființat de episcopul Petru Ioanovici Vidac și „asesor” al Episcopiei de acolo (1815-1829), protopop în Oravița (1829-1847), apoi în Biserica Albă (1847-1861). Apreciat lingvist și predicator. A fost traducător de limba română la Consistoriul de la Vârșeț. A tradus din grecește în sârbește lucrarea *Călătoria Anacharsis*, tipărită în 1851 (7 vol.), iar din latinește în sârbește *Epistolele* lui Seneca, rămase în manuscris. A trecut la cele veșnice în 21 decembrie 1861. Cf. M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 238.

maghiară, fiind un eminent lingvist, orator bisericesc renumit și un apărător maturizat al Ortodoxiei.

În comuna natală Deliblata, urmează cursurile școlii primare, apoi se înscrie la gimnaziul din Oravița, iar clasele superioare le urmează la Novisad, unde și termină cursurile gimnaziale. În 1828-1829 a urmat un curs de filozofie la Kezmark, apoi își completează studiile teologie la Institutul clerical din Vârșeț. În anul 1833, a făcut studii de drept la Sarospatak, în Ungaria. Unul dintre biografii lui, Grigorie Marica din Sibiu, relatează că în timpul studiilor, tânărul Petru Ivașcoviți a fost „un model de virtute între conșcolarii lui”²⁸.

După absolvirea studiilor, în 1833 intră în serviciul cancelariei mitropolitane de la Carloviț, până în 1835, când, intră în mănăstirea „Sfântul Vasile” din Ghergheteg, departe de locurile natale. Mitropolitul Ștefan Stratimirovici l-a numit profesor de teologie la Institutul clerical din Carloviț, apoi l-a hirotonit protodiacon, iar mitropolitul Iosif Rajacici (1842-1861) îl promovează protosinghel (1843), în 1846, arhimandrit și stareț la mănăstirea Cruședol, unde funcționează până la alegerea de episcop²⁹.

Încă în perioada când funcționa ca profesor la Institutul clerical din Carloviț, capacitatea lui intelectuală a fost remarcată de episcopul Gherasim Raț al Aradului (1835-1850), „carele cu toată ocaziunea căuta a-l atrage la sine, designându-l întru inima sa ca următoriu al său”³⁰.

După ce alegerea de episcop al Aradului „și aceleia alăturatelor ținuturi, cetăți și sate”, a fost confirmată de împărat, în ziua de 3 mai 1853, „chemând darul Duhului Sfânt, l-au sfințit pre el întru episcop al Aradului”³¹, instalarea fiind mereu amânată. Aceasta trebuie pusă pe seama evenimentelor care dominau viața politică din acea vreme, războiul puterilor apusene, cel al Crimeii, dar, mai ales, atentatul la viața împăratului din 6/18 februarie 1853. La Arad, episcopul Procopie a sosit numai la data de 13/25 iunie 1853, fiind întâmpinat de mulțime de clerici și mireni.

La scurtă vreme de la sosirea în Arad, în 2 și 3 iulie, prezidează prima ședință a Sinodului eparhial. Cu această ocazie, se prezintă pe larg festivitățile primirii sale în Arad:

„Iară acuma cuprinzând prezidiul pre corpul Consistorial arhipăstorește l-au provocat: ca în chemarea sa amăsurat Prea înaltelor rânduielei cu sârguință și credință să umble și Măriei sale întru ocârmuirea acestei dieceze spre ajutor să fie, apoi

---

²⁸ T. R., 1874, nr. 19, 7/19 martie, la I. D. Suci, *Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808-1881)*, p. 342.

²⁹ Cf. *Enciclopedia Română*, vol. II, ediția Cornel Diaconovici, Sibiu, 1900, pp. 903-905.

³⁰ T. R., 1874, nr. 19, 7/19 martie, la I. D. Suci, *Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808-1881)*, p. 343.

³¹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 445, p. 779. Patriarhul Iosif Raiacici abia prin circulara din 23 noiembrie 1853 înștiințează clerul și poporul din Episcopia Aradului că sinodul a ales pe arhimandritul Procopie Ivașcoviți ca episcop.

aducând înainte ponderositatea chemării preoțești și trebuința de a fi purtarea preoțimii, exemplul poporului spre fapte bune, a provoca pe mădularii acestui consistoriu să fie cu priveghere asupra aceia ca buna moralitate, împreună înțelegere și dragostea cea frățască între preoțime laolaltă și între poporul acestei dieceze nicio scădere să nu pătimească; după care arhipăstorească sfătuire, acest Consistoriu prin Bine încuviințatul protopresbiter arădan Ioan Rațiu, a deklarat fiiasca supunere și credincioasa alipire către Măria sa prea Sfințitul Domn Episcop diecezan, spre ce urmând însuflețite strigări pentru îndelungata viață a aceluiași Preasfințit Domn Episcop s-au luat înainte obiectele cele de pertractat”³².

La sfârșitul ședinței, a fost citită scrisoarea, din 18 mai 1853 (nr. 657), a patriarhului Iosif Raiacici, prin care împuternicește pe Procopie Ivașcovici a împlini tot ce se ține de puterea arhierescă și până când va fi instalat în mod oficial. Apoi a fost citită circulara (nr. 479) din 18 iunie 1853, către protopopi, prin care „face cunoscută pășirea sa în scaunul Episcopiei arădene”³³.

Mereu amânată, instalarea a fost, în cele din urmă, planificată pentru ziua de 2/14 ianuarie 1854, „adică sâmbătă după Tăierea împrejur”, așa după cum îi scria episcopului Andrei Șaguna la 12 decembrie 1853, în invitația pentru a lua parte la „serbarea instalației”³⁴. Episcopul ardelean însă, fiind ocupat de „mulțimea trebilor cu care mă împresoară dregătoria, iar de alta asprimea timpului mă împiedică a face destul dorului acestuia al inimii mele”, nu a putut onora invitația³⁵.

Instalat la 18 iulie 1853, episcopul Procopie Ivașcovici a deschis o nouă etapă în istoria eparhiei arădene. În perioada de două decenii cât a condus destinele eparhiei, a fost mereu preocupat de ridicarea și întărirea pozițiilor ortodoxe și naționale în Episcopia Aradului. Chiar dacă a fost un român sârbizat, educat și format în școlile sârbești, fiind unul dintre oamenii de cultură pregătiți în jurul mitropolitului Ștefan Stratimirovici, el a slujit cu credință idealurile naționale și bisericești ale românilor. Chiar dacă, la început, arădenii îl priveau cu suspiciune întrucât a luat locul arhimandritului Patrachie Popescu, care se bucura de tot sprijinul printre credincioșii eparhiei, la scurtă vreme, lucrurile au intrat în normal.

Procopie Ivașcovici a păstorit Episcopia Aradului vreme de două decenii, până în 1873. Trecând la cele veșnice mitropolitul Andrei Șaguna, nu a participat

---

³² Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 132.

³³ *Ibidem*, p. 133.

³⁴ Andrei Șaguna, *Correspondența*, vol. I/1, ediție, studiu introductiv și note de: Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2005, doc. 20, p. 122. Scrisoarea lui Procopie Ivașcovici din 12 decembrie 1853.

³⁵ *Ibidem*, doc. 21, p. 123. Scrisoarea lui Andrei Șaguna din 22 decembrie 1853.

înmormântarea acestuia, motivând că medicii l-au sfătuit să nu-și întrerupă „cura” de la Băile Herculane³⁶. Cu toate acestea, nu cu mult timp înainte ca mitropolitul Andrei Șaguna să treacă la cele veșnice, mai mulți fruntași ai Bisericii Ortodoxe Române, între care amintim pe cunoscuții oameni politici Vinčențiu Babeș, George Ioanovici, Antoniu Mocsonyi, Partenie Cosma, în iunie 1873, scriau episcopului Procopie la băi, ca în cazul în care „intervenind neînconjurabil – repausarea Mitropolitului – cu orice preț, ori vei fi acasă, ori la băi, numaidecât să binevoiești a pleca la Sibiu și a întreprinde pașii necesari pentru alegerea mitropolitului”. Ei cereau ca *Statutul organic* „să se efectueze cu punctualitate ad literam, ca nu cumva prin o eventuală substituie să se dea anză la o interpretare a Statutului dăunoadă cauzei bisericii noastre”³⁷.

După trecerea la cele veșnice a mitropolitului Andrei Șaguna, deși cei mai indicați pentru ocuparea scaunului vacant erau colaboratorii săi Ioan Popasu, episcopul Caransebeșului sau Nicolae Popea, vicarul Arhiepiscopiei, totuși, partida adversă, condusă de Vinčențiu Babeș și de protopopul Ioan Mețianu din Zărnești, a aranjat în așa fel lucrurile, încât să fie ales episcopul Procopie Ivașcoviici de la Arad. Despre protopopul din Zărnești, Șaguna, încă fiind în viață, spunea că râvnește după „Mitra” de episcop. Unele gazete subliniau rolul jucat de partida „ultranaționalistă” românească în alegerea lui Procopie ca mitropolit, numindu-i, lângă cei doi, pe Ilie Măcelaru și familia Mocioni, care au sprijinit și influențat alegerea³⁸.

Revista „Lumina” (anul II, nr. 58 din 23 septembrie/5 octombrie 1873, p. 1), relatează că după plecarea din Arad către Sibiu, episcopul s-a oprit la Radna, unde a fost întâmpinat de o „deputațiune” numeroasă în frunte cu protopopul Ioan Țăranu, care, și-a exprimat regretul pentru pierderea păstorului. Ierarhul Procopie, a răspuns că are inclus în programul său promisiunea săvârșirii unei Sfinte Liturghii la Lipova, înainte de mutarea definitivă la Sibiu. Cu prilejul instalării, din partea delegației arădenilor, au luat cuvântul Vinčențiu Babeș, Ioan Popovici Desseanu și Miron Romanul³⁹.

După instalarea în scaunul de mitropolit⁴⁰, la 16/28 septembrie 1873, a trimis o circulară către clerul din eparhia Aradului prin care îl anunța de instalarea lui, dar își exprima „impresiunea dureroasă ce ne-o face iminenta despărțire de turma preaiubită, care cu darul lui Dumnezeu o păstorirăm în decurs de 20 de ani, vă facem totodată cunoscut că până la deplinirea scaunului episcopesc al eparhiei Aradului, care în ziua de astăzi deveni vacant, trebile acestei eparhii în sensul § ului 98 din *Statutul Organic* le vor conduce

³⁶ Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002, p. 171.

³⁷ Eusebiu R. Roșca, *Monografia Mitropoliei ortodoxe române a Ardealului. Contribuții istorice*, Sibiu, 1937, p. 15.

³⁸ *Ibidem*, pp. 16-21; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, ediția a 3-a, Iași, Editura Doxologia, 2008, p. 189; Mihaela Bedecan, *Presa și Bisericile românești din Transilvania (1865-1873)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010, pp. 235-236.

³⁹ *Ibidem*, p. 236, p. 239.

⁴⁰ Diploma regească pentru întărirea alegerii lui Procopie Ivașcoviici de mitropolit publicată de Il. Pușcariu, *op. cit.*, pp. 422-423.

respectivale consistoare eparhiale de acolo în înțelesul instituțiilor bisericești, și adică sub privegherea și incurgerea noastră, ca a mitropolitului provincial; menținându-se dispozițiunea ce ca episcop diecezan al Aradului o am făcut prin hârtia noastră din 24 ianuarie 1872 cu denumirea arhimandritului Miron Romanul de vicar episcopesc pentru trebile eparhiei întregi⁴¹, om de nădejde al episcopului Procopie în Episcopia Aradului. În ianuarie 1872, episcopul, invocând starea sa precară de sănătate, l-a numit pe arhimandritul Miron Romanul vicar al eparhiei, invocând § 118 din *Statutul Organic*⁴².

***

Arădenii l-au iubit pe Procopie Ivașcovici. Bunătatea și blândețea sa erau recunoscute de toți biografii. Preotul Ioan Rusu, parohul bisericii catedrale din Arad, spunea în 1873 despre episcopul Procopie: „Am cunoscut înțelepciunea lui, am cunoscut blândețea inimii lui. Bunătatea lui a fost vestită în toate părțile. Pre mulți tineri i-a înzestrat cu pâine. Pre mulți școlari lipsiți de mijloace i-a îmbrăcat cu veșminte, pe mulți i-a ajutat cu ajutoare bănești și pre mulți i-a hrănit în curtea sa⁴³”.

Ca episcop al Aradului, s-a remarcat și prin numeroase înfăptuiri de interes național și bisericesc. Construiește și sfințește, învingând multe dificultăți financiare, catedrala ortodoxă română din Arad, pe care o termină în 1864. Datorită demersurilor lui, se înființează *Asociația Națională Arădeană* a cărei prim președinte a fost, iar la 1/13 august 1872 scoate revista „Lumina”, primul organ oficial al eparhiei. A participat la lucrările de separare ierarhică, susținând cauza românească iar când autoritățile din Viena i-au oferit să înființeze o mitropolie ortodoxă română pentru Banat și Crișana, spre a împiedica în acest fel unificarea bisericească a românilor ortodocși din Monarhia Austro-Ungară, el a refuzat, tocmai cu scopul de a realiza mult dorita unificare bisericească. „Ierarhul a arătat cu fapta că este român, fiind primul după Șaguna care a conlucrat la despărțirea ierarhică, pentru care a meritat a fi ales ca al doilea mitropolit al românilor⁴⁴”.

---

⁴¹ *Lumina* (Arad), anul II, nr. 58, 23 septembrie/5 octombrie 1873, p. 1; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 558, pp. 917-918.

⁴² *Speranța* (Arad), anul III, nr. 3, 1 februarie 1872, p. 21.

⁴³ *T. R.*, anul XXII, 1873, nr. 8, 27 ianuarie/8 februarie, p. 31.

⁴⁴ Ioan Damșa, „Ținuta sârbilor față de români în cauza despărțirii ierarhice”, în *Bis. și Șc.*, anul III, 1879, nr. 40, 30 septembrie/12 octombrie, p. 405. În presa vremii au existat tot felul de afirmații legate de alegerea sa ca mitropolit. *Trib. pop.* (nr. 208, 4/16 noiembrie 1898) de la Arad menționa că Vinčențiu Babeș, pentru a sprijini alegerea lui Procopie la Sibiu, ar fi primit de la acesta suma de 10000 florini și că tot el ar fi manevrat alegerea acestuia ca patriarh la Carolivț. Vezi: Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar în vremea lui Miron Romanul 1878-1898 după acte, documente și corespondențe inedite*, Sibiu, 1986, p. 8. Un contemporan al evenimentelor, Ioan Slavici, comenta că nu au fost aleși Nicolae Popea sau Ioan Popasu, „oameni de încredere ai lui Șaguna”, pentru că pasiviștii, pentru a zădărnici alegerea unuia dintre aceștia, „au dat mâna cu oamenii guvernului, și mitropolit a fost ale episcopul Aradului [...] un bătrân neajutat și lipsit

Cu toate acestea, părerea despre el a arhimandritului Ilarion Pușcariu a fost alta: „Cu Procopie Ivașcovici, următorul lui Gherasim Raț în scaunul episcopesc, sta lucrul și mai rău. El, deși era după fire un bărbat bun și blând, însușiri care l-au ridicat mai în urmă, până la scaunul de patriarh sârbesc în Carloviț, totuși pentru cauza română era de tot dificil. Român de naștere, dar crescut cu sârbi și între sârbi, nu se știa nici când inspira, cu atât mai puțin entuziasma pentru cauza mitropoliei române. El vorbea, scria și se ruga la altar mai bucurat în limba sârbească. Se afla mai bine între sârbi și cunoscut cu ei, nu putea cuprinde că e posibil ca românii să se poată vreodată emancipa de sârbi”⁴⁵.

În mod sigur, Ilarion Pușcariu nu era străin de unele articole apărute în presă împotriva episcopului Procopie Ivașcovici. O corespondență din Arad, datată 27 februarie 1870, publicată în „Federațiunea”⁴⁶, răspundea unei probleme destul de delicate. Se aducea în discuție un material publicat în „Albina” (nr. 14/1870), care îl avea ca țintă pe episcopul Procopie al Aradului, învinuit că se împotriveaua folosirii cuvintelor românești în biserică, preferându-le pe cele slave și grecești. Deoarece nu se prezenta sursa informației și nici cazuri concrete pentru exemplificare, articolul din „Albina” poate fi considerat ca fiind tendențios și lipsit de orice credibilitate. Autorul corespondenței din Arad, publicată în „Federațiunea”, dezaprobă categoric învinuirile aduse episcopului⁴⁷.

După cum își va desfășura activitatea în scaunul de episcop al Aradului, se poate vedea că lucrurile nu au stat chiar așa după cum menționa Ilarion Pușcariu sau autorii unor calomnii publicate de presa vremii.

În scaunul mitropolitan de Sibiu n-a rămas decât zece luni, căci la 19/31 iulie 1874, Congresul Național Bisericesc sârb de la Carloviț l-a ales în scaunul de patriarh al Bisericii Ortodoxe sârbești (după moartea lui Samuil Mașirevici, sub care s-a făcut separarea Bisericii Ortodoxe românești din Transilvania și Ungaria de cea sârbească)⁴⁸. După unele date istoriografice, se pare că această soluție a fost sugerată de Vincențiu Babeș, care a și fost prezent la instalarea lui Procopie Ivașcovici la Carloviț, împreună cu protopopul Ioan Mețianu⁴⁹. Confirmarea ca „arhiepiscop, mitropolit și patriarh al Patriarhiei sârbești din Carloviț” a venit la 6 august 1874, când și renunță la postul de mitropolit al Ardealului⁵⁰.

---

de orișice însemnătate”. Cf. Ioan Slavici, *Opere*, vol. IX, text ales și stabilit de C. Mohanu, note și indici de D. Vatamaniuc, București, Editura Minerva, 1978, p. 255.

⁴⁵ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 77.

⁴⁶ *Federațiunea* (Pesta), anul III, nr. 20, 4/16 martie 1870, p. 3 (77).

⁴⁷ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 405.

⁴⁸ *Enciclopedia română...*, p. 904; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 566, pp. 922-923 (Circulara din 20 august 1874 a episcopului Miron Romanul prin care anunță plecarea lui Procopie Ivașcovici ca patriarh al sârbilor); M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe...*, p. 171. Pentru împrejurările alegerii vezi și I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1977, pp. 200-201.

⁴⁹ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe...*, p. 171.

⁵⁰ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 565, pp. 921-922.

La Carloviț n-a avut o păstorire liniștită, fiind persecutat de ministrul Cultelor și Instrucțiunii din Budapesta, Trefort Agoston, până în 29 iulie/10 august 1880, când l-a silit să-și dea demisia. S-a retras în localitatea Biserica Albă (azi în Serbia), unde, în 11 mai st. n. 1881, a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat în catedrala din Carloviț⁵¹.

Procopie Ivașcovici rămâne o figură care face cinste Istoriei Bisericii Ortodoxe Române. Modest, blând, cumpătat, fără a fi de talia unor mari ierarhi care au condus corabia Domnului Hristos, prin ceea ce a făcut în cursul vieții sale, poate fi obiectul respectului nostru. Aceasta cu atât mai mult, cu cât conformația sa spirituală l-ar fi putut face ostil Ortodoxiei românești.

---

⁵¹ *Enciclopedia română...*, pp. 903-904; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe...*, p. 172, p. 190, p. 513; I. D. Suciu, *Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808-1881)*, p. 358.

IV. Jurisdicția și organizarea Episcopiei

Episcopia este complexul administrativ-bisericesc care se compune din mai multe comunități bisericești mai mici – parohii, protopopiate și mănăstiri – în fruntea căreia stă un episcop ca păstor și conducător suprem, ajutat pentru îndeplinirea agendelor religioase de mai mulți clerici supuși ordinelor lui. Instituția episcopală reprezintă cea mai înaltă treaptă ecleziastică și cea mai importantă demnitate în ierarhia Bisericii⁵². Episcopul conduce episcopia încredințată lui și îndeplinea toate lucrările episcopești din eparhia sa în baza dreptului său propriu și era deținătorul exclusiv al puterii bisericești în eparhia sa, fără să depindă de alt episcop⁵³.

În cele două mari centre urbane din cuprinsul Episcopiei, Arad și Oradea, funcționau câte un Consistoriu eparhial, cel din urmă constituit în anul 1792⁵⁴, cu mai mulți asesori consistoriali, structură administrativă teritorială subîmpărțită în protopopiate, parohii și mănăstiri. În legătură cu Consistoriile eparhiale, Andrei Șaguna se întreba în ce măsură acestea puteau fi acceptate potrivit canoanelor Bisericii răsăritene. În viziunea sa, chiar dacă ele „n-au existat în perioada veche a Bisericii răsăritene, ele apărând doar în perioada modernă, ar putea fi acceptate doar ca niște comitete ale sinoadelor eparhiale, care sprijină pe episcopi exclusiv în administrarea Episcopiei”⁵⁵.

În anul 1868, s-a întrunit primul Congres Național Bisericesc al Mitropoliei din Transilvania, care avea în program votarea *Statutului Organic* ce cuprindea normele de organizare și funcționare după care avea să se conducă Biserica Ortodoxă Română din Monarhia Austro-Ungaria până la desăvârșirea unificării statale din 1918.

Baza Bisericii o constituie parohiile, urmate de protopopiate, mănăstiri, eparhii și mitropolia. Fiecare din aceste părți componente se conducea după principii democratice. Pe lângă fiecare parohie și protopopiat funcționau câte un sinod, comitet și epitropie care ajutau pe preoți și protopopi la conducerea parohiilor și protopopiatelor. Mănăstirile depindeau direct de eparhie, pentru că erau echivalente cu protopopiatele.

Episcopiile erau conduse de episcopi, ajutați de Sinodul și Consistoriul eparhial. Sinodul eparhial era compus din 60 de membri, dintre care 20 de clerici

---

⁵² I. Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc*, vol. I, București, 1922, p. 220; Nicolae Popovici, *Manual de Drept bisericesc ortodox oriental cu privire specială la Dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Partea I și II, Arad, 1926, p. 176; Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1990, p. 180.

⁵³ N. Popovici, *op. cit.*, vol. I, p. 181.

⁵⁴ Despre începuturile Consistoriului eparhial de la Oradea vezi: Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006, p. 63.

⁵⁵ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, pp. 84-85.

și 40 de mireni. Consistoriul era organul administrativ și judecătoresc permanent, care dirija treburile bisericești, școlare și fundamentale ale eparhiei. Avea trei secții conduse de câte un consilier eparhial.

În ședința a IX a Sinodului eparhial desfășurată în 24 aprilie 1870, s-a stabilit numărul membrilor ce urmau să facă parte din cele două consistorii, dar și grila salariilor posturilor bisericești: 1200 florini pentru asesorii ordinari, 200, respectiv 150 florini pentru avocații din Arad și Oradea, 806 și 800 florini pentru secretarii celor două consistorii și 2000 florini pentru vicarul de la Oradea, la care era prevăzut a se adăuga „cuartir în natură”⁵⁶.

Pentru cele două consistorii, de la Arad și Oradea, fiecare cu câte trei senate (bisericesc, școlar și episcopesc), Sinodul eparhial a votat 98 de posturi administrative, 63 de posturi pentru Arad și 35 pentru Consistoriul de la Oradea. În această schemă nu intrau cei doi președinți de consistorii, adică episcopul Procopie Ivașcovici și vicarul episcopesc Miron Romanul de la Oradea. Din cauza situației financiare precare a Episcopiei, Sinodul eparhial a decis să lase la o parte din posturile de asesori neocupate, limitându-se doar la desemnarea unui număr mai mic de persoane decât era prevăzut inițial, adică 40 pentru Arad și 21 pentru Oradea⁵⁷.

Ședințele consistoriale se țineau săptămânal, la nevoie, președintele îl putea convoca mai des. Membrii consistoriali depuneau jurământ și nu puteau fi înlăturați din post decât în baza unui proces disciplinar. Ei nu erau remunerați, cu excepția notarului și fiscalul consistorial (juristconsult), iar mandatul membrilor era pe viață. Deplasarea preoților, asesori consistoriali, la ședințele consistoriale crea, de multe ori, disfuncționalități în cadrul parohiilor. Pentru îndreptarea neajunsurilor, vicarul episcopesc, Miron Romanul, a trimis celor în cauză o dispoziție (nr. 663 Pl. din 20 noiembrie 1872) în care, explica necesitatea prezenței asesorilor consistoriali la ședințele Consistoriului eparhial. În asemenea situații, serviciile divine erau săvârșite de preotul din parohia învecinată cea mai apropiată, pentru a evita eventuale nemulțumiri din partea enoriașilor. Deoarece preoții asesori consistoriali nu erau remunerați, nici preoții suplینitori nu erau plătiți pentru serviciile săvârșite⁵⁸.

Cu toate aceste dispoziții, preoții asesori au continuat și pe mai departe să lipsească de la ședințele consistoriale, episcopul fiind nevoit să le ceară mai multă seriozitate și conștiinciozitate, atenționându-i, că după două absențe consecutive, nemotivate, aveau obligația să semneze o declarație prin care să-și însușească obligațiile ce le reveneau⁵⁹. Situația era aceeași și la sfârșitul anului 1873. Episcopul, printr-o circulară din 20 decembrie 1873, îi făcea în continuare

⁵⁶ *Albina* (Pesta), anul V, nr. 66, 2/14 august 1870, pp. 2-3, la M. Bedecan, *op. cit.*, p. 316.

⁵⁷ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 317. De văzut Circulara episcopului emisă după ținerea Sinodului eparhial din aprilie 1870.

⁵⁸ *Lumina* (Arad), anul I, nr. 25, 3/15 decembrie 1872, p. 2; M. Bedecan, *op. cit.*, p. 386.

⁵⁹ Circulara nr. 1234 Pres. din 18 august 1872, publicată în *Lumina* (Arad), anul I, nr. 3, 24 august/5 septembrie 1872, p. 1, la M. Bedecan, *op. cit.*, p. 386.

răspunzători pe preoții asesori consistoriali absenți de toate problemele nerezolvate în eparhie⁶⁰.

***

Conform datelor din Șematismul diecezan, redactat la 30 septembrie 1858⁶¹, în Episcopia Aradului, în cele 14 protopopiate și apartenențele mănăstirii Hodoș-Bodrog, existau 644 de parohii și filii, cu 598 de clerici (preoți, preoți emerțiți, capelani, diaconi) și 390226 locuitori ortodocși: români 96,54%; sârbi 1,71%; greci 0,09%; țigani 1,63%. Pe protopopiate, situația se prezintă astfel:

Nr. crt.	Protopopiat	Comunități și filiale	Statul preoțesc	Români	Sârbi	Greci	Țigani	Total
1.	Hodoș	4	8	584	50	-	-	634
2.	Arad	40	48	36844	6598	175	1246	44863
3.	Chișineu-Criș	45	63	52531	39	82	1201	53853
4.	Șiria	24	51	37317	17	22	537	37893
5.	Ineu	37	28	17047	-	-	439	17486
6.	Buteni	28	33	21548	-	-	376	21924
7.	Vărădia	30	32	19286	-	-	765	20051
8.	Hălmagiu	52	43	20998	-	-	189	21187
9.	Oradea	144	86	56766	7	87	713	57573
10.	Lunca	28	20	12725	-	-	58	12783
11.	Peștiș	57	41	28560	-	-	238	28798
12.	Pomezău	32	24	14961	-	-	58	15019
13.	Beliu	32	25	13545	-	-	198	13743
14.	Beiuș	57	51	26257	-	-	231	26488
15.	Meziad	34	36	17785	-	17	129	17931
	Total	644	589	376754	6711	383	6378	390226

Cei mai mulți români ortodocși se aflau în protopopiatul Oradea (15,06%), urmat de cel al Chișineului-Criș (13,94%), iar cei mai puțini în Hodoș cu cele aparținătoare (0,15%), urmat de Lunca (3,37%). În protopopiatul Arad, din totalul locuitorilor ortodocși, românii reprezentau 82%, sârbii 14,70%, țiganii 2,77%, iar grecii numai 0,39%⁶². Sârbii, țiganii și grecii sunt cel mai bine reprezentați în protopopiatul Arad.

După reînființarea Mitropoliei Ortodoxe Române a Transilvaniei (1864), „Eparhia Aradului, în ce privește părțile de la nordul fluviului Mureș, exceptându-se doar parohiile sârbești își va extinde jurisdicția de care s-a bucurat din vechime; iar în partea de sud jurisdicția aceleia se va mări și extinde”. Astfel că „toate parohiile române care se află sau se vor afla în viitor” în protopopiatele Hasiașului, Lipovii, Timișoarei, Cenadului, Chichindiei Mari și Becicherecului Mare „au să se încorporeze” în Eparhia Aradului. În privința „comunelor mestecate” din diecezele noii Mitropolii, „are a să urma hotărârile sinodului din

⁶⁰ Circulara nr. 1605/Epit. 352 din 20 decembrie 1873 publicată în *Lumina* (Arad), anul II, nr. 81, 27 decembrie 1873, p. 1, la M. Bedecan, *op. cit.*, p. 386.

⁶¹ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, dosarul nr. 171/1858.

⁶² În unele conscripții, grecii erau considerați sârbi.

Carloviț, care lasă în voia unor asemenea comunități a se declara de care mitropolie vreau să se țină și apoi oficiile subordonate vor trata astfel de lucruri și le vor așterne spre finală deciziune de Cancelaria aulică ungurească sa la ministerul de război”⁶³.

În ceea ce privește Episcopia Aradului, în special Consistoriul eparhial arădean, numărul protopopiatelor a crescut, așa după cum reiese și din *Șematismul diecesei greco-răsăritene arădene* din anul 1867⁶⁴, redactat în conformitate cu hotărârea Sinodului arhieresc din 16 august 1865. Astfel, Episcopia Aradului, în Consistoriul arădean, avea în componența sa un număr de 11 protopopiate (Arad, Chișineu-Criș, Vilagoș – Șiria, Ineu, Buteni, Totvărădia – Vărădia de Mureș, Hălmagiu, Timișoara, Lipova, Hașiaș și Comloșul Bănățean), la care se adaugă cele din Consistoriul ortodox de la Oradea, un număr de 7 protopopiate (Oradea, Lunca, Peșteș, Popmezău, Beliu, Beiuș, Meziad), în total 18 protopopiate.

Configurația protopopiatelor din Consistoriul eparhial arădean, era următoarea⁶⁵:

Protopopiatul	Parohii	Filii	Case	Români	Sârbi	Greci	Țigani	Total
Arad	32	17	6477	34289	2850	129	1157	38425
Chișineu-Criș	54	28	8485	52436	41	142	1171	53790
Șiria	43		7046	39565	13	3	618	40199
Ineu	30	8	3215	17908			485	18393
Buteni	32	2	3994	22017	11		337	23355
Vărădia de Mureș	29	4	3509	20813			845	21661
Hălmagiu	34	18	3624	22171	6		273	22450
Timișoara	55	10	7280	35713	488	21	1188	37410
Lipova	62	19	8945	44272	186	5	804	45267
Hașiaș	40	2	4454	28227	12		514	28753
Comloșul Bănățean	23	5	4773	27060	322		651	28033
Mănăstirea Hodoș			108	423	37		101	560
Total	443	113	57610	344881	3956	300	8147	354294

În cadrul Episcopiei Aradului se află și Mănăstirea de la Hodoș-Bodrog, ai cărei slujitori – „preoțimea monahală” – deserveau credincioșii aflați în localitățile Bodrogul Vechi, Bodrogul Nou, Dealul Vingăi și Zădărlac (Zădăreni)⁶⁶.

⁶³ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 500, pp. 852, 853; Diploma imperială prin care se delimitează Episcopia Aradului a fost emisă la Viena, în 6 iulie 1865, vezi: *Ibidem*, vol. II, doc. 510, pp. 866-867.

⁶⁴ Pentru amănunte vezi: Pavel Cherescu, „Organizarea juridicțional-canonice a Episcopiei Aradului la anul 1867, în timpul episcopului Procopie Ivașcovici”, în *Teologia* (Arad), anul XII, 2008, nr. 2, pp. 69-82.

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 74-81.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 81.

Făcând o ierarhizare a protopopiatelor, constatăm că cea mai mare întindere o avea protopopiatul Lipova (62 parohii și 19 filii), urmat de Timișoara (55 parohii și 10 filii), Chișineu-Criș (54 parohii și 28 filii), Șiria (43 parohii), Hașiaș (40 parohii și 2 filii), Hălmațiu (34 parohii și 18 filii), Arad (32 parohii și 17 filii), Buteni (32 parohii și 2 filii), Ineu (30 parohii și 8 filii), Vărădia de Mureș (29 parohii și 4 filii) și Comloșul Bănățan (23 parohii și 5 filii).

Din punct de vedere al numărului de credincioși, cea mai mare pondere revine protopopiatului Chișineu-Criș (53790 suflete), urmat de Lipova (45267 suflete), Șiria (40199 suflete), Arad (38425 suflete), Timișoara (37410 suflete), Hașiaș (28753 suflete), Comloșul Bănățan (28033 suflete), Hălmațiu (22450 suflete), Buteni (22355 suflete), Vărădia de Mureș (21661 suflete) și Ineu (18393 suflete).

***

Problema reactivării vechii Episcopii de Oradea a preocupat mereu pe credincioșii ortodocși români din Bihor. Dacă în secolul al XVIII-lea acțiunile în această direcție au fost mai puțin însemnate, în secolul următor s-au amplificat. Amintim demersurile deputatului Emanoil Beothy de la 1836 și cel al marelui comerciant Nicolae Jiga, prim-epitrop al Bisericii cu lună, membru marcant al consiliului orășenesc, unul dintre cei mai perseverenți activiști pentru reactivarea Eparhiei orădene⁶⁷.

Clerul și credincioșii bihoreni, după anul 1864, au insistat mai mult pentru reactivarea Episcopiei. Cu prilejul Congresului Național Bisericesc din 1868, în care se avea în vedere necesitatea înființării „mai multor episcopii în întreaga provincie metropolitană”, este înregistrată petiția comunelor din districtul Oradea pentru reînființarea Episcopiei de Oradea, cerând instituirea unei comisii din toate trei diecezele (Sibiu, Arad, Caransebeș), „sub prezidiul mitropolitului” care să adune toate datele atât pentru rearondarea teritorială a întregii mitropolii, cât și reînființarea Episcopiei de Oradea, și „după cerințe cu respectu atât la populațiune, cât și la situațiunea topografică și pentru înființarea altor episcopate noue”. Cu aceeași ocazie, și deputatul Vincențiu Babeș propunea mitropolitului întocmirea unui proiect „în această cestiu” pentru înmulțirea eparhiilor în cuprinsul Mitropoliei transilvane⁶⁸.

Tot cu prilejul acestui Congres, în ședința a XII-a din data de 7/19 octombrie 1868, este înregistrată petiția datată 5/17 septembrie 1868 a „clerului și

---

⁶⁷ Teodor Savu, „De la reînființarea episcopiei ortodoxe române a Oradiei în 1920 până în 1984”, în *Din activitatea bisericească a episcopiei ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani*, Oradea, 1984, pp. 164-167.

⁶⁸ *Protocolul Congresului Național Bisericesc român de religiuena greco-răsăriteană*, Sibiu, 1868, § 95, p. 63.

poporului de sub jurisdicțiunea Consistoriului greco orientale din Oradea Mare”⁶⁹ pentru „restituirea Episcopatului greco orientalu din Oradea Mare”⁷⁰:

„Episcopatului greco orientalu din Oradea Mare, care prin fatalitățile politice fără determinarea besericii noastre de mai îndelungatu timpu au încetatu, și astăzi e vacantu, în privința căruia Episcopatu potem arata, că acela neci candu nu fost ștersu, pentruca Consistoriul și Teritoriul episcopatului și astăzi susu sta, unde numai Episcopul lipsesce, sau mai lămurit zicându: unde administratorul episcopesc e capul Consistoriului din Oradea-Mare și se estinde peste întregul Comitat al Bihorului, peste Cumania și Iasigia, și sunt câteva filiale în comitatul Heves și Beckes, are 7 protopresviteraturi, întru cari se află 316 comune cu 309 beserici, atatia parochi afară de capelani, și 182 000 de suflete, din care date se vede: că în regatul Ungariei multe episcopaturi sunt, unde nici Teritoriul nici numărul sufletelor nu sunt așa mare, ca cele de sub jurisdicțiunea Consistoriului greco-orientalu din Oradea-Mare, unde în timpurile mai demult au fost scaun episcopesc, care după cum mai sus amintirăm numai prin fatalitățile politice au încetatu fără ca ar fi fost șters de beserica noastră cea drep credincioasă ortodoxă orientală.

În câtu prin prea grațioasa și prin prea'nalta dispozițiune a Ces. Reg. Apost. Maestatii Sale Franciscu Iosif I Îmăratul Austriei și rege Apostolic al Ungariei Metropolia noastră s'au restituit, care restiuare și prin legile Dietale de cătră coronatul Rege al Ungariei sancționate s'au întărit, pe baza cărora legi Dietale și prea luminatuș Congres Național Romnân bisericesc s'au conchematu, noi Clerul și poporul de sub jurisdicțiunea Consistoriului gr. oriental din Oradea Mare cu adâncă plecaciune ne rogămu de Prea luminatul Congres național român bisericesc să se îndure prin părinteasca sa întrepunere dela locurile mai ,nalte a midloci restituirea Episcopatului gr. oriental din Oradea Mare”⁷¹.

În Statutul de organizare al noii Mitropolii, votat în 1868 de Congresul Național Bisericesc constituant, Consistoriul ortodox orădean se menține pe mai departe în activitate (§ 142) și este coordonat cu toate celelalte consistorii, singura deosebire, președintele lui nu este episcop și din punct de vedere spiritual depinde de episcopul Aradului. Acesta este motivul pentru care problema

---

⁶⁹ Petiția a fost semnată de 117 persoane, 50 preoți, un diacon și 66 credincioși, din tot cuprinsul Consistoriului bihorean. *Ibidem*, pp. 228-234.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 228.

⁷¹ *Ibidem*, pp. 227-228.

restaurării Episcopiei din Oradea a format obiect de discuție la toate Congreșele naționale bisericești și la toate Sinoadele eparhiale de la Arad până în preajma Primului Război Mondial⁷².

În ședința a VII-a a Sinodului eparhial arădean din anul 1871, deputatul Ioan Popovici Desseanu propunea unificarea celor două consistorii, din Arad și Oradea. Recomandarea era argumentată prin rațiuni financiare și administrative, vizându-se uniformizarea administrației eparhiale, cei prezenți fiind de acord că în vederea soluționării acestei cauze, sinodul arădean trebuia să facă o întâmpinare la Congresul Național Bisericesc⁷³.

În ce privește ținuturile Banatului timișan, după reînființarea Mitropoliei transilvane, Andrei Mocioni nu era mulțumit de atitudinea lui Șaguna față de bănățeni. Mitropolitul ardelean i-a trimis pastorală de Crăciun împreună cu felicitarea de anul nou. În răspunsul lui Andrei Mocioni, se vedea dezamăgirea față de situația creată:

„Împărțirea sau mai bine zis despărțirea noastră făcută prin excelența ta, despre noi, fără noi, spre adevărata daună și pierirea Bisericii noastre din Banat a cășunat o senzațiune atât de rea, încât preoțimea laolaltă cu poporul, văzând că în Timișoara n-am căpătat episcopat, vorbește publice că mai bine ar fi să se unească cu toții”⁷⁴.

Bănățenii mereu au pus problema reînființării Episcopiei de la Timișoara. În ședința a VIII-a din 3/15 octombrie 1868 a Congresului Național Bisericesc⁷⁵, deputatul Vincențiu Babeș înaintează două petiții care aveau același scop: prima, a deputaților bănățeni din Congres⁷⁶, iar a doua, a comunelor bisericești române din fosta eparhie sârbească a Timișoarei însoțite de 19 semnături ale fruntașilor români bănățeni, clerici și mireni⁷⁷. În prima petiție, deputații congresului din

---

⁷² *Ibidem*, p. 275; vezi și Nicolae Firu, *Actele Sinoadelor eparhiale ale Eparhiei ortodoxe române a Orăzii-Mari din anii 1920, 1921, 1922*, Oradea Mare, 1922.

⁷³ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 319.

⁷⁴ Teodor V. Păcățian, *Înființarea mitropoliei. Două scrisori a lui Andrei Mocioni către Șaguna*, în *F. D.*, anul XXX, nr. 8, 22 februarie/7 martie 1915, p. 6 și nr. 9, 1/14 martie 1915, p. 3.

⁷⁵ *Protocolul Congresului Național Bisericesc ...*, p. 226.

⁷⁶ Anton Mocioni, Vincențiu Babeș, Petru Cermena, Constantin Rădulescu, Ioan Balnoșanu, Nicolae Raichiciu, George Stan, Ion Popovici, Aurel Maniu, Ioan Poșta, Timotei Miclea, Alexandru Atanasievici, Alexandru Mocioni, Victor Mocioni, Ioan Misici, Iulian Ianculescu, Simion Mănguica, Atanasie Marian Marienescu, Vasile Popoviciu, Atanasie Ioanoviciu – protopopul Făgetului, Ioan P. Seiman – protopopul Caiacovei, Simion Dimitrievici – protopopul Panciovei, Ioan Țăranu – protopopul Lipovei, Partenie Gruescu – paroh Căpălnaș, Petru Anca – paroh Ghiroda.

⁷⁷ Meltie Drăghici – protopop Timișoara, Atanasie Rațiu – avocat în Caransebeș, George Ardelean – vice-fiscal, George Nedelcu – avocat, Ștefan Ioanovici – neguțător, Pavel P. Seiman, Traian Lungu – învățător, George Ciotta – neguțător, George Teodoroviciu, Alexandru Trombioțaș, Pavel Alexandru, George Lazareviciu, Eftimie Murgu, George Paulovici – primarul corporațiunii călțunarilor, Petru Alexandru – primarul corporațiunii cojocarilor, George Stoia – primarul

părțile bănățene cereau „reînființarea eparhiei române ortodoxe Timișoara”, iar până atunci să se înființeze un Consistoriu separat în Timișoara, supus episcopului de la Arad. Cea din urmă propunere aparține lui Vincențiu Babeș și nu era cerută prin petiție. Mult mai cuprinzătoare era cererea credincioșilor români din eparhia Timișoarei care și-au formulat dezideratele în patru puncte⁷⁸.

„O dorință fierbinte a Românilor de religiunea gr-orientală din Austria a devenit realizată, amu ajunsu a vede întunit Congresul românilor greco-orientali din Ungaria, Banat și Transilvania, de la care așteptăm vindecarea multor rane seculare bisericești, religioare și școlare ca organ menit pentru acestu scopu mărețu. Trăind în această convingere și nutrind speranța în bunăvoința alu acestui Înalt Congres, venim subscrișii a arăta și a descoperi doririle, de care suntem repuși și rogămu prețuita sprijinire întru alinarea și încetarea lor.

Înalt Congres ! Un număr mare de români de legea gr-orientală din banat, anumit partea însemnată a poporului român gr-or. ce locuiesc în Banatul Timișan, este adânc mâhnit și vătămat.

I. Pentru că la timpul său, când s-a reînființat Metropolia română dreptcredincioasă din Ardeal, li s-a denegat o diecesă proprie, un Episcop și scaunu episcopesc în mijlocul ei, si o consumă această durere cu atât mai tare, cu cât aceasta se ține de un drept pre scumpa și secularu alu ei. Aproape 600 000 de românigr-orientali au dorit și cerut de multeori despărțirea lor de cătră coreligionarii noștri sârbi și motivul cel mai momentos era, ca să scape de sub apăsarea ierarhiei sârbești, iar de altă parte pentru a deveni iarăși în proprietatea lor religionaria, pentru a avea episcopia românească a lor vechia în Timișoara, căci poporul român susnumit a fost dedat, de când se scie, a-și afla mângâierea sa bisericească, pacea conștiinței sale și mântuirea neamului său întrînsa. Durere însă, ca pe când această populațiune aștepta cu nerăbdare cea mai mare pre lângă reînființarea metropoliei române să se reînființeze și episcopatul ei, se sparse și se împărți parte diecesei din Arad, parte celei de nou restaurate din Caransebeș, și ce e mai amar, parte se lasă sub diecesele sârbești din Vârșeț și Timișoara, cu toate că populațiunea sârbă, acestor ambe diecese abe se urcă la vreao 200 000 de suflete, și nu erau înființate decât pe ruinele celor române, ce esistau și sub Turci la gonirea lui pe la anul 1716.

Dauna cea mare, ce urmează pentru națiunea întregă prin denegarea episcopiei române în Timișoara, este pre învederată și

---

corporațiunii străitaților, Nicolae Chicescu – primarul corporațiunii tăbăcarilor, George Ungureanu și Ștefan Ioanovici – pentru comuna bisericească.

⁷⁸ *Protocolul Congresului Național Bisericesc ...*, pp. 66-67.

prea de multori discutată în publicitate, decât să die lipsă a o desfășura aici, una însă suntem siliți a aduce la cunoștința Înaltului Congres, adeca că acum stă poporul român gr. or. de aici mai reu decât cum au fost și au stat mai nainte.

Decăderea poporului în privința moralului înaintează cu pași gigantici, despolarizarea satelor de suflete române crește într-o câtime înspăimântătoare, iar sărăcia materială și morală tot mereu le despoia de binele său strămoșesc; dacă biserica, ultima speranță nu va întregi a ridica aici în Timișoara un stâlo ferm pentru reculegerea și reînsănătoșirea de atâta boli ce amenință pe poporul român cu stârpirea lui totală din Banatul Timișan; atunci trebuie să pară și nicio putere fizică nu-l va putea opri periciune în care vitrega soartă la sfârșitu, - căci numai biserica i-a fost factorul care ia susținut naționalitatea și religiunea sa, deși ea era esarendată străinilor. E adevăr, că grijescu trei episcopi pentru poporul Timișan, al Aradului, al Caransebeșului și cel sârbesc al Timișoarei, dar chiar aici zace răul, căci unitatea în conducerea sufletească și în învățătură lipsește cu totul, de aceea numai o episcopie română în Timișoara poate să fie mântuirea poporului drept credincios român din Banatul Timișan și numai un viitor de rău al său poate denega acest adevăr chiar.

II. [...]⁷⁹.

III. În cele mai multe comune românești s'a denumit de cătră arhieriei sârbești un număr de parohii cu mult mai mare de cât a fost lipsă, încât în acele comune numărul sufletelor nu stă în proporțiune cu numărul preoților, iar acești preoți trăiesc prea miserabil și nu pot corespunde chemării și misiunii lor înalte.

IV. Multe comune românești sunt prevăzute cu preoți nedemni, obrudați lor de fostul regim bisericesc fără a fi avut și altă calitate decât protecțiunea și nepotismul mai marilor Bisericești de atunci, iar credincioșii români sunt siliți ai răbda și acum.

Considerând acestea toate, noi subscrișii rugăm în profunda umilință pe Înaltul Congres național bisericesc român greco-oriental, că înaltul acesta luând în considerațiune sus atinsele mominte mult ponderoase pentru noi românii din Banat.

ad. I. Se espun în principiu restaurarea episcopiei românești greco-roientale în Timișoara, constând din protopopiatele Timișoarei, Lipovei, Hașiașului, Jebelului, Ciacovei și a Comloșului ban., spre care scop se fac pasurile necesari la înaltul regim spre întărirea acestei episcopii, dela care depinde viața noastră națională.

ad. II. [...]⁸⁰.

---

⁷⁹ În acest paragraf se amintește despre situația din unele „comunități amestecate cu sârbi”, despre care ne vom ocupa într-un capitol special.

⁸⁰ Paragraful este legat tot de situația din comunele mixte româno-sârbe.

ad. III. Să espună reducerea parohilor și să fixeze numărul preoților după numărul sufletelor; și în fine

*ad. IV. Ca Înalțul Congres să binevoiască a legiui, ca pe viitorii parohi să se aleagă de către respectivele comune susținându-se respectivelor consistorii dreptul de înaintare [...]*⁸¹

Despre înființarea unei Episcopii la Timișoara, în noul *Statut de organizare a Bisericii ortodoxe din Transilvania*, nu se menționează nimic, așa cum se face în ce privește reînființării Episcopiei de la Oradea. Începând cu Congresul Național Bisericesc din 1864, se pornește o acțiune care se va prelungi pe parcursul a trei sferturi de veac.

---

⁸¹ *Protocolul Congresului Național Bisericesc ...*, pp. 222-225.

V. Activitatea ca episcop al Aradului (1853-1873)

V. 1. Activitatea în domeniul bisericesc

Încă din primul an al arhipăstoririi sale, episcopul Procopie Ivașcovici își începe activitatea efectuând numeroase *vizitații canonice*, îmbărbătând credincioșii în menținerea credinței strămoșești, organizând Eparhia și împlinind golerile administrative existente. Era mereu preocupat de toate aspectele vieții care se desfășoară în Eparhie. Cu energia și cultura sa, el știa să dea răspuns bun tuturor problemelor care îi frământa pe păstoriții săi. Făcând o vizită la Oradea, îl numește pe Teodor Lazăr în funcția de jurisconsult consistorial⁸².

Cu altă ocazie, ceartă pe preoții Arsenie Stoicovici și Iosif Petrovici din Pecica, care nu s-au supus hotărârii consistoriale în privința întrebunțării limbii române în biserica de acolo⁸³. În 1853, încuviințează și promite ajutor protopopului Ioan Cefan al Vărădiei de Mureș, pentru construirea în parohia Petriș a unei biserici „din material tare”⁸⁴.

Viața în școlile românești constituie principalul punct de pe ordinea de zi a episcopului Procopie. Fie pe cale pur ecleziastică, fie prin mijlocirea autorităților laice, el va veghea mereu asupra bunului mers a școlilor, urmărindu-se activitatea și îndreptând cele de cuviință. Prin hotărârile sale s-au îmbunătățit salariile profesorilor, ca și calitatea învățământului.

În încercările sale de a exprima loialitatea sa și a preoților față de autoritățile statului, episcopul Procopie atrage nemulțumirea unor preoți din ținutul Hălmagiului față de adresa ierarhului prin care se cerea protopopului să convoace preoțimea aflată sub jurisdicția sa, de a lua parte la festivitățile de întâmpinare a noului comite suprem maghiar. În periodicul „Federațiunea” (anul II, nr. 4 din 8/20 ianuarie 1869, p. 4), este publicată o corespondență din Hălmagiu, semnată „un preot”, care acuza atitudinea episcopului, care, credea semnatarul, discredita preoțimea și pe locuitorii români din protopopiat. Semnatarul corespondenței era de părere că guvernul nu-i poate sili pe români să-i modeleze atitudinea față de autoritatea statului în funcție de propria politică, fiind cu atât mai grav, mai ales atunci când erau îndemnați pentru aceasta de oamenii Bisericii⁸⁵.

Nenumărate nemulțumiri se produceau și cu prilejul alegerilor deputaților pentru Sinodul eparhial. În anul 1873, în cercul Lipova, voturile au fost cumpărate cu băutură sau prin forță fizică, primul incriminat fiind chiar protopopul cercului, așa după cum se menționa într-o corespondență din Lipova pentru revista „Albina” (anul VIII, nr. 5, 18/30 ianuarie 1873, p. 3)⁸⁶.

⁸² Teodor Neș, *Oameni din Bihor. 1848-1918*, Oradea, 1937, p. 341.

⁸³ A. A. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale, anul 1853*, ședința 18, nr. 584.

⁸⁴ *Ibidem*, ședința 12, nr. 415.

⁸⁵ M. Bedecan, *op. cit.*, pp. 119-120.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 325.

O purtare nedemnă pentru un slujitor al Bisericii s-a constatat și cu ocazia alegerilor de preoți în diferite comunități din cuprinsul Eparhiei arădene. Unii candidați la posturile de preoți, nu s-au sfiit să-și „cumpere” voturile alegătorilor cu băutura, cu bani sau promisiuni amăgitoare. Sunt cunoscute cazurile alegerii preoților la Târnova, Pecica, Tornea (Turnu), Cermei. Cele mai multe voturi fiind obținute de oameni slab pregătiți, studiile, moralitatea și calitățile vocale nefiind de niciun folos⁸⁷. Problema a ajuns în discuțiile ședințelor Consistoriului eparhial, care, pentru a eradica aceste practici, a hotărât pedepsirea vinovaților⁸⁸. Candidații care se pretau la asemenea comportament, personal sau prin reprezentanți, erau pedepsiți în funcție de numărul încercărilor. Astfel, la prima abatere se proceda la anularea candidaturii pentru acel post, urmând ca la repetarea greșelii să se retragă dreptul de a mai candida timp de câțiva ani, pentru ca la a treia încercare, persoana să piardă dreptul pentru totdeauna de a mai candida. Episcopul Procopie cerea protopopilor să vegheze la înlăturarea unor asemenea practici, anunțând că recidivele se pedepseau cu excluderea din rândul clerului⁸⁹.

Nemulțumirea episcopului era că în multe parohii preoții nu săvârșeau Sfânta Liturghie, ceea ce duce la dispoziția Consistoriului eparhial din 28 ianuarie 1872, prin care preoților li s-a impus oficierea slujbelor religioase în regim de obligativitate în fiecare duminică și sărbătoare din cursul săptămânii⁹⁰.

Existau nenumărate abuzuri și abateri disciplinare ale clerului. Registrul abuzurilor a fost destul de variat, de la acuzații de lăcomie, minciună, dezinteres față de comunitatea bisericească în care își desfășurau activitatea.

Existau și comunități mulțumite de preoții lor, iar episcopul Procopie întreținea această atmosferă, insistând în predicile publicate în gazetele bisericești⁹¹, dar și în pastoralele trimise credincioșilor cu prilejul diferitelor praznice împăratești sau ocazionale, în care erau îndemnați să devină adevărate modele pentru enoriașii lor.

Învățăturile nu se rezumau numai la chestiunile esențiale ale activității pastorale a preoților de mir, ele au fost extinse și asupra evenimentelor cotidiene. Atât preoții, cât și credincioșii erau îndemnați să renunțe la superstiții, considerate ca fiind dăunătoare și în neconcordanță cu învățătura Bisericii. În anul 1872, arhimandritul Miron Romanul, în calitatea sa de vicar episcopesc al Consistoriului ortodox de la Oradea, cere preoților să dea credincioșilor „învățături sănătoase”, condamnămnd misticismul⁹².

---

⁸⁷ *Lumina* (Arad), anul II, nr. 19, 1/13 aprilie 1873, pp. 3-4 (91-92), la M. Bedecan, *op. cit.*, p. 407.

⁸⁸ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularilor (1860-1877)*, Circulara Nr. 64/B din 14 ianuarie 1871, f. 76.

⁸⁹ *Ibidem*, Circulara Nr. 620/B din 24 mai 1873, f. 104.

⁹⁰ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 388.

⁹¹ *Speranța* (Arad), anul III, nr. 5, 1 martie 1872, pp. 1-6 (37-42); *Lumina* (Arad), anul I, nr. 28, 17/29 decembrie 1872, pp. 1-2 (113-114).

⁹² *Lumina* (Arad), anul I, nr. 25, 3/15 decembrie 1872, p. 1 (101). Circulara a fost emisă ca urmare a unui eveniment nefericit petrecut în comuna Damesș din protopopiatul Pesteșului, unde preotul

V. 2. Activitatea în domeniul economic-administrativ

Prin circulara din 24 mai 1858, episcopul Procopie cerea clerului și credincioșilor din cuprinsul eparhiei să contribuie pentru ridicarea catedralei din Sibiu. Preoții și episcopii erau sfătuiți să meargă din casă în casă pentru adunarea donațiilor în bani pentru „a putea dovedi dragostea cea frățească către cei cu noi de un neam și de o religie din învecinata provincie și eparhie”. În aceeași circulară, episcopul își exprima speranța că această colectă nu va fi împiedicată de construirea catedralei din Arad: „Împrejurarea aceea că eparhia noastră să află tocma în aceea lipsă în carea și Ardealul, adică în lipsa de a-și rădica biserica catedrală, socotim că nime nu o va privi ca o împregiurare față cu această provocare, ci mai vârtos fieștecăre își va încorda puterile sale pentru a putea dovedi dragostea către cei cu noi de un neam și de o religie din învecinata provinție și eparhie”⁹³.

De numele episcopului Procopie Ivașcovici se leagă clădirea bisericii catedrale cu hramul „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*” din Arad. După aproape un deceniu de la începutul activității de episcop, din cauza sistematizării orașului Arad, biserica catedrală situată pe malul drept al Mureșului trebuia demolată. Cu toate că episcopul Procopie a insistat pe lângă autorități să fie menținută până la terminarea edificării noii biserici, autoritățile nu au admis cererea. În aceste condiții, episcopul a pornit o inițiativă grea, aceea a construirii unei noi biserici catedrale. Eforturile au fost enorme, dar, cu ajutorul credincioșilor din eparhie, al donațiilor primite din partea familiei Mocioni și, mai ales, cu contribuția personală, Procopie a reușit să ducă la bun sfârșit opera începută. Preotul Ioan Rusu, parohul bisericii catedrale, spunea în anul 1874:

*„Biserica la care mergem de ne închinăm, în care vărsăm rugăciunile noastre înaintea celui Preaînalt, mai vârtos prin a Excelenței Sale îngrijire, trudă, osteneală s-a întemeiat, s-a edificat, s-a înfrumusețat și pentru aceea pururi vom păstra însușirile cele frumoase, cele nobile, cele creștine ale Excelenței Sale în inimile noastre”*⁹⁴.

Deși era în vigoare *Statutul Organic*, legislația și organizarea bisericească încă nu era bine încheată, motiv pentru care au fost emise mai multe dispoziții în acest sens. În 9 iulie 1870, Consistoriul eparhial a emis circulara Nr. 774/Epit. 25 către preoții din protopopiatele arădene, cu privire la controlarea și administrarea averilor bisericești și manipularea fondurilor bănești de către sinoadele și comitetele parohiale. În 17 puncte au fost explicate metodele de lucru prin care să se urmărească eliminarea greșelilor ce puteau apărea în evidențele patrimoniale ale

---

Lazăr Albu a bătut clopotele pe timpul unei furtuni, lucru care i-a fost fatal, acesta murind fulgerat.

⁹³ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 498, pp. 798-799.

⁹⁴ T. R., anul XXII, nr. 8, 27 ianuarie/8 februarie 1874, p. 31.

parohiilor. Pentru o evidență mai clară se cerea fiecărui comitet parohial să întocmească un inventar al averii mișcătoare și fixe a bisericii, școlii și fondurilor, în câte trei exemplare, dintre care unul trebuia păstrat în arhiva parohială, iar celelalte două predate epitropiei parohiale și Consistoriului. Cu verificarea parohiilor erau însărcinați protopopii care răspundeau în fața forurilor superioare⁹⁵.

În Circulara Nr. 40/Epit. 11 din 4 februarie 1871 se cuprind dispoziții privitoare la asigurarea averilor bisericești și administrarea fondurilor. Discutată în cadrul ședinței Consistoriului eparhial arădean, circulara cuprinde indicații pentru garantarea averii mobile și imobile ale fiecărei parohii⁹⁶. În aceeași ședință consistorială, a fost emisă și Circulara Nr. 165/Epit. 41⁹⁷, semnată de episcopul Procopie și adresată comitetelor parohiale, care avea ca obiect asigurarea averilor bisericești nemișcătoare⁹⁸.

Pentru o situație financiară clară, Senatul epitropesc al Consistoriului eparhial arădean a stabilit că „lichidatorii cercuali” sunt răspunzători pentru păstrarea și întrebuințarea fondurilor. Pentru banii împrumutați s-a cerut redactarea unor evidențe cu datele de identificare ale datornicului, domiciliul, ocupația și modalitatea de restituire a sumei împrumutate. Epitropia și comitetul parohial se făceau răspunzătoare pentru orice daune, indiferent dacă apăreau în urma fraudelor, neglijențelor sau nepriceperii persoanelor responsabile⁹⁹.

Mereu a existat preocuparea Episcopiei arădene pentru îmbunătățirea administrării bugetelor parohiale. În lipsa unui control financiar, în multe parohii au fost înregistrate abuzuri care au creat daune materiale comunității ecleziastice respective. Având în vedere aceste defecte din administrația bisericească de la nivel de parohie, Consistoriul eparhial cerea protopopilor să verifice parohiile aflate în subordine. Trebuiau să efectueze un control anual sau, dacă situația o impunea, chiar și mai des. Parohiile verificate aveau datoria de a achita o diurnă de 3 florini pe zi sau 5 florini pentru acele comunități în care verificarea dura mai multe zile. Cu prilejul verificărilor, erau vizate casa bisericii, situația fondurilor încasate și cheltuite, oferindu-se un răstimp de 6 săptămâni pentru reglementarea neregulilor, în cazul că acestea existau¹⁰⁰.

În toamna anului următor, episcopul Procopie Ivașcovici revine asupra responsabilităților protopopilor referitoare la verificarea situațiilor financiare a fiecărei parohii aflate în subordine. În calitate de reprezentant al episcopului, arhimandritul Andrei Alexandru Papp a adresat tuturor protopopilor obligația de a

---

⁹⁵ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara Nr. 774/Epit. 25 din 9 iulie 1870, f. 66-67.

⁹⁶ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 379.

⁹⁷ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara Nr. 165/Epit. 41 din 4 februarie 1871, f. 79-80.

⁹⁸ Circulara a fost publicată atât în *Speranța* (Arad) cât și în *Telegraful Român* (Sibiu), cf. M. Bedecan, *op. cit.*, p. 380.

⁹⁹ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara Nr. 808/Epit. 287 din 15 iulie 1871, f. 82-83; vezi și M. Bedecan, *op. cit.*, pp. 380-381.

¹⁰⁰ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara Nr. 1012/Epit. 319 din 17 iulie 1872, f. 94-95.

controla, personal sau printr-un delegat, situația financiară a fiecărei parohii, administrarea banilor bisericii, concluziile urmând a fi înaintate Sinodului eparhial¹⁰¹.

Protopopii, în timpul controalelor în parohii, trebuiau să țină cont de introducerea unei evidențe contabile exacte, recuperarea datoriilor, dacă acestea existau, și introducerea bilanțului general pentru Sinodul eparhial următor. A existat și tendința Consistoriului eparhial de a retrage aceste obligații protopopilor, care și așa aveau prea multe însărcinări. În cele din urmă, răspunderea a fost plasată unor mireni, oameni de încredere, capabili de a duce la bun sfârșit aceste atribuții. Rezultatul însă nu a fost cel așteptat, ceea ce a dus la revizuirea hotărârii Consistoriului eparhial¹⁰².

Cu prilejul controalelor efectuate de protopopi, s-au constatat unele ilegalități privitoare la utilizarea fondurilor bănești din parohii. Este vorba despre schimbarea destinației unor sume. Astfel, o parte a banilor adunați din tasurile II și III au fost vărsați în fondul tasului I, încercându-se mușamalizarea folosirii acestui fond în alte scopuri decât cele stabilite inițial¹⁰³.

Exista și în Consistoriul ortodox de la Oradea preocuparea pentru starea financiară a parohiilor. Pentru a avea o situație statistică clară, s-a cerut preoților date despre bugetul fiecărei parohii. Protopopii erau obligați să înainteze Consistoriului situația inventarului averilor bisericești, precum și administrarea fondurilor care au fost cuprinse în Circulara nr. 80/epitr. 11 din 4 februarie 1871. De asemenea, situația bugetului, împreună cu bilanțul veniturilor și cheltuielilor din anul precedent din parohiile aflate în subordinea lor¹⁰⁴.

Cu prilejul Sinodului eparhial din anul 1872, au fost votate taxele consistoriale pentru fondul preoțesc, stabilind următoarele sume: pentru confirmarea unui preot într-o parohie de clasa I 40 florini, pentru clasa a II-a 30 florini, clasa a III-a 20 florini, iar pentru întărirea unui capelan, 14, 10, respectiv 7 florini pentru cele trei clase. Pentru strămutarea dintr-o parohie în alta, indiferent de numărul mutărilor, s-au impus 15, 10 sau 5 florini, corespunzători fiecărei clase. Tot cu acest prilej, au fost stabilite unele taxe ce trebuiau achitate către protopopiat pentru diferite servicii. Au fost stabiliți 5 florini pentru cauze de divorț, 12 florini pentru sentința finală în cauza divorțului, respectiv câte 3 florini pentru examinarea actului de alegere a unui preot sau capelan¹⁰⁵.

Lipsa fondurilor proprii ale Episcopiei a dus la inițiativa episcopului Procopie pentru înlăturarea acestei situații. Astfel, la 3 septembrie 1870, a hotărât înființarea Fondului general diecezan, stabilind și modalitățile prin care aceasta se putea întemeia: o contribuție de 3 creștari, venită din partea fiecărui credincios al Eparhiei, plus donațiile benevole oferite de comunele bisericești. În acest sens, a

¹⁰¹ *Ibidem*, Circulara Nr. 881/Epit. 195, din 7 iunie 1873, f. 104-105.

¹⁰² *Ibidem*, Circulara Nr. 920-922/Epit. 209-211 din 28 iunie 1873, f. 105-106.

¹⁰³ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 388. Vezi și Andrei Ghidiu, *Introducerea tasului pedagogic și teologic în bisericile gr. or. române din Ungaria și Banat*, Caransebeș, 1902, pp. 5-29.

¹⁰⁴ M. Bedecan, *op. cit.*, pp. 379-380.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 322.

fost emisă Circulara nr. 897 cons./epit., trimisă protopopilor și preoților din cuprinsul eparhiei¹⁰⁶.

Potrivit raportului senatelor celor două Consistorii, de la Arad și Oradea, situația financiară a Fondului diecezan era de 11817 florini 22 creițari, iar sumele restante în valoare de 21447 florini 7 creițari, sumă pe care sinodul spera să o recupereze în decursul anului. La propunerea epitropiei, plenul sinodului a hotărât sistarea contribuției personale de 3 creițari pentru fondul diecezan, pentru anul 1873-1874, din cauza condițiilor materiale dificile cu care se confrunta marea majoritate a comunităților din Eparhie. În privința sumei adunate din tasul al II-lea clerical, pe primele trei luni ale anului 1873, s-au obținut 4893 florini, din care 3081 au fost cheltuiți pentru salariile profesorilor și alte nevoi ale Institutului Teologic, restul sumei fiind depusă în „casa de păstrare”. În ce privește tasul III, în perioada ianuarie-martie, au fost colectați 968 florini 55 creițari, care s-au adăugat la capitalul existent deja, de 1521 florini 41 creițari. La sfârșitul anului 1872, fondul reședinței episcopoești era de 19077 florini 17 creițari¹⁰⁷.

În privința bugetului Consistoriului Arad, suma votată a fost de 8320 florini, în care erau incluse salariile, diurnele pentru deplasări, recuzite, lemne de foc, reparații, dar și „speze neprevăzute”. Pentru Consistoriul din Oradea s-a votat suma de 6951 florini 55 creițari, dar și aici sumele restante erau de 10975 florini 52 creițari¹⁰⁸.

În aprilie 1873, situația financiară a Episcopiei Aradului s-a ridicat la suma de 33264 florini, reprezentând activele Fondului general diecezan. În privința *Fondului preoțesc*, după scăderea cheltuielilor care s-au ridicat la suma de 3081 florini 90 creițari, evidențele financiare contabilizau un rest de 1811 florini 38 creițari, depuși în casa de păstrare a Aradului¹⁰⁹.

O altă preocupare a episcopului Procopie Ivașcovici și a Consistoriului eparhial a fost aceea a uniformizării protocoalelor parohiale. Pentru aceasta, în 15 decembrie 1871, a fost publicată *Instrucțiunea pentru manipularea oficiilor bisericesti și scolastice în eparhia greco-orientală arădană*¹¹⁰. În cele 22 de paragrafe erau stipulate, în detaliu, modalitatea de înregistrare a documentelor, păstrarea acestora, purtarea corespondenței oficiale, rolul oficiului registraturii. Protocoalele trebuiau să cuprindă toate actele care intrau sau ieșeau din parohie, indiferent dacă veneau sau mergeau spre autoritățile ecleziastice sau spre credincioșii comunității parohiale.

Constatându-se nereguli funciare ale parohiilor, li se puna în vedere procurarea datelor privind proprietățile imobile, bisericesti și școlare, „toate pământurile intravilane” ale bisericii și școlilor, „apoi ale sesiilor parohiale

---

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 415.

¹⁰⁷ *Ibidem*, pp. 325-326.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 326.

¹⁰⁹ *Lumina* (Arad), anul II, nr. 12, 15/27 aprilie 1873, pp. 3-7.

¹¹⁰ Circulara Nr. 1458 Pres./1871 din 15 decembrie, publicată în *Speranța* (Arad), anul III, nr. 1, 1 ianuarie 1872, pp. 7-8, la M. Bedecan, *op. cit.*, p. 384.

așișderea estravilane – destinate preoției numai în chip de dotațiune spre uzufruct până ce sunt în funcțiune, cade sub categoria averii nemișcătoare a bisericii noastre”. Pentru fiecare comună bisericească din cadrul Episcopiei arădene, mai ales, așa după cum se stipula în circulară, procurarea datelor era gratuită¹¹¹. Mai târziu, Ministerul Finanțelor anunță Consistoriul eparhial că pentru orice fel de informații trebuiau achitate taxele aferente¹¹². Mergând pe aceeași linie a disciplinării financiare a parohiilor, pentru folosirea chibzuită a tuturor fondurilor, Senatul episcopesc al Consistoriului ortodox arădean a stabilit modalitatea de administrare a taxelor pentru parohiile vacante¹¹³.

Existând multe nemulțumiri legate de folosința scaunelor din biserici, sesizându-se abuzuri privind traficul cu locuri sau moștenirea ilegală a acestora, Consistoriul arădean a emis o circulară în care erau reglementate situațiile controversate. Scaunele din biserică deveneau bunuri de folosință personală, achiziționarea acestor fiind făcută prin licitație. Vânzarea se putea realiza numai în cazul decesului sau schimbării domiciliului sau în situația în care proprietarul a rămas restant la achitarea sumei anuale convenite pentru folosința locului/scaunului¹¹⁴.

Existau abateri și în ceea ce privește comercializarea lumânărilor, oferite credincioșilor la un preț dublu sau chiar triplu față de cel la care erau achiziționate. Preoții motivau că surplusul era în folosul bisericii, lucru care însă nu putea fi dovedit, neexistând evidențe în acest sens. Pentru a încerca să soluționeze neconcordanțele din domeniul financiar, în noiembrie 1872, Consistoriul eparhial arădean a cerut protopopiatelor o mai mare severitate în verificarea veniturilor bisericești¹¹⁵.

Potrivit normelor impuse de Circulara nr. 844/Epit. 297 din 22 octombrie 1871¹¹⁶, „stațiunile de parochu, capelan și învățătoriu” sunt împărțite în trei clase, fixându-se o taxă pentru „fieștecare de osebi carea se cere la întărirea respectivelor parochi, capelani și învățători”. Orice transfer pe post implica taxe suplimentare, care creșteau în funcție de numărul mutărilor. Protopopiatele aveau obligația de a păstra evidența taxelor încasate, acestui organism revenindu-i și competența de a clasifica porturile parohiilor și capelanilor, în funcție de dotările

---

¹¹¹ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara Nr. 165/Epit. 41 din 4 februarie 1871, f. 79-80.

¹¹² Circulara Nr. 874/Epit. 191 din 16 iunie 1873, publicată în *Lumina* (Arad), anul II, nr. 35, 24 iunie/6 iulie 1873, p. 1, la M. Bedecan, *op. cit.*, p. 385.

¹¹³ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 397.

¹¹⁴ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara Nr. 909/Epit. din 15 iunie 1872, f. 92.

¹¹⁵ *Lumina* (Arad), anul I, nr. 24, 28 noiembrie/10 decembrie 1872, p. 1 (97).

¹¹⁶ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara nr. 844/Epit. 297 din 22 octombrie 1871, f. 87-88.

materiale ale parohiilor. În ceea ce privește catedrele învățătorilor, potrivit paragrafului 10 al Circularei, acestea erau clasificate de către senatul școlar¹¹⁷.

În ședința din 28 aprilie 1872 a Consistoriului eparhial, se revine asupra sumelor ce trebuiau achitate, diminuând o parte a acestora sau procedând la o uniformizare pentru unele categorii de acte oficiale. Pentru întărirea unui paroh taxa scade pentru fiecare dintre clase: clasa I de la 60 la 40 florini, clasa II de la 40 la 30 florini, clasa III de la 30 la 20 florini. O scădere mai accentuată se constată în cazul capelanilor: clasa I de la 30 la 14 florini, clasa II de la 25 la 10 florini, clasa III de la 15 la 7 florini. Dacă pentru examinarea actelor de alegere ale unui preot sau capelan se plătea diferențiat în funcție de clasa în care era încadrată parohia, taxa se uniformizează, ea fiind de doar 6 florini pentru preoți și 3 florini pentru capelani¹¹⁸.

În urma votului din Dietă asupra legii privind timbrul, corespondența oficială era scutită de această taxă, cu condiția ca acele acte, în stânga sus, să poarte înscrisul „ex officio în cauză...”. Dispoziția era adusă la cunoștința preoților prin Circulara nr. 597 B din 17 mai 1873 a episcopului Procopie. Potrivit paragrafului 17 al legii, preotul era îndatorat să aducă la cunoștința antistiei comunale fiecare deces din parohia sa, în paralel cu însemnările din matricola bisericii sale¹¹⁹.

Deoarece în multe parohii s-au întâmplat calamități (inundații, incendii), pentru diminuarea pierderilor, Consistoriul eparhial a cerut tuturor parohiilor să ia măsuri pentru protejarea proprietăților bisericești și școlare¹²⁰. Astfel, în ședința din 13 ianuarie 1871 a dispus „a se pune în datoriță tuturor comunelor bisericești ca edificiile bisericilor, școlilor și ale caselor parohiale aflătoare în comună să le asigure”, recomandând *Societatea de asigurăriune reciprocă Transilvania din Sibiu*. Plata asigurărilor trebuia achitată din veniturile bisericești, prezentate la sfârșitul fiecărui an calendaristic, în fața sinodului parohial¹²¹.

Autoritățile ecleziastice superioare au căutat să întărească organizarea internă a tuturor instituțiilor ecleziastice, episcopie, protopopiate, parohii, aceasta cauzată de unele abuzuri constatate cu prilejul verificărilor, mai ales financiare, în special de la parohii, în ce privește documentația bisericească, dar și sistemul eterogen, care se baza pe reguli proprii fiecărei comunități bisericești.

---

¹¹⁷ Tabelul taxelor, în funcție de clasa stațiunilor preoțești sau didactice, a fost publicat alături de circulară în *Speranța* (Arad), anul II, nr. 21, 1 noiembrie 1871, pp. 7-8 (171-172), la M. Bedecan, *op. cit.*, p. 387.

¹¹⁸ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara Nr. 871/Epit. din 15 iunie 1872, f. 94.

¹¹⁹ *Lumina* (Arad), anul II, nr. 26, 20 mai/1 iunie 1873, p. 1, la M. Bedecan, *op. cit.*, p. 154.

¹²⁰ Hotărârea a apărut în urma incendiului din comuna Comeat, protopopiatul Lipova, unde focul a distrus în întregime clădirea școlii, producând o pagubă majoră comunității care nu dispunea de mijloace materiale pentru a ridica o nouă clădire.

¹²¹ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara Nr. 166/Epit. 44, f. 78.

V. 3. Activitatea în domeniul cultural

Paralel cu activitatea bisericească, episcopul Procopie Ivașcoviți s-a arătat a fi preocupat și de cultura clerului și învățătorilor. Prin circulara din 12 decembrie 1853, a recomandat spre abonare foile românești ce apăreau la Sibiu și Brașov, „Telegraful Român” și „Gazeta Transilvaniei” cu suplimentul ei „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, care, scria episcopul în circulară, „slujesc cu credință interesul poporului nostru românesc și pentru aceea le aflăm prea vrednice de a să sprijini de fiecare mădular al națiunii noastre”. Recomandarea aceasta a surprins ierarhia sârbă care condamna revistele amintite, deoarece, patriarhia din Carloviț le considera ca „primejdioase și vătămătoare eparhiei și Bisericii noastre” și, deci, interzicea clerului abonarea la ele¹²².

La fel ca și episcopul Gherasim Raț și arhimandritul Patrachie Popescu, și noul episcop al Aradului, Procopie Ivașcoviți, a întreținut legături strânse cu Andrei Șaguna, care, de cele mai multe ori, se rezumau doar la cele de ordin cultural. Episcopia Aradului răspândește cărțile tipărite la Sibiu, cărți de cult și de învățatură teologică.

Prin circulara din 18 ianuarie 1854, episcopul Procopie anunța apariția volumelor I și II din *Mineele*¹²³ tipărite de Andrei Șaguna¹²⁴ la Sibiu și invita preoțimea să le ridice de la cancelaria episcopală și să depună banii pentru volumele următoare (III și IV) care erau prevăzute să apară cel mai târziu în luna mai¹²⁵. Pentru primirea primelor două volume, la 19 februarie 1854, Procopie îl înștiința pe Șaguna¹²⁶.

Un eveniment deosebit îl constituie editarea în anul 1854 a *Cuvântărilor bisericești* a arhiepiscopului Nichifor Teotoche al Astrahanului¹²⁷, în traducerea românească a lui Gherontie și Grigorie, ultimul, viitor mitropolit al Țării Românești. Prin scrisoarea din 19 iunie 1854, episcopul Andrei Șaguna aducea la cunoștința

---

¹²² I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 178.

¹²³ *Volumul I, Ianuarie, 1853; Volumul II, Februarie, 1853.*

¹²⁴ *Mineiul lunei lui ianuarie-decembrie, Tipărit după originalul cel îndreptat de Preasfințitul Episcop al Argeșului chir Iosif. În zilele Prea Înălțatului împărat al Austriei Francisc Iosif I cu binecuvântarea Prea Sfinției Sale domnului Andrei, dreptcredinciosul Episcop de legea Greco-răsăriteană a Ardealului I-XII, Sibiu, în Tipografia Episcopescă la anul Domnului 1853-1856.*

¹²⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 451, p. 782; I. D. Suci, *Mitropolitul Procopie Ivașcoviți (1808-1881)*, p. 344.

¹²⁶ A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 22, pp. 123-124. Scrisoarea lui Procopie Ivașcoviți din 19 februarie 1854.

¹²⁷ *Chiriadromion adecă Cuvântări bisericești pentru fiecare duminică a anului. Întocmite de Prea Sfințitul Arhiepiscop al Astrahanului Nichifor Teotoche. Tipărit acum întâia dată cu un adaos de Cuvântări pentru sărbătorile domnești. În zilele Prea Înălțatului nostru împărat al Austriei Francisc Iosif I. Supt privegherea și binecuvântarea Prea Sfinției Sale domnului Andrei baron de Șaguna Episcop al Bisericeii Greco-răsăritene ortodoxe în Marele Principat al Ardealului, comandor al ordinului Leopoldin cesaro-regesc austriac și sfernic din lăuntru de stat al Maiestatei Cesaro Rege Apostolice, Sibiu, Tipărit în Tipografia diecezană la anul Domnului 1855.*

episcopului de la Arad că intenționa a tipări cartea lui Nichifor Teotoche, cerându-i să invite preoții la prenumerare¹²⁸.

Printr-o circulară (nr. 557) trimisă parohiilor la 25 iunie 1854, episcopul Procopie Ivașcovici recomanda cartea, îndrumând preoții și credincioșii să o prenumere. Până la 24 septembrie 1854, un număr de 9 parohii (Șicula, Cladova, Hălmagiu, Hălmăgel, Rostoci, Bodești, Rișculița, Tisa și Bănești) trimit la Sibiu o primă listă de prenumerați. La 20 octombrie 1854, se trimit la Sibiu încă 50 de florini care reprezentau prenumerația satelor de pe valea Mureșului, Nădlac, Șeitin, Micălaca, Semlac și Cenad¹²⁹. Cele mai multe parohii nu au fost receptive la recomandarea episcopului, mai ales că nu era cunoscut prețul unui exemplar.

În scrisoarea din 2 octombrie 1854, Șaguna confirmă primirea sumei de 90 fiorini și listele de prenumerație la *Cuvântările bisericești*, însă se arăta nemulțumit de faptul că prea puține parohii s-au prenumerat, fiind pus în situația de a nu putea acoperi cheltuielile de tipar¹³⁰. Cu toate aceste îndoieli, în 6 martie 1855, Șaguna anunța că „a pus sub tipar Kiriakodromionul, adică cartea cuvântărilor bisericești pentru toate duminicile și sărbătorile bisericești de peste tot anul”. El apela la episcopul Procopie să reînnoiască invitația către comunitățile bisericești arădene la prenumerație¹³¹.

Ca răspuns la apelul lui A. Șaguna, în 31 martie 1855, episcopul Procopie trimite din nou o circulară parohiilor, însă, cele mai multe comunități nu răspund invitației la prenumerare¹³². În scrisoarea de răspuns din 10 iulie 1855, episcopul Procopie îl înștiința pe episcopul Andrei Șaguna că în afară de cele 14 comunități, altele „nu s-au aflat” interesate. Existau însă unele comunități „care au declarat că vor să-și câștige pomenita carte după ieșirea ei de sub tipariu, cu prețul ce va fi hotărât”¹³³.

În anul următor, episcopul arădean recomanda lui Andrei Șaguna pe frații Betelheim, librari, pentru a li se acorda cărți în comision¹³⁴. De la Sibiu se răspunde că numiții librari puteau primi cărți în comision, îndeplinind anumite condiții: să dea chezașie pentru cărțile primite, să nu vândă cărțile mai scump

---

¹²⁸ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 228; doc. 557/1854. Scrisoarea din 19 iunie 1854 a episcopului Andrei Șaguna.

¹²⁹ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 557/1854; doc. 852/1854; doc. 910/1854; A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 24, p. 125; Gh. Lițiu, „Din legăturile ortodocșilor arădeni cu mitropolitul Andrei Șaguna”, în *M. A.*, anul XVI, 1971, nr. 9-10, p. 711.

¹³⁰ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 861/436 – 1854; A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 25, pp. 125-126. Scrisoarea episcopului Andrei Șaguna din 2 octombrie 1854.

¹³¹ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 246/123 – 1855. Scrisoarea episcopului Andrei Șaguna din 6 martie 1855.

¹³² *Ibidem*, doc. 246/123 – 1855; doc. 250, 293, 412, etc./1855.

¹³³ A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 27, p. 127. Scrisoarea episcopului Procopie Ivașcovici din 10 iulie 1855.

¹³⁴ *Ibidem*, doc. 30, p. 129. Scrisoarea episcopului Procopie Ivașcovici din 30 august 1856.

decât prețul hotărât, să arate procentul dorit și să fixeze „pedepse în caz de prevaricație”¹³⁵.

Tot în cursul anul 1856, la 20 iulie, Procopie se adresează episcopului Andrei Șaguna, întrebându-l dacă nu ar putea să le tipărească un calendar după un model alăturat, „din care prea ușor se pot afla sărbătorile fiecăruia an”. Tot atunci, episcopul Procopie arată faptul că ieromonahul Sebastian Tabacovici a tradus „cu multă trudă Tipiconul cel bogat din slavonie pe limba românească”, întrebând dacă nu se poate tipări în tipografia din Sibiu¹³⁶.

În răspunsul din 8 august 1856¹³⁷, episcopul Șaguna arată condițiile tehnice ale tipăririi calendarului, iar în privința *Tipiconului*, era de părere că nu ar avea mult succes, deoarece Tipicul mai este și în *Octoihul* lui Constantin Diaconovici-Loga¹³⁸, apoi, în provinciile românești de peste Carpați s-a tipărit tipicul în diferite forme și mult mai ieftine. Șaguna mai face și următoarea observație, legată de activitatea liturgică a preoților în parohii:

„prin urmare la noi un nou Tipic nu ar avea mare trecere, căci știm că îndeobște au căzut râvna preoților de a săvârși slujbele dumnezeiești după tipic. Dovadă ne este și acea împrejurare, că psaltirea deabia se află aici colea, ceasurile împărătești și vecernia precum și privegheri în puține locuri se țin. Cântările se fac foarte prost și fără podobii; dar apoi și mai rari sunt preoții care ar fi însuflețit pentru podoaba Casei lui Dumnezeu! Sunt și astfel de preoți cari numai pentru aceea nu înzestreaă bisericile lor cu cărți trebuincioase, ca creștinii cărturari să nu-i poată sili a face slujba după Tipic”.

Referitor la *Calendarul* comandat la Sibiu, în 28 august 1856¹³⁹, episcopul Procopie îl anunță pe Șaguna că renunță la tipărirea lui, cerând să i se retrimită exemplarul model, lucru pe care episcopul sibian îl face în 5 septembrie 1856¹⁴⁰. Cu această ocazie, expediază episcopului la Arad un număr de 12 exemplare din

---

¹³⁵ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 879/1856; vezi și A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 31, p. 130. Scrisoarea (concept) din 19 septembrie 1856 a Tipografiei din Sibiu către episcopul Procopie Ivașcovici.

¹³⁶ A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 27, p. 127. Scrisoarea episcopului Procopie Ivașcovici din 20 iulie 1856.

¹³⁷ *Ibidem*, pp. 127-128. Scrisoarea episcopului Andrei Șaguna din 8 august 1856.

¹³⁸ *Octoih cu Catavasier. Întâia dată întru acest chip așezat și tipărit după rânduiala Bisericii Răsăritului sub stăpânirea Prealuminatului și stăpânitorului împărat și crai Franțisc întâiul cu blagoslovenia Excelenței Sale Preasfințitului domn Ștefan Stratimirovici, Arhiepiscopul și Mitropolitul Bisericii Răsăritene din Carloviț. În Craiasca Tipografie a Universității Pesta. La anul de la Hs. 1826 [prefațată] de Constantin Diaconovici Loga.*

¹³⁹ A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 29, pp. 128-129. Scrisoarea episcopului Procopie Ivașcovici din 28 august 1856.

¹⁴⁰ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 803/1856.

Biblie¹⁴¹, pentru prenumerație în cuprinsul Episcopiei arădene, la care au răspuns foarte mulți preoți, învățători și credincioși¹⁴². Cartea tipărită la Sibiu s-a bucurat de o bună primire în părțile Aradului, receptivitatea cu care a fost primită reflectă că gustul public era pregătit pentru a aprecia funcția educativă a istoriei.

De o bună primire s-a bucurat și Tomul I al cărții *Marc Aureliu Antoniu Filozoful*, tradusă de Mihail Velceanu și tipărită la Sibiu în anul 1854. La 29 iulie 1857, îl înștiința pe protopopul Ioan Raț al Aradului că la sediul Consistoriului eparhial se află 200 de exemplare. Numai din 12 parohii a protopopiatului Arad, cartea este cerută de preoți (38,77%), învățători (10,20%), funcționari (12,24%) și diferiți meseriași (10,20%). Numai din orașul Arad s-au prenumerat 24,48%, iar din Nădlac 18,36%¹⁴³. În total, s-au prenumerat din Arad, un număr de 234 cititori, iar de la Sibiu fuseseră trimise 302 exemplare pentru difuzare¹⁴⁴.

Numeroși cititori se prenumeră pentru cartea *Istoria vest și ost a romanilor* a lui Dimitrie Constantini, lucrare de mari proporții, tratând istoria antică a romanilor. Din primul tom, protopopiatul Aradului a primit 80 de exemplare; al Butenilor 13 exemplare; al Chișineului-Criș 17 exemplare (două a restituit); al Ineului 37 exemplare (7 a restituit); al Șiriei 44 exemplare (38 a restituit); al Vărădiei de Mureș 24 exemplare¹⁴⁵. La tomul al II-lea, în protopopiatele arădene s-au prenumerat 215 exemplare, adică aproximativ 74,62% din totalul parohiilor¹⁴⁶. În protopopiatul Arad se prenumeră, între alții, preoții din Micălaca (Atanasie Stancovici, Leonte Gherga), Cicir (Dimitrie Bozgan), Sâmbăteni (Nicolae Manoilă – capelan), Păuliș (Zenovie Givulescu, Nicolae Putici), Radna (Teodor Tripon), Soimoș (Ioan Cociuba), Pecica (Nichifor Atanașcovici, Vasile Caracioni, Nicolae Prohab), Semlac (Lazăr Adamovici, Teodor Ionescu, Gheorghe Popovici), Șeitin (Teodor Popovici) și Nădlac (George Șerban)¹⁴⁷. Cartea tipărită la Sibiu s-a bucurat de o bună primire în părțile Aradului, receptivitatea cu care a fost primită reflectă că gustul public era pregătit pentru a aprecia funcția educativă a istoriei.

Între alte cărți recomandate de Consistoriul eparhial și răspândite în această perioadă în parohiile arădene, mai amintim: *Graiul român*, de Moise Bota; *Tâlcuirea Evangheliei*, de Vasile Ioanovici din Bucovina; *Istoria statelor*

---

¹⁴¹ *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii cei vechi și cei Noao, după originalul celor șaptezeci și doi Tâlcutori din Alexandria, tipărită în zilele Prea Înălțatului nostru împărat al Austriei Franțisc Iosif I sub privegherea și cu binecuvântarea Excelenței Sale, Prea Sfin'itului domn Andrei baron de Șaguna, Dreptcredinciosul Episcop al Bisericii greco-răsăritene ortodoxe în Marele Principat al Ardealului, Comandor al Ordinului Leopoldin Cesaro-Reg. Austriac și sfetnic din lăuntru de stat al Maiestății Sale Cesaro-Regești Apostolice*, Sibiu cu Tiparul și cu cheltuiala Tip(ografiei) de la Episcopia dreptcredincioasă răsăriteană din Ardeal, la anul Domnului 1856-1858.

¹⁴² A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 114, 261, 336, etc./1856.

¹⁴³ S. J. A. N. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosarul nr. 25, f. 112-113.

¹⁴⁴ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 223/1854.

¹⁴⁵ Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și Bihorului*, p. 154.

¹⁴⁶ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, dosarul nr. 159/1856.

¹⁴⁷ S. J. A. N. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosarul nr. 25, f. 142.

austriece, publicație „a cesaro-regeștii secțiunii de Loctiitorime din Oradea”; *Magnum Bellarium Romanum*, de Braunmüller Vilhelm¹⁴⁸.

În urma înștiințării sale de la Sibiu și din „împărțășirile jurnalelor noastre naționale”, prin circulara din 20 iunie 1866, episcopul Procopie Ivașcovici aducea la cunoștința preoțimii că a apărut „un op bisericesc foarte interesant”. O carte ce s-a bucurat de o mare popularizare a fost *Istoria bisericească* politico-națională a lui Nicolae Tincu-Velea, „paroh și administrator protopopesesc în Secaș”, tipărită la Sibiu în anul 1865. La data apariției lucrării, Velea era deja un nume cunoscut în rândul intelectualității clericale pentru concepția sa înaintată în problema latinității și continuității susținută în cursurile predate la Institutul clerical din Vârșeț¹⁴⁹. Episcopul Procopie, în circulara din 20 iunie 1866, o recomanda cu multă căldură:

„Erudițiunea autorului, cunoscută publicului din mai multe produse literare precum și subiectul opului dau destule chizășie despre valoarea acestui op, din carea privință nu ne îndoim, opul atins pe calea aceasta al comanda preoțimei, învățătorilor și la toți cărturarilor din eparhia noastră ca pre o icoană vie a întâmplărilor politico-bisericești ale poporului nostru”.

Prețul cărții era de 2 florini, broșat de 2 florini și 20 creițari, iar doritorii o puteau comanda prin intermediul Consistoriului eparhial, la prenumerare fiind obligați a depune suma de 50 creițari, restul, la primirea cărții¹⁵⁰. Între prenumerați amintim preoții din Arad (Ioan Raț), Bătănia (Moise Grozescu, Vasile Simionovici), Semlac (Petru Ionescu), Șeitin (Nicolae Costa), Sâmbăteni (Nicolae Manuilă), Radna (Teodor Tripon), Păuliș (Zinovie Givulescu, Augustin Putici) și Șoimoș (Ioan Cociuban, Moise Magdu)¹⁵¹.

Invitare la prenumerare s-au mai făcut și la cărțile lui Samuil Andreevici (*Învățătura credinței cei pravoslavnice în doă părți pentru clasele de sus a gimnaziului mare*)¹⁵², Alexandru Lucaci (*Nepkerteze*), carte de grădinărit¹⁵³, Zaharia Boiu (*Cartea de cetire pentru școalele populare române*)¹⁵⁴, dar și la *Calendarul* pe anul 1866 tipărit la Sibiu, carte „cu un cuprins interesant [...] în care să scie sunt publicate unele documente și date de mare însemnătate pentru Biserica noastră națională”¹⁵⁵.

¹⁴⁸ Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 154-155.

¹⁴⁹ Valeriu Leu, Vasile Zaberca, „Din activitatea culturală a românilor bănățeni în secolul al XIX-lea”, în *M. B.*, anul XXVIII, 1978, nr. 7-9, p. 472.

¹⁵⁰ S. J. A. N. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosarul nr. 6, f. 137; A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularilor (1860-1877)*, Circulara nr. 36 din 20 iunie 1866, f. 37.

¹⁵¹ S. J. A. N. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosarul nr. 6, f. 185-187.

¹⁵² A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularilor (1860-1877)*, nr. 1680/1862, f. 18.

¹⁵³ *Ibidem*, nr. 794/15 octombrie 1864, f. 25.

¹⁵⁴ *Ibidem*, nr. 1398/7 ianuarie 1866, f. 35.

¹⁵⁵ *Ibidem*, nr. 19 Pres./21 ianuarie 1866, f. 35.

Tot de la Sibiu mai venea o ofertă pentru *Cartea de citire pentru școlile populare române*, datorată profesorului Zaharia Boiu de la Institutul teologic-pedagogic, recomandată de mitropolitul Andrei Șaguna. Astfel, prin circulara din 7 ianuarie 1866, episcopul Procopie recomanda preoților și învățătorilor noul manual de citire, care, „pe viitorime”, urma să fie introdusă în școlile din cuprinsul Episcopiei arădene. După cum se menționează în circulară, manualul putea fi procurat de la Tipografia arhidiecezană din Sibiu la prețul de 30 creițari, un exemplar nelegat, și 40 creițari unul legat¹⁵⁶.

După numai un an, în 29 septembrie 1867, recomanda învățătorilor ca în anul școlar 1867/1868 în toate școlile „elementare sătești și orășenești” din cuprinsul eparhiei arădene să se introducă manualele tipărite la Sibiu, care „sunt lucrate de bărbați ai bisericii noastre și cenzurate prin superioritate bisericească școlastică din contră alte feluri de cărți școlastice usitate până acum în locul cărora se află eșite din tipografia arhidiecezană să se lase afară din folosire”¹⁵⁷.

În 1868, ieșea de sub tipar *Dreptul canonic*¹⁵⁸ al episcopului Andrei Șaguna, pe care, după cum însuși mărturisește, a dedicat-o „clerului și poporului nostru credincios din Mitropolia noastră a românilor de religie gr(eco) răsăriteană din Ungaria și Ardeal”, așa după cum îi scria în 28 mai 1868 episcopului Procopie, rugându-l să o recomande „clerului și cărturarilor eparhiali lui, ca a unui op a căruia lipsă se simte în toată viața noastră bisericească, precum și la împrejurările referitoare la aceea”¹⁵⁹. Prin circulara Nr. 649 din 6 iunie 1868, episcopul arădean recomanda cartea „preoțimii parohiale și bărbaților de învățătură foarte de lipsă”¹⁶⁰.

De o deosebită atenție s-au bucurat publicațiile lui Andrei Șaguna referitoare la reînființarea Mitropoliei ortodoxe a românilor transilvăneni. Episcopul Procopie, în 7 decembrie 1872, cerea protopopilor și inspectorilor școlari să facă publicitate *Studiului pastoral* al lui Andrei Șaguna¹⁶¹, tipărit în Tipografia arhidiecezană din Sibiu, și se comercializa la prețul de 50 creițari¹⁶².

Pe lângă preocuparea de a achiziționa cât mai multe publicații, exista și preocuparea pentru păstrarea în bune condiții a fondului de tipărituri ce se afla în stranele bisericilor sau în bibliotecile parohiale. În decembrie 1872, Consistoriul ortodox din Oradea a emis Circulara Nr. 780 Plen, care avea drept obiect această temă. Prevederea era extinsă la orice mărturie despre trecutul bisericii, începând cu volumele de carte veche, sigilii, inscripții, testamente sau orice alte dovezi ale trecutului ecleziastic și național. Preoților li se cerea o mai multă grijă față de aceste mărturii ale trecutului și să ia măsurile care se impuneau pentru conservarea și păstrarea lor în cele mai bune condiții. Pentru a avea o garanție

¹⁵⁶ *Ibidem*, nr. 1398/7 ianuarie 1866, f. 35.

¹⁵⁷ *Ibidem*, nr. 1025/29 septembrie 1867, f. 43.

¹⁵⁸ *Compendiu de Dreptul canonic al unei sfinte sobornicești și apostolești biserici*, Sibiu, 1868.

¹⁵⁹ A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 42, pp. 142-143.

¹⁶⁰ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, f. 48.

¹⁶¹ *Manual de studiu pastoral*, Sibiu, 1872, ediția a II-a, 1878.

¹⁶² *Lumina* (Arad), anul I, nr. 30, 31 decembrie 1872, p. 225 (1).

mai mare, s-a cerut, acolo unde situația permitea, trimiterea la sediul Consistoriului a actelor originale, pentru a se avea o garanție mai mare a protejării lor¹⁶³.

O deosebită preocupare a autorităților ecleziastice a existat pentru construcții sau reparațiile edificiilor bisericesti și școlare. În acest sens, Senatul episcopesc al Consistoriului eparhial, convocat în ședința din 22 octombrie 1871, a emis o circulară către toate sinoadele și comitetele parohiale din cuprinsul eparhiei. Se cerea înștiințarea întotdeauna a Consistoriului eparhial atunci când se executau construcții sau reparații ale edificiilor bisericesti și școlare. Pragul financiar era stabilit la 200 florini. Orice lucrare care impunea un efort financiar considerabil trebuia scoasă la licitație, stabilindu-se condițiile de concurs, între care prețul cel mai mic și termenul de execuție al lucrării. La închiderea șantierului, se cerea executarea recepției de către o comisie de specialiști, măsură impusă pentru a împiedica eventualele neajunsuri legate de executarea lucrărilor. Pentru reparațiile ce nu depășeau suma de 200 florini, licitația nu era necesară, singura condiție fiind aceea ca meșterii să fie „oameni de încredere” și să ofere garanție pentru lucrările pe care le executau¹⁶⁴.

***

Episcopul Procopie Ivașcovici a fost și un protector al culturii, dar și al intelectualilor români, clerici și mireni. Astfel, în 1857, Miron Romanul a fost numit profesor la Institutul Teologic din Arad și trecut de episcop prin toate gradele monahale. Pe Ioan Ignatie Papp, viitorul episcop, la terminarea cursurilor teologice, l-a luat în angrenajul consistorial, trecându-l prin întreaga filieră a slujbelor administrative.

Dintre laicii care au apărut și activat alături de episcopul Procopie Ivașcovici, amintim pe avocatul Ioan Arcoși, profesorul dr. Atanasie Șandor de la Preparandia arădeană, mai târziu inginerul Aurel Beleş, Petre Suci, Ioan Cornea, Paul Rozvan, Ioan Popovici, Partenie Cosma, pe cunoscutul om politic și de cultură Vinčențiu Babeș.

V. 4. Primele reviste bisericesti arădene

Un merit deosebit l-a avut la înființarea primelor reviste bisericesti din Arad. Până ținea de Mitropolia de la Carloviț, eparhia Aradului nu putea avea un organ oficial și, din acest motiv, episcopul recomanda foile române de la Sibiu și Brașov. În 12 decembrie 1853, episcopul Procopie recomandă spre abonare „Telegraful Român” de la Sibiu, „Gazeta Transilvaniei” și „Foaie pentru minte, inimă și literatură” de la Brașov¹⁶⁵. Mereu recomanda abonarea la ziarul și revistele

---

¹⁶³ *Ibidem*, p. 2 (226).

¹⁶⁴ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularilor (1860-1877)*. Circulara Nr. 1274/Epit. 457 din 22 octombrie 1871, f. 86-87.

¹⁶⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 448, pp. 780-781.

românești. Astfel, în 5 septembrie 1861, recomanda preoților și învățătorilor a se prenumera la „Amicul școlii”¹⁶⁶ „o foaie de săptămână” ce apărea la Sibiu din 1860, iar la 28 decembrie 1862, îndruma „preoțimea nouă submanuată și cu deosebire pre inspectorii și învățătorii școlilor populare ca fieștecare să-și caute modul de a prenumera” revista „Organul pedagogic” de la Sibiu, și din nou face apel la abonarea „Telegraful Român”¹⁶⁷.

După 1865, când Biserica Ortodoxă Română din Transilvania a devenit independentă, problema unui oficios al eparhiei se impunea ca o necesitate stringentă. Din inițiativa sa, în anul 1869, a apărut revista bilunară „Speranța”, redactată de „cătră junimea institutului clerical arădan și are ca scop a contribui la lățirea culturii naționali și la promovarea intereselor bisericesti”¹⁶⁸. Revista a ieșit în două serii, prima în anul 1869, din 1/13 februarie până în 15/27 decembrie, iar a doua, după o întrerupere de un an, din ianuarie 1871 până în iulie 1872. Publicația s-a putut procura prin abonament anual de 4 florini.

Primul număr al revistei apare la 1/13 februarie 1869, cu o întârziere de câteva luni, deoarece guvernul de la Budapesta nu s-a grăbit să dea cuvenitele aprobări, lucru explicabil dacă ținem seamă că ne aflăm doar la câțiva ani de la instaurarea regimului dualist (1867). Publicația apărea de două ori pe lună, la 1 și la 15 a fiecărei luni, sub redacția colegială a teologilor: Constantin Gurban, Ioan Beșeanu, Iustinian Cernețiu și George Morariu. Comitetul de redacție se schimba la fiecare început de an școlar, iar în două rânduri și în timpul anului academic. În octombrie 1869 au fost aleși George Morariu, redactor responsabil, Ioan Beșeanu și Gherasim Șerb, apoi din februarie 1871, conducerea o preia Mihai Sturza, care o trece lui Vincențiu (Vasile) Manga în octombrie 1871. Tiparul era asigurat de Ștefan Gyulai din Arad. La sfârșitul anului 1869, apariția revistei a fost sistată din motive materiale. În 10 decembrie 1870, episcopul Procopie Ivașcovici cerea preoților, învățătorilor și altor „inteligienți” a se subscrie la revista pe care intenționa să o reediteze¹⁶⁹. Abia la 10/22 ianuarie 1871, revista reappare cu sprijinul asesorului consistorial Gheorghe Dogariu, care donează zece acțiuni ale Băncii de asigurare „Transilvania”, în valoare de 100 florini.

Revista a abordat probleme bisericesti, istorice, filosofice, pedagogice și literare, având o puternică înrâurire nu numai asupra educației studenților, ci și asupra publicului românesc din Arad. „Speranța” s-a ocupat mai ales de problemele bisericesti, dintre care amintim organizarea bisericească, reducerea parohiilor și îmbunătățirea stării clerului de mir, despărțirea ierarhică de către sârbi, probleme administrative bisericesti, informații despre ședințele Sinodului eparhial arădean, situația școlilor, diferite anunțuri oficiale ale eparhiei. Din luna august 1869, a început să publice predici, omilii și meditații, dar și pastoralele și

¹⁶⁶ A apărut la Sibiu între 1860-1865. Vezi scrisoarea din 20 august 1861 a lui Visarion Romanul către episcopul Procopie Ivașcovici, în A. A. O. R. Arad, *grupa I*, dosarul nr. 190/1861, doc. 672.

¹⁶⁷ S. J. A. N. Arad, *Fond Protopopiatul ortodox român Arad*, dosarul 16, doc. 672/1861, doc. 1164/1862.

¹⁶⁸ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara nr. 38 din 5 februarie 1869, f. 54.

¹⁶⁹ *Ibidem*, Circulara nr. 505 din 19 decembrie 1870, f. 74.

circularele episcopale. În coloanele publicației, pe lângă redactori, întâlnim ca și colaboratori personalități de seamă ale epocii: Vasile Mangra, Mihai Beșanu, Ioan Popovici Desseanu, Iosif Goldiș, Constantin Gurban, George Morariu, Andrei Papp, Ilarion Pușcariu, Miron Romanul, Ioan Rusu, Ioan Slavici, Ioan Tuducescu¹⁷⁰.

Despre importanța revistei vorbește mitropolitul Andrei Șaguna, care adresa o circulară clericilor din arhidieceză accentuând asupra faptului că revista:

„cuprinde și lățește cunoștințe temeinice din care clerul și cărturarii pot învăța științele lor bisericești și școlare și cele istorice ale dezvoltării bisericii noastre celei mult cercetate, care astăzi se bucură de o poziție tignită și face înaintare în viața sa înăuntru și în afară și în fine după ce văd, cu bucurie că amintita foaie Speranța înaintează pe terenul bisericesc unirea duhului întru legătura păcii și a bunei înțelegeri, pentru acea viu a trage atențiunea preacititelor voastre la acest jurnal bisericesc și a vi-l recomanda cu aceea, că această hârtie arhierească să o comunicați întregului cler, ca să țină foaia aceasta și să facă ca și cărturarii și învățătorii noștri să se prenumere la ea”¹⁷¹.

Dintr-o scrisoare a lui Ioan Slavici către Gheorghe Șerb, expediată din Viena la 26 februarie 1871, aflăm că Mihai Eminescu avea cuvinte de apreciere la adresa revistei, că „e mai mult decât a crezut!”¹⁷². Revista a avut cuvinte de laudă și din partea lui George Bariț și Dimitrie Onciul de la Universitatea din București.

Încă din vara anului 1872, Consistoriul eparhial a hotărât suspendarea apariției revistei „Speranța”, având în vedere înființarea unei publicații oficiale a eparhiei, fapt anunțat încă din ultimul număr al revistei ce datează din 15 iunie 1872¹⁷³.

Noua revistă, „Lumina”, „foaie bisericească, școlistică, literară și economică, organ oficiale alu eparhiei române gr. or. arădane”, a fost editată pe baza unui program bine stabilit¹⁷⁴. Programul revistei a fost publicat ca articol de fond al

---

¹⁷⁰ Pentru tematica revistei vezi: Barbara Farkas, Eugen Glück, *Speranța (1869-1872). Index de revistă*, Arad, 1970.

¹⁷¹ Andrei [Șaguna], „Circulară privind abonamentele la Speranța”, în *Speranța* (Arad), anul III, nr. 24, 15 decembrie 1871, p. 193.

¹⁷² Eugen Glück, Gelu Neamțu, Dimitrie Vatamaniuc, *Studii de documente privind activitatea lui Ioan Slavici*, vol. I-II, Arad, 1976, pp. 30-31.

¹⁷³ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 615-619; Gheorghe Naghi, „Din începuturile revistei «Speranța»”, în *M. B.*, anul XXVI, 1976, nr. 9-12, p. 721; Iulian Negrilă, *Presa literară românească arădeană (1869-1944)*, Arad, Editura Multimedia Internațional, 1999, p. 51.

¹⁷⁴ Pentru amănunte vezi: R. Ciorogariu, *Din trecutul revistelor și ziarelor de la noi: „Speranța” (1869), „Lumina” (1872), „Biserica și Școala” (1877), „Tribuna” (1884-1912)*, Arad, 1934, pp. 8-9; Iosif E. Naghiu, „Primele reviste bisericești din Arad”, în *Bis. și Șc.*, anul LXIV, nr. 23, 2 iunie 1940, pp. 195-196; nr. 24, 9 iunie 1940, pp. 204-206; nr. 25, 16 iunie 1940, pp. 213-214; Gheorghe Perva, „Cărți și publicații vechi. Primele exemplare din «Lumina»”, în *M. B.*, anul XII,

primului număr, fără a se preciza că Vincențiu Babeș, Ioan Popovici-Desseanu și Iosif Goldiș au fost autorii lui. A avut o apariție bisăptămănală (duminica și joia), în intervalul cuprins între 1/13 august 1872 și 29/11 iulie 1875. La început a apărut sub conducerea lui George Popa, redactor responsabil până la numărul 23 din 6/18 mai 1873, când anunța că renunță la redactarea ei. În perioada cât a lucrat ca redactor, a introdus articole de pedagogie încă din primul ei număr. Timp de nouă luni, cât a fost la conducerea revistei, aceasta a fost ținută la un nivel ridicat, ocupându-se de însemnate probleme curente ale vieții bisericești și școlare. După renunțarea lui G. Popa, revista a fost condusă de Iosif Goldiș, pe atunci și profesor de teologie. Din cauza numeroaselor sale preocupări și mai ales din cauza numirii sale în învățământul de stat, după o scurtă perioadă, de la numărul 24 din 13/25 mai 1873, până la numărul 10 din 17 februarie/1 martie 1874. Începând cu numărul 11 din 21 februarie/5 martie 1874 la numărul 26 din 29 iunie/11 iulie 1875, conducerea revistei a aparținut lui V. Mangra.

După cum se arată în articolul program, intitulat *Program pentru edarea unei foi periodice, ca organ oficial al eparhiei române gr. or. arădene*, publicat în primul număr al revistei și semnat „Redacțiunea”, atrage atenția, printre altele, că „Lumina” „nu poate publica atacuri directe contra deciziunilor Congresului național, sinoadelor eparhiale și contra măsurilor acelor consistoare eparhiale, al căror organ oficial este ea”. Încă de la primul număr avea o „Parte oficială”, rezervată actelor și documentelor emaneate de forurile bisericești, și o „Parte neoficială”, cu rubrici consacrate științei și culturii, corespondenței și diverse. În această din urmă parte, urmau să se publice „articli instructivi, discuțiuni din diferite ramuri ale științelor, didactice pentru preoți, cuvântări ocazionale ori elaborate și discursuri de valoare din sfera literarei bisericești, precum și asupra drepturilor, organizațiunii și adminstrațiunii bisericești și școalei”. O rubrică separată era deschisă pentru corespondențe de interes public, să informeze momentele mai considerabile din viața și societatea bisericească, „cu deschiderea trecutului politic”. O altă rubrică era menită pentru „știri și noutăți mărunte”. Foaia se încheia cu o rubrică destinată pentru „publicările de concursuri și citațiuni edictale [...] anunțuri și înștiințări”. În „Lumina” predomină articole de morală și didactică religioasă ori care privesc organizarea vieții bisericești. La ordinea zilei era „statutul organic al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania”, „despărțirea Bisericii românești de ierarhia sârbească”, școala, învățământul primar, strădaniile preoților români de a împiedica „trecerea la calvinism sau catolicism de pe la 1551-1570”, organizarea de institute pentru fetele române, metode ale predării și alte probleme de interes pentru preoți și învățători. Dintre cei care au publicat în revistă amintim pe: Bartolomeu Baiulescu, preot și profesor în Brașov, Mihai Sturza, preot în Șepreuş, Meletie Drăghici, protopop al Timișoarei, preotul Ioan Damsia, Ioan Slavici, Vincențiu

---

1962, nr. 9-10, p. 554 și urm.; V. Popeangă, *Presa pedagogică din Transilvania. 1860-1918*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966, pp. 98-104; I. Negrilă, *op. cit.*, pp. 82-98.

(Vasile) Mangra, Atanasie M. Marienescu, Ioan Tuducescu, preotul Ioan Rusu, dr. Pavel Vasici, preotul George Moraru din Jadani.

În 29 iunie /11 iulie 1875, apărea ultimul număr al revistei, datorită greutăților financiare provenite din faptul că „Lumina” se tipărea scump la o tipografie străină. Abonamentul anual de 5 florini nu acoperea spusele de tipar, iar eparhia nu dispunea de fonduri pentru finanțarea hranei sufletești a preoțimii și credincioșilor săi. Revista „Lumina”, alături de „Speranța”, a jucat un rol important în procesul de unificare a neamului românesc prin tot ceea ce au publicat. Ele nu au făcut altceva decât să deschidă și drumul apariției revistei „Biserica și Școala”, ca organ oficial al Episcopiei Aradului¹⁷⁵.

Ambele reviste vor juca un rol important în procesul de unificare a neamului românesc prin publicarea de informații și literatură a scriitorilor români de peste Carpați.

V. 5. Episcopul Procopie și asociaționismul

Tot în timpul și cu sprijinul episcopului Procopie, alături de el numărându-se Miron Romanul, Atanasie Șandor, N. Philimon, David Nicoară, în 1863, s-a constituit *Asociațiunea națională pentru cultura și conversarea poporului românesc* din Arad¹⁷⁶.

La ședința de constituire ținută la hotelul „Crucea Albă” din Arad, a fost aleasă prima conducere. Ca prim președinte al Asociației – calitate pe care o va deține până în anul 1873 – episcopul va continua să-și desfășoare activitatea, înțelegând să coordoneze, să ajute și să încurajeze manifestările românești. Tot el va conduce delegația¹⁷⁷ ce urma să exprime mulțumiri împăratului Francisc Iosif I prin scrisoarea și omagiile de mulțumire pentru bunăvoința acestuia de a-și fi dat acordul pentru aprobarea funcționării Asociației. La ședința de constituire ținută la hotelul „Crucea Albă” din Arad, s-a ales prima conducere: președinte – episcopul Procopie Ivașcoviți, vicepreședinți – canonicul Mihail Naghi din Lugoj și George Popa de Teiuș, director prim – Anton Mocioni, iar ca director secund – Sigismund Popovici¹⁷⁸. Ceilalți membri ai direcțiunii societății erau intelectuali, laici și clerici din Arad, Pesta, Lugoj, Lipova, Satu Mare, Timișoara. Consistoriul eparhial, ani la rând, a pus la dispoziția direcțiunii asociației sume importante de bani pentru lansarea unor inițiative culturale¹⁷⁹.

După ce s-a înființat Societatea „Transilvania”, cu sediul la București, cu scopul de a sprijini studenții și elevii din Transilvania, episcopul Procopie Ivașcoviți

---

¹⁷⁵ R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 15.

¹⁷⁶ Pentru amănunte vezi: Ioan Bolovan, *Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român. 1863-1918*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2011, 230 p.

¹⁷⁷ Din delegație au mai făcut parte Anton Mocioni, Vincențiu Babeș, Sigismund Popovici și Lazăr Ionescu.

¹⁷⁸ I. D. Suci, *op. cit.*, pp. 349-350; I. Bolovan, *op. cit.*, p. 46, p. 48, p. 54, p. 55.

¹⁷⁹ I. Bolovan, *op. cit.*, p. 54.

figurează, în 1868, printre președinții de onoare ai societății. Tot episcopul Procopie a încuviințat funcționarea alumneului pe care intelectualii din Timișoara, în frunte cu protopopul Meletie Drăghici, îl proiectează, încă din 1868, pentru elevii săraci ce urmau cursurile la școlile din Timișoara. Drept recunoștință pentru concursul dat, conducerea instituției proclamă pe episcopul arădean ca președinte de onoare împreună cu familia Mocioni, care a adus importante contribuții materiale alumneului¹⁸⁰.

Prin circulara din 24 octombrie 1868, episcopul îndeamnă preoții să arate poporului „scopul folositor și măreț” al *Asociațiunii transilvănene pentru literatura română și cultura poporului român* și să-l sfătuiască să contribuie cu bani la sporirea fondului Asociației¹⁸¹.

La începutul anului școlar 1867-1868, studenții de la Institutul Teologic din Arad, sub îndrumarea profesorului Miron Romanul, au înființat o *Societate de lectură*. Ședința de constituire a avut loc în ziua de 26 octombrie v. 1867, cei 26 membri ordinari alegându-și președintele în persoana lui Paul Gallu, notar pe Iuliu B. Costa, clerici în cursul al III-lea, bibliotecar pe Constantin Gurban, casier pe Vasile Beleş, teologi din cursul al II-lea „și de controlor pe clericul” Teodor Gruescu din cursul I. Scopul *Societății* este ca „prin citirea foilor periodice și a opurilor științifice, apoi prin comunicarea ideilor și prin ocupațiuni de diligență să se adauge cât mai mult la erudițiunea tinerimei clericale, mai ales în cele ce țin de cariera ei”¹⁸².

Societatea face parte integrantă din marea misiune culturală românească ce a cuprins întreg Banatul și Transilvania, era dovada politicii de angajare socială și culturală a tineretului în lupta pentru împlinirea dezideratelor de veacuri ale românilor. În dezbaterile literare, formă de manifestare a activității *Societății*, se lansează ideea solidarității în luptă cu studenții institutelor teologice din Sibiu, Caransebeș și alte orașe. Încă din anul înființării se constituie și biblioteca dotată cu cărți literare și științifice pentru a „ațâța gustul pentru lectură” atât al membrilor *Societății*, cât și al locuitorilor orașului¹⁸³.

Sub egida *Societății de lectură* a teologilor români din Arad, în 1869, a apărut publicația „Speranța”, având o periodicitate bilunară, cu apariții în 1 și 15 ale fiecărei luni.

V. 6. Reuniuni/conferințe preoțești

---

¹⁸⁰ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 532, pp. 886-887; V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura Științifică, 1968, p. 197; Amănunte despre Societate vezi la: Petre Dan, *Asociații. Cluburi. Ligi. Societăți. Dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, pp. 97-101.

¹⁸¹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, op. cit., vol. II, doc. 538, p. 894.

¹⁸² „Raport despre activitatea Societății pre anul școlar 1867-1868”, în *Speranța* (Arad), anul I, nr. 1, 1868; nr. 22, 1871; T. Botiș, *op. cit.*, pp. 613-621; V. Curticăpeanu, *op. cit.*, pp. 27-28.

¹⁸³ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, pp. 27-28; Petre Dan, *op. cit.*, p. 95.

În timpul episcopul Procopie, preoții au început să se întrunească în adunări sau reuniuni preoțești, care însă nu aveau o regularitate a întrunirilor, iar ordinea de zi era destul de diversă. Printre acestea se disting de la discuții referitoare la unele probleme din viața bisericească, până la cuvântări rostite de preoți sau protopopul locului. Unul dintre cei care a militat mereu pentru astfel de întâlniri ale preoților a fost profesorul Vasile Mangra de la Institutul Teologic arădean. În 1871, semna în „Speranța”¹⁸⁴ un amplu articol despre acest subiect, intitulat *Necesitatea reuniunilor religioase peste tot și în speță în biserica română ortodoxă*. Apelând la mai multe exemple din istoria Bisericii, autorul insistă asupra întrunirilor permanente, desfășurate cu regularitate în viața fiecărei comunități ecleziastice, adunări în care se puteau discuta problemele care frământau clerul și credincioșii deopotrivă. Modelele altor confesiuni nu fac decât să argumenteze ideea că sinodul era calea cea mai potrivită pentru asigurarea funcționării sănătoase a organismului bisericesc.

După numai un an, același Vasile Mangra, în articolul intitulat *Un cuvânt în cauza reuniunii clerului*, apărut în „Speranța” (anul III, nr. 11, 1 iunie 1872, pp. 85-86), deplângea lipsa de organizare a preoțimii, motivând că pasivitatea clerului se datora, pe de o parte comodității acestuia, pe de alta, teama de „a nu supăra pe frații mireni”, care se puteau socoti excluși de la astfel de manifestări.

Alți clerici, între care și preotul Mihai Sturza din Șepreuș, împărtășea o altă părere. Acesta era convins că preoții doreau cu toții asemenea întruniri, dar credea că piedicile erau puse de ierarhia bisericească, care nu agreea ideea. Pentru a-și susține afirmația, M. Sturza oferea exemplul protopopiatului Chișineu-Criș. La reuniunea care a avut loc aici în 7 mai 1872, cei prezenți au întocmit o adresă către protopopul locului, solicitând convocarea unei adunări a preoților din protopopiat. Atitudinea protopopului a fost diferită de cea a preoților, a optat pentru amânarea întrunirii fără a da alte explicații. Cu toate acestea, probabil la insistențele preoților, protopopul Chirilescu i-a convocat pentru ziua de 8 august 1872, la Chișineu-Criș, unde a avut loc Conferința preoților din cuprinsul protopopiatului, avându-l ca președinte pe protopop, iar notar pe Mihai Sturza¹⁸⁵. Cu această ocazie a fost aleasă o comisie din trei membri: Ioan Cornea, Moise Bocșan și Mihai Sturza, care urma să elaboreze un *Statut și regulament de funcționare* al reuniunii. Deoarece documentele trebuiau aprobate de către Adunarea generală, aceasta a fost convocată pentru data de 5 septembrie 1872, la sediul protopopiatului. Întrunită Adunarea generală, a votat statutul reuniunii¹⁸⁶, primul de acest fel din vestul Transilvaniei.

După modelul de la Chișineu-Criș, în 17 iulie 1872, a avut loc o întâlnire a preoților din protopopiatul Șiria¹⁸⁷, urmată de constituirea ce a avut loc în 16 octombrie 1872. Revista „Lumina” (anul II, nr. 5, 28 ianuarie/9 februarie 1873, pp. 30-31) a publicat *Statutul reuniunii preoțimii greco-răsăritene din tractul*

---

¹⁸⁴ *Speranța* (Arad), anul II, nr. 21, 1 noiembrie, 1871, pp. 165-167(1-3); nr. 22, 15 noiembrie 1871, pp. 173-175 (1-3).

¹⁸⁵ *Lumina* (Arad), anul I, nr. 4, 31 august/12 septembrie 1872, pp. 2-3.

¹⁸⁶ *Ibidem*, anul I, nr. 9, 28 septembrie/10 octombrie 1872, p. 39.

¹⁸⁷ *Ibidem*, anul I, nr. 6, 10/22 septembrie 1872, pp. 25-26.

protopresbiteral al Șiriei, compus din 8 puncte cu 49 paragrafe. Scopul reuniunii era acordarea de ajutoare materiale văduvelor și orfanilor de preoți. Membrii – fondatori, ordinari și ajutători – erau preoți și mireni, obligați să achite anual o sumă de bani. Preoții care erau în parohii de până la 1000 de suflete achitau 5 florini anual, taxa crescând cu 1 florin la suta de parohieni. Membrii fondatori erau acei preoți sau mireni care au achitat cel puțin 20 florini în fondul Reuniunii. Oficialii asociației, președinte, subpreședinte, notar, casier, controlor, erau aleși de adunarea generală, pe o perioadă de trei ani, la fel ca și comitetul reuniunii, format din 7 membri. Preoții din protopopiat care doreau să adere ulterior la organizație erau îndatorați cu achitarea tuturor taxelor de la momentul înființării asociației, iar pentru viitor, fiecare preot care slujea în protopopiat era imediat înscris între membri și răspunzător cu plata taxei anuale¹⁸⁸.

V. 7. Activități filantropice

V. 7. 1. Fonduri și fundațiuni

Fondurile create în cadrul Bisericii ortodoxe și *Fundațiile* prin intermediul cărora s-au oferit stipendii tinerilor români au contribuit la formarea intelectualității în eparhiile românești. Una din cele mai importante fundații ortodoxe din Episcopia Aradului al fost *Fundația Gojdu*, întemeiată de cunoscutul jurist și om politic aromân Emanoil Gojdu (1802-1870)¹⁸⁹.

O fundație care a funcționat în cadrul Bisericii ortodoxe a fost *Fundația Zsigaiănă*, care poartă numele fondatorului, Nicolae Zsiga (1790-1870), „comerciant și filantrop român” de la Oradea. Înființată în anul 1864, fundația, cu un capital de 40000 coroane, din care a oferit ajutor studenților merituosi, mai ales de la Gimnaziul din Beiuș, a contribuit la construcția și renovarea de biserici. Dacă în anii imediat următori înființării fundației (1866, 1867), documentele consemnau o situație financiară negativă, în 1873, s-a constatat o redresare, dovadă fiind capitalul de 18000 florini înregistrat în acel moment¹⁹⁰.

Au existat și fundații întemeiate de oameni cu stare, care au dorit să ofere ajutoare, exprimând clar opțiunea pentru destinația banilor. Așa au fost *Fundația arhimandritului Patrichie Popescu*, direcționată pentru ajutorarea bibliotecii Institutului Teologic din Arad, dar administrată de Consistoriul eparhial

---

¹⁸⁸ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 378.

¹⁸⁹ Despre *Fundația Gojdu* vezi: Ion Georgescu, „Fundația Emanoil Gojdu în sprijinul studenților și elevilor români din Austro-Ungaria”, în *M. A.*, anul XVII, 1972, nr. 7-8, pp. 358-362; Nicolae Cordoș, Maria Magdalena Jude, „Contribuții documentare referitoare la Emanoil Gojdu și fundația sa”, în *A. M. N.*, 1989-1992, nr. 26-30, pp. 573-590; Maria Berenyi, *Istoria Fundației Gojdu (1870-1852)*, Budapesta, 1995, 135 p; Idem, *Viața și activitatea lui Emanoil Gojdu (1802-1870)*, Giula, 2002, 289 p; Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *Fundația Gojdu, 1871-2001*, Târgu Mureș, 2002, 210 p; Stelean Ioan Boia, *Fundația „Emanoil Gojdu” (1870-1952)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2006, 463 p.

¹⁹⁰ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 419.

arădean¹⁹¹; *Fundația baronului Forray*, pentru ajutorarea persoanelor care ocupau postul de învățător în localitatea Săvârșin; *Fundația lui Coloman Almásy*, pentru preoții și învățătorii din Chirighaz¹⁹².

În 1873, pe teritoriul Consistoriului ortodox de la Oradea activau un număr de 13 fundațiuni, cu un capital total de aproape 20000 florini. Dintre aceste fundații amintim: *Fundația Zsigiană* (18000 florini), *Fundația Faur* (1500 florini), *Fundația Rozsa* (840 florini), *Fundația Takácsi* (840 florini), *Fundația Ioanovici* (200 florini), *Fundația Crăciun Papu* (200 florini), – toate în Oradea și *Fundația contesei Csáky* din Apatelul Unguresc (1700 florini), *Fundația Venter* în Borodul Mare (80 florini), *Fundația Nicolae Zsiga* din Beiuș (4000 florini)¹⁹³.

În protopopiatul Timișoarei, protopopul Meletie Drăghici invită clerul și poporul la o adunare generală, în 17/29 septembrie 1872, pentru a discuta posibilitatea înființării unui fond în favoarea văduvelor de preoți și a orfanilor acestora¹⁹⁴. Lăudând inițiativa, ziarul eparhiei arădene, accentua faptul că aceasta era în conformitate cu „autonomia constituționalismului bisericii”, recomandând și învățătorilor să urmeze exemplul preoților¹⁹⁵.

V. 7. 2. Reuniunea Femeilor Române

La fel ca și arhimandritul Patrachie Popescu, administratorul eparhiei arădene în perioada 1850-1853, predecesorul său, și episcopul Procopie Ivașcovic a sprijinit *Reuniunea Femeilor Române* cu sediul în Brașov.

În 15 aprilie 1854, comitetul *Reuniunii* transmite mulțumiri și urări de bine episcopului Procopie, onorându-l cu titlul de „patron și binefăcător la Reuniunii în viitor”, totodată rugându-l să emită o circulară către toate comunitățile ecleziastice din cuprinsul eparhiei pentru a se prenumera la broșurile *Reuniunii*, în favoarea fondului „acestui Institutu filantropic-național”¹⁹⁶.

Cu o oarecare întârziere, episcopul Procopie emite circulara nr. 462 din 17 noiembrie 1854¹⁹⁷, recomandând broșurile *Reuniunii* care conțineau socoțile sale despre „dăruirile ce le-au primit pe sama creșterii mișelelor fiice române, în anii 1851, 1852, 1853”, cuprinse în partea I, iar în cea de-a doua parte „pun înainte materie plăcută de citire, privitoare mai cu seamă la creștere și urmările creșterii preste toată viața”. Prețul unui exemplar, „adică pentru I-a și a II-a parte laolaltă” este de un florin monedă convențională, iar *Reuniunea* plănuia ca din „interesele venitului lor să se tipărească cărți eftine românești”. Prin circulară, episcopul

¹⁹¹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 645.

¹⁹² M. Bedecan, *op. cit.*, p. 422.

¹⁹³ *Lumina* (Arad), anul II, nr. 22, 29 aprilie/11 mai 1873, p. 7 (111), la M. Bedecan, *op. cit.*, p. 423.

¹⁹⁴ *Lumina* (Arad), anul I, nr. 4, 1/13 septembrie 1872, p. 16.

¹⁹⁵ *Ibidem*, anul I, nr. 60, 10/22 septembrie 1872, p. 24.

¹⁹⁶ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 462/1854, la Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 135.

¹⁹⁷ Circulara episcopului Procopie Ivașcovic, nr. 462 din 17 noiembrie 1854, în Andrei Caciora, Nicolae Roșuș, Mircea Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, vol. II, Arad, 1980, doc. 4, pp. 22-23; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 136.

îndruma protopopii să îndemne preoțimea și enoriașii să adune, după putință, „dăruirea de bună voie pe seama fondului reuniunii, deseori pomenite, în modrul care spre însuși acest sfârșit s-au mai întrebuințat”. S-au întocmit liste de subscripție în care fiecare putea subscrie suma dorită pe seama fondului *Reuniunii*.

În cursul anului 1855, toate protopopiatele au răspuns cu bani pentru broșuri și cu milostenii însemnate. În 4 iulie 1855 comitetul *Reuniunii* confirma primirea sumei de 222 florini și 27,5 cruceri¹⁹⁸. În anii următori, Episcopia Aradului era ocupată cu edificarea unei noi biserici-catedrale, colectele fiind îndreptate spre acest scop.

Episcopul Procopie a sprijinit și „inteligenta română din Timișoara”, care avea înființat un institut filantropic sub numele „*Alumneul român național din Timișoara*”, înființat cu scopul de a susține tinerii români lipsiți de mijloacele materiale care studiau la gimnaziu, „ori vreo școală reală ori industrială de acolo”. Prin circulara din 3 noiembrie 1871, îndemna preoții din parohiile aflate sub jurisdicția sa, ca „după putință și împrejurări a contribui din bani bisericești disponibili în favorul alumneului român național din Timișoara care era menit a subvenționa sărmana însă talentata tinerime română spre înzestrarea sa cu științele recerute fără cari națiunea noastră nu poate prospera”¹⁹⁹.

---

¹⁹⁸ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 102/1855, la Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 137.

¹⁹⁹ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, p. 913.

VI. Episcopul Procopie și reînființarea Mitropoliei Ardealului

Perioada în care își începe activitatea de episcop la Arad, se suprapune cu mișcarea de constituire a unei ierarhii independente de Patriarhia de la Carloviț și formarea unei Mitropolii naționale autohtone. Nostalgia după o ierarhie independentă era alimentată și de abuzurile comise de clerul sârb care n-a mai înțeles să rămână patronul și sprijinitorul Ortodoxiei din Imperiul habsburgic, calitate în care a adus reale faloase populațiilor ortodoxe²⁰⁰.

Datorită formei organizatorice a Bisericii Ortodoxe Române, se afla în sistemul jurisdicțional al Mitropoliei de la Carloviț, care, după revoluția din 1848-1849, era în parte depășit, având în vedere evoluția social-națională a sârbilor și românilor. Mișcarea politico-națională începe să-și facă loc din ce în ce mai mult subordonând-o pe cea de ordin strict confesional. În felul acesta tendințele autonomiste pe plan organizatoric-bisericesc merg paralel cu acelea de redșteptare a conștiinței naționale. Clerul nu putea rămâne indiferent la aceste tendințe înnoitoare. În această situație, despărțirea ierarhică care a zguduit puternic Imperiul habsburgic era o consecință logică și ideologică. Episcopul Procopie Ivașcoviți a fost un reprezentant de seamă al românilor din Ungaria în mișcarea confesională care i-a angajat pentru despărțirea ierarhică de sârbi, fenomen care adeseori l-a pus în situație critică față de vechii săi dascăli sub îndrumarea cărora s-a format. Cu toate acestea, la început, episcopului Andrei Șaguna nu i-a fost ușor să-l convingă pe episcopul arădean să ia parte activă la mișcarea pentru reînființarea Mitropoliei ortodoxe române. Cu toate că era caracterizat ca fiind:

„un bărbat bun și blând, însușiri, cari l-au ridicat mai în urmă până la rangul de patriarh sârbesc în Carloviț, totuși pentru cauza românească era de tot dificil. Român de nascere, dar crescut cu sârbii și între sârbi, nu știa nici când inspira, cu atât mai puțin entuziasma pentru cauza mitropoliei române. El vorbia, scria, se ruga la altar mai bucuros în limba sârbească. Se afla mai bine între sârbi [...] nu putea cuprinde, că e posibil, ca românii să se poată vre-odată emancipa de sârbi”, așa după cum am mai amintit.

Ținând cont de simțămintele episcopului de la Arad, era dificil pentru Andrei Șaguna de a-l atrage în mișcarea pentru „desfacerea de sârbi”. Mai întâi, episcopul de la Sibiu i-a promis, apoi i-a încuviințat că după separarea de sârbi, în

---

²⁰⁰ Silviu Anuichi, „Rolul Mitropoliei de Carloviț în apărarea Ortodoxiei din Austro-Ungaria”, în *Ortodoxia* (București), anul XIII, 1961, nr. 3, pp. 419-432.

cazul succesului, patru protopopiate bănățene dintre cele mai mari, care erau destinate să formeze o eparhie nouă cu reședința la Timișoara, să se anexeze diecezei Aradului²⁰¹.

Mișcarea pentru separația ierarhică trebuia dusă cu multă diplomatie și pricepere. În 1861, pe când încă trăia patriarhul Iosif Rajacici, episcopii ortodocși sârbi din Imperiul Habsburgic beneficiau de o mare putere și de un deosebit prestigiu, fenomen exploatat cu succes de politica fină a Curții vieneze în replica pe care trebuia să o dea ungarilor și în menținerea statu-quo-ului. Totuși, în Consiliul imperial din 1860, Andrei Șaguna, sprijinit de episcopul Procopie Ivașcovici al Aradului, cere „o adunare obștească bisericească cu reprezentare proporțională, cerere combătută de patriarhul de Carlovitz”²⁰².

Moartea patriarhului, în 13 decembrie 1861, deschidea problema succesiunii și reclama convocarea Congresului bisericesc la Carloviț. Cât timp a trăit patriarhul, împăratul Francisc Iosif I nu voia să treacă peste voința lui, întrucât nu uita serviciile importante pe care le-a adus în timpul revoluției din 1848-1849.

Față de organizarea congresului, Andrei Mocioni a precizat poziția bănățenilor prin articolul manifest publicat în 19 ianuarie 1862, în ziarul „Concordia” (anul II, nr. 1/45, din 7/19 ianuarie 1862, pp. 2-3), *Ortodoxia noastră. Un cuvânt național către românii drept credincioși din Austria*²⁰³, care a avut un larg ecou în opinia publică din Transilvania și Banat. Articolul imputa congresului că nu era reprezentativ în raport cu proporția națiunilor încorporate sub autoritatea patriarhiei Carlovițului și cerea românilor să nu participe la alegerea noului patriarh²⁰⁴. La cererea lui Andrei Mocioni, episcopul Procopie Ivașcovici prezidează adunarea delegaților români din eparhiile Arad, Timișoara și Vârșeț prin care se stabilea tactica ce trebuia luată față de viitorul Congres electoral sârb.

Atitudinea românilor față de Congresul bisericesc de la Carloviț a fost stabilită la adunarea din 21 ianuarie 1862, la care au participat reprezentanții elitelor românești din eparhiile Arad, Timișoara și Vârșeț. Conferința a hotărât să nu participe nicio comună românească la alegerile deputaților pentru congres, să se ceară împăratului aprobare pentru un congres bisericesc românesc, iar o delegație a românilor ortodocși să reînnoiască la împărat cererea pentru o mitropolie, congresul românesc să delege o comisie care să trateze cu o comisie a congresului sârb detaliile separației, delegația română la împărat să fie condusă de episcopul Andrei Șaguna²⁰⁵.

---

²⁰¹ Il. Pușcariu, *op. cit.*, pp. 77.

²⁰² Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, București, 1915, p. 205.

²⁰³ A fost publicat și de *Gazeta Transilvaniei* (Brașov), anul XXV, nr. 3, din 9/21 ianuarie 1862, p. 10; *T. R.*, nr. 4 din 14 ianuarie 1862.

²⁰⁴ Nicolae Bocșan, „Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române”, în Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XII-XIX)*, Oradea, Editura Cele Trei Crișuri, 1994, p. 173.

²⁰⁵ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 181.

În 22 ianuarie 1862, Andrei Mocioni îl anunța pe Șaguna că bănățenii nu vor merge la Congresul de la Carloviț și îi propunea să prezideze delegația reprezentativă românească la tron, care să susțină restaurarea Mitropoliei ortodoxe. În răspunsul său din 27 ianuarie, Șaguna susținea necesitatea alegerii mai multor deputați, din diferite zone, dar liderii politici bănățeni nu au împărtășit această opinie. Într-o scrisoare adresată lui Andrei Șaguna, Andrei Mocioni amenința că în caz de refuz, „românii din Banat, Arad, Bihor și Bucovina ne vom uni, vom forma una deputațiune și ne vom pune sub conducerea episcopului din Arad”²⁰⁶.

La 21 ianuarie și la 10 februarie 1862 s-au ținut la Timișoara două conferințe privitoare la viitoarea poziție a românilor față de ierarhia sârbă, conferințe prezidate de episcopul Aradului. S-a hotărât neparticiparea românilor la Congresul sârbesc pentru alegerea noului patriarh, alcătuirea unei petiții adresate împăratului pentru reînvierea vechii mitropolii și înființarea unei comisii care să lucreze în preliminariile despărțirii de sârbi.

Petiția adresată împăratului și datată din 15 mai 1862, este semnată de Andrei Șaguna, Procopie Ivașcovici și alți reprezentanți ai românilor. În același timp, în comisia mixtă pentru cercetarea averilor bisericești în vederea despărțirii ierarhice, au fost aleși, din partea românilor, Procopie Ivașcovici, Andrei Mocioni și Vincențiu Babeș²⁰⁷.

Paralel cu aceste acțiuni și sub influența celor discutate și hotărâte la Timișoara, în 15/27 februarie 1862, sub președinția lui Ioan Arcoși, comunitatea bisericească ortodoxă română din Arad și-a exprimat dorința reînființării Mitropoliei ortodoxe române a Transilvaniei. Despre hotărârile luate cu acest prilej au fost înștiințate și protopopiatele de la Belinț, Biserica Albă, Buteni, Caransebeș, Hălmagiu, Lipova, Lugoj, Oradea, Șiria, Timișoara, cerându-le protopopilor „ca în vreun congres sârbesc niciun român adevărat” să nu mai ia parte, iar parohiile să facă și ele demersuri la Curtea de la Viena cerând reînființarea Mitropoliei. Comunitatea ortodoxă română arădeană, la aceeași dată, înainta deja împăratului petiția în privința separării ierarhice și reînființarea unei Mitropolii pentru românii ortodocși²⁰⁸.

În luna februarie a anului 1862, o delegație²⁰⁹ în frunte cu Andrei Șaguna, Procopie Ivașcovici, Andrei Mocioni și Eudoxiu Hurmuzaki, a mers la Viena pentru a se întâlni pe data de 8 martie 1862 cu împăratul, pentru a prezenta doleanțele românilor privitoare la înființarea Mitropoliei ortodoxe transilvane. Dar la Viena, delegația constată că împăratul Francisc Iosif I lipsea din capitală. Atunci, membrii

---

²⁰⁶ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 195; N. Bocșan, *op. cit.*, pp. 173-174.

²⁰⁷ Nicolae Popea, *Vechea mitropolie ortodoxă-română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 218, p. 226, p. 278.

²⁰⁸ A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor comunității bis. gr. or. române din Arad. 1859-1868*, registrul nr. 81, f. 57-58; S. J. A. N. Arad, *Fond Parohia ortodoxă română Arad-Centru*, dosarul nr. 8/1861-1862, f. 5-7. Vezi și A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 36, pp. 134-138.

²⁰⁹ Delegația era compusă din 16 membrii (6 bănățeni, 4 ardeleni, 4 bucovineni, 2 crișeni). Cf. I. D. Suci, *Mitropolitul Procopie Ivașcovici (1808-1881)*, p. 346.

delegației hotărâsc ca cei patru conducători ai delegației să rămână în capitală spre a aștepta sosirea împăratului. Abia la 5 aprilie 1862 s. n. are loc audierea delegației celor patru și împăratul le dă asigurarea că va dispune să se examineze imediat problema separării bisericești²¹⁰.

În anul următor, 1863, episcopul Aradului se afla la Carloviț, în fruntea altei delegații, în vederea separării averilor bisericești, lucru de care am amintit deja. Prestigiul de care se bucura episcopul Procopie în mijlocul comunităților românești din Banat ne-o demonstrează petiția adresată în 1863 de românii bănățeni împăratului Francisc Iosif I în care se cer drepturi politice, adăugând:

„...iar mai cu seamă să ai prea înalta îndurare a asculta în atari cazuri și pe iluștri și renumiții noștrii conducători principali, prea sfințiții noștrii episcopi, dr. Dobra din Lugoj și Procopie Ivacicovici din Arad care bărbați întotdeauna s-au distins prin cele mai strălucite virtuți politice, patriotice și naționale și al căror de comun cunoscut caracter o înălțat peste toată patima și parțialitatea”²¹¹.

Pe data de 1 august 1864, a avut loc deschiderea Congresului de la Carloviț. Cei 14 deputați români aleși în eparhiile Arad, Timișoara și Vârșeț au participat la toate festivitățile, dar pe ziua de 5 august, când se îndeplinea actul alegerii noului patriarh, ei s-au prezentat comisarului regal înmânându-i o declarație de abținere în care motivau:

„populațiunea română din cele trei eparhii ortodoxe orientale Arad, Timișoara și Vârșeț care numără un milion de suflete și care singură face cu mult mai mult de jumătate decât întreaga populațiune ortodoxă a celor opt eparhii ce se țin de congresul iliric, nu se ține nicidecum de Biserica națională sârbească și nu tinde după interese de cultură și dezvoltare naționale sârbești, ci din contră, posedă Biserica sa proprie română națională, după ființa-i externă cu totul deosebită de cea sârbească”²¹².

Totodată, deputații români înaintează comisarului un nou memoriu către împăratul Francisc Iosif I în care reînnoiesc cererile anterioare de reînființare a mitropoliei și de numire a unor episcopi români în eparhiile Timișoara și Vârșeț.

---

²¹⁰ *Ibidem*, p. 346; *Idem*, *Monografia Mitropoliei Banatului*, pp. 182-183.

²¹¹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. II, ed. II, Sibiu, 1904, p. 798.

²¹² „Scrisoarea declaratoare și legitimatoră a deputaților români la Congresul iliric-național din Carloviț către ilustritatea sa d. comisar împărătesc Iosif baron Philipovich de Philipsburg”, în *Concordia* (Pesta), anul IV, nr. 62/316, 3/14 august 1864, pp. 245-246, la I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, pp. 184-185.

Îndeplinind aceste formalități, deputații români s-au retras din ședință și au părăsit Carlovițul²¹³. Andrei Șaguna nu a participat la acest Congres, deoarece încă din 1860 eparhia Ardealului a refuzat să mai participe la congresele de la Carloviț, așa încât rolul primordial privitor la atitudinea deputaților români l-a avut episcopul Procopie. Prin gestul lor, delegații români au dovedit Vienei poziția lor hotărâre pentru independența Bisericii ortodoxe române și au pregătit în mare măsură numirea lui Andrei Șaguna, la sfârșitul anului 1864, ca mitropolit al Ardealului.

După alegerea noului patriarh, în persoana episcopului Samuil Mașirevici, care până la alegere deținea și funcția de locțiitor de patriarh, întrunindu-se sinodul pe data de 26 august s. n. 1864, se pronunță în principiu pentru separarea celor două Biserici. Hotărârea sinodului a fost bine primită de opinia publică română. Dar, pentru a împiedica prin orice manevre privind realizarea unificării românilor, guvernul din Viena lansează o nouă formulă: să se facă două mitropolii române, una la Arad pentru bănățeni și teritoriile anexate la Ungaria și alta la Sibiu pentru românii ortodocși transilvăneni. Știrea a fost lansată mai întâi în presa străină, apoi a început să circule și în rândul intelectualilor români. Într-adevăr, guvernul era dispus a înființa, nu două, ci chiar trei mitropolii române, la Arad, Sibiu și Cernăuți, cu scopul de a împiedica unificarea bisericească. Dacă episcopul din Cernăuți, adept al separatismului Bisericii, în schimbul unui grad a făcut jocul habsburgilor²¹⁴, în ceea ce privește pe episcopul Procopie Ivașcovici, spre marea lui cinste, nu s-a pretat jocului de culise, militând în continuare pentru o singură mitropolie²¹⁵. Andrei Mocioni, acuzat că ar fi stăruit pentru o mitropolie separată pe seama bănățenilor, declară în mod public, reînnoindu-și mai vechea lui concepție a unității „cu carele pururi, în toate privințele am fost și sunt cel mai mare contrar al separatismului național”²¹⁶.

Anul 1864 aduce rezolvarea doleanțelor românilor, ridicarea Episcopiei ortodoxe române de la Sibiu la rangul de Mitropolie independentă de Patriarhia sârbă de la Carloviț, eparhia din Bucovina nefiind subordonată Sibiului. În 1864, în ajunul Crăciunului, împăratul Francisc Iosif I îi scrie episcopului Andrei Șaguna că „ascultând rugărilor românilor greco-ortodocși din Transilvania și Ungaria [...] am încuviințat că pentru dânșii să se înființeze o Mitropolie independentă, coordonată cu cea sârbească și ca Biserica episcopească din Transilvania să se ridice la demnitatea

---

²¹³ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 185.

²¹⁴ Când în 1873 episcopul ortodox român din Cernăuți este numit mitropolit al Bucovinei, revista *Lumina*, organul eparhiei Aradului, protestează împotriva acestei numiri învinuind pe împăratul Francisc Iosif I că nu a consultat nici pe credincioșii din Bucovina, nici pe cei ai celorlalte eparhii surori ortodoxe române. După ce, peste puțin timp, Eugeniu Hacman, mitropolitul ortodox al Bucovinei decedază, revista *Lumina* anunța la informații evenimentul, fără a-i face necrologul și încheind cu „Dumnezeu să-i ierte păcatele”. „Păcatele” mitropolitului erau că prin acceptarea de a fi numit mitropolit al Bucovinei a împiedicat unificarea bisericească a ortodocșilor din Imperiul Habsburgic. I. D. Suciu, *Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808-1881)*, p. 347.

²¹⁵ *Ibidem*, I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 185.

²¹⁶ Andrei Mocioni, „În cauza mitropoliei ortodoxe”, în *Concordia* (Pesta), anul IV, nr. 80, 4/16 octombrie 1864, p. 321, la I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, pp. 185-186.

mitropolitană. Totodată află a te denumi pe domnia ta de Arhiepiscop și Mitropolit al românilor greco-ortodocși din Transilvania și Ungaria”²¹⁷.

Mitropolitul Andrei Șaguna, în circulara de la Nașterea Domnului din 12/24 decembrie 1864, aducea la cunoștința enoriașilor următoarele precizări:

„I. Maiestatea Sa, Preaînduratul nostru împărat Francisc Iosif I prin preainalta Sa [h]otărâre din 24/12 decembrie 1864 au încuviințat Mitropolia cea de mult dorită de noi;

II. Că pe mine m-au denumit de Arhiepiscop și Mitropolit al românilor greco-răsăriteni din Ardeal și Ungaria;

III. A înălțat eparhia noastră din Ardeal la dignitate metropolitană;

IV. A rânduit că mitropolia noastră are a consta din eparhiile cele până acum a Arealului cu luarea afară a comunei bisericesti sârbe din Arad și apoi din comunele române care țin acum de Eparhiile Timișoarei și a Vârșetului”²¹⁸.

Episcopiei Aradului, pe lângă vechile protopopiate arădene, i se atașează și cele de la Cenad, Becicherecul Mic, Chichinda Mare, Hașiaș, Lipova și Timișoara. Comunele bisericesti din protopopiile Caransebeșului, Mehădiei, Lugoșului, Făgetului, Vărădiei, Jebelului, Vârșetului, Palancei, Panciovei și Ciacovei, treceau la eparhia Caransebeșului. În privința „comunelor mestecate [...] are a se urma după hotărârile sinodului din Carloviț, care lasă pe voia unor asemenea comunități a se declara de care mitropolie vreau să se țină”²¹⁹.

Nemulțumirile opiniei publice bănățene față de noua situație își află ecou în presa contemporană care reflecta supărarea datorată faptului că nu s-a reînființat o Episcopie română și la Timișoara²²⁰. Andrei Mocioni, nemulțumit de desființarea Episcopiei de Timișoara, face anumite reproșuri lui Andrei Șaguna, considerându-l ca vinovat de dezorganizarea Bisericii române din Banat:

„Acum, excelentissime, îmi iau voie a te întreba ce folos avem noi bănățenii, cari am pus atâta osteneală pentru treaba mitropoliei, din înființarea ei ? Răspunsul nu poate fi altul decât, ardelenii au vrut să aibă cu orice preț un mitropolit și pentru adîmplinirea acestui dor al lor a fost de lipsă ca: 1. să fim noi bănățenii, sacriificați; 2. să fie delăturat congresul nostru căruia singur competează dreptul de a hotărî numărul și locul

²¹⁷ Il. Pușcariu, *op. cit.*, doc. 51, p. 305.

²¹⁸ A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 49, p. 147.

²¹⁹ *Ibidem*.

²²⁰ I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, pp. 189-190. Diploma împărătească de confirmare a Episcopiei Aradului a fost predată episcopului în biserica episcopală din Arad, ocazie cu care a cuvântat, pe lângă ierarh și Georgiu Popa, comitele suprem al Aradului. Diploma este reprodusă în întregime în *Lumina* (Arad), anul II, nr. 25, 17/29 mai 1873, pp. 129-131.

*episcopatelor creânde și așa, în loc de a ridica bisericii noastre în Banat un stâlp, ai cutremurat-o întreagă*²²¹.

Andrei Șaguna, în testamentul lui, va destina o mare sumă pentru organizarea unei episcopii proprii la Timișoara, dar gândul acesta nu se va realiza decât la mulți ani după desăvârșirea unificării statale, când nu mai prezenta aceeași importanță politică și culturală, ci doar una religioasă.

Mișcarea națională la care și-a dat tributul din plin și episcopul Procopie Ivașcovici a dat roadele așteptate. Lui i se datorează faptul că guvernul a lăsat la libera latitudine a mitropolitului propunerile în privința locurilor de reședință ale episcopiiilor românești și chestiunile privitoare la dotarea lor²²². Din acest an, Episcopia Aradului a fost supusă Mitropoliei de la Sibiu, iar bisericile sârbe s-au constituit într-un protopopiat al Aradului supus Episcopiei sârbe a Timișoarei.

La 28 decembrie 1864, episcopul Procopie Ivașcovici adresează o scrisoare mitropolitului Andrei Șaguna prin care îl consulta în privința participării la ședințele Congresului sârbesc din Carloviț, programat să aibă loc în cursul anului următor²²³. Prin scrisoarea din 5 ianuarie 1865, mitropolitul îi răspunde că vor lua parte împreună, ei fiind însoțiți de mai mulți delegați. Totodată, îi aduce la cunoștință că înainte de a merge la Carloviț, vor trece prin Viena pentru a mulțumi împăratului pentru reînființarea Mitropoliei, rugându-l „cu frățescă dragoste a face astfel de dispozițiune ca Prea Sfinția Ta cu ceilalți domni coreligionari și conaționali să binevoiați a ajunge la Viena pe 19/31 ianuarie, unde eu vă voi aștepta, ca apoi să mijlocesc audiență”²²⁴.

După reînființarea Mitropoliei transilvane (1864), Andrei Șaguna înștiințează atât pe patriarhul Samuil Mașirevici, cât și parohiile ortodoxe române din Banat despre eveniment. Dar patriarhul Mașirevici comunică episcopilor de Timișoara și Vârșeț că până la întrunirea Congresului de la Carloviț care în prezența comisarului cezaro-crăiesc va efectua separarea bisericească, „românii Banatului au a atârna de la stăpânirile duhovnicești cele de până acum”, adică de vechea ierarhie străină²²⁵.

La Congresul bisericesc de la Carloviț din februarie și martie 1865, s-a recunoscut autonomia Mitropoliei române de la Sibiu. Totodată, mitropolitul Andrei Șaguna, împreună cu episcopul de la Arad, au formulat cererile românilor privitoare la obținerea unor mănăstiri din partea patriarhiei de la Carloviț²²⁶.

Cu același prilej, delegații români, Andrei Mocioni, Giorgiu Fogorași, Constantin Gruici și Vincențiu Babeș, au adresat o petiție împăratului Francisc Iosif I, în care cereau, printre altele, înființarea unei episcopii și la Timișoara, iar

---

²²¹ Teodor V. Păcățian, *st. cit.*, p. 6; *F. D.*, nr. 9, 1/14 martie 1915, p. 3.

²²² Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 147.

²²³ A. Șaguna, *op. cit.*, vol. I/1, doc. 39, pp. 139-140. Scrisoarea episcopului Procopie Ivașcovici din 28 decembrie 1864.

²²⁴ *Ibidem*, vol. I/1, doc. 39, pp. 140-141. Scrisoarea episcopului Andrei Șaguna din 5 ianuarie 1865.

²²⁵ I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 193.

²²⁶ Il. Pușcariu, *op. cit.*, doc. 69, p. 332.

administrarea ei să fie încredințată episcopului Procopie Ivașcovici, cu mențiunea ca, în conformitate cu posibilitățile materiale ale noii eparhii, în scurt timp să fie edificată o reședință episcopală în Timișoara²²⁷. Rezultatul este cunoscut. La 3 iulie 1865, mitropolitul Andrei Șaguna îi aducea la cunoștință episcopului de la Arad că, potrivit hotărârii imperiale²²⁸, comunitățile românești din eparhiile Timișoarei și Vârșetului vor trece sub jurisdicția Episcopiei de Arad și Caransebeș²²⁹.

Pentru cele din Caransebeș, s-a înființat o nouă dieceză al cărei prim titular a fost ales în persoana lui Ioan Popasu, instalat în octombrie 1865 de către episcopul Procopie Ivașcovici ca delegat mitropolitan²³⁰. La 8 iulie 1865, Consistoriul eparhial arădean primește și circulara nr. 118 a patriarhului Samuil Mașirevici al Carlovițului, prin care i se aducea la cunoștință că s-a aprobat ca Episcopiile ortodoxe române de la Arad și Caransebeș, începând cu 15 iulie s. n. 1865 în „privința legăturii cu Metropolia greco-orientală din Carloviț [...] să se socotească ca deslegate”²³¹, „numai parohiile sârbești și-va păstra întreg aceleași margini de care s-a bucurat din vechime”²³².

La 23 august 1865, episcopul Procopie cerea protopopilor ca toți preoții, în comunitățile lor parohiale, să prezinte de pe amvon circulara mitropolitului Andrei Șaguna despre „înființarea și pășirea în activitate a Mitropoliei Noastre Naționale”²³³.

În cuvântarea din 5/17 septembrie 1865 rostită în catedrala din Arad cu prilejul „instalării” ca episcop al părților anexate din Banat, episcopul Procopie Ivașcovici s-a adresat preoților bănățeni cu cuvinte alese²³⁴:

„Pronia Dumnezeiască a binevoit a mă rândui vouă de arhiereu și a mă însărcina cu conducerea trebilor noastre bisericești și în unele părți din Banat [...] Cu inima curată, cu inima curat pârintească, mă apropiu către voi, apropiați-vă și voi către mine cu încredere și iubire. Acestea le zic vouă pentru că e aici timpul și ora în care avem a lucra cu puteri unite în via Domnului. Știu prea bine că sarcinile voastre sunt grele; că împrejurările preoției în cele mai multe locuri sunt apăsătoare; că aveți datorință multă și

²²⁷ G. Ardelean, *Istoricul episcopiei noi. Studiu istoric*, Sibiu, 1901, p. 16.

²²⁸ Diploma imperială din 6 iulie 1865 a fost publicată integral, în latină și în traducere românească în *Lumina* (Arad), anul II, nr. 17/29 mai 1873, pp. 1-2; Il. Pușcariu, *op. cit.*, doc. 91, p. 397.

²²⁹ Il. Pușcariu, *op. cit.*, doc. 86, p. 394. Motivul fixării sediului noii episcopii române la Caransebeș trebuie căutat în dorința curții de a da satisfacție populației de pe teritoriul Regimentului român de graniță, ce își avea sediul la Caransebeș.

²³⁰ G. Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 381.

²³¹ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularilor (1860-1877)*, Circulara nr. 118 din 8 iulie 1865, f. 29; Circulara nr. 696 din 23 august 1865, f. 30; Circulara nr. 800 din 26 august 1865, f. 31.

²³² *T. R.*, anul XIII, nr. 57, 22 iulie/3 august 1865, p. 1; *Lumina* (Arad), anul II, nr. 25, 17/29 mai 1873, pp. 129-132; M. Bedecan, *op. cit.*, p. 64.

²³³ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularilor (1860-1877)*, Circulara nr. 696 din 23 august 1865, f. 31.

²³⁴ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 514, pp. 871-873.

responsabilitate mare; însă sarcina aceasta și greutățile acestea le veți învinge prin sârguința, îndelunga răbdare și prin rugăciuni către Dumnezeu, carele v-a pus pe voi spre slujba aceasta cu lucrarea Duhului Sfânt ca să aduceți jertfa necurmată pentru păcatele lumii. Rugați-vă dar lui Dumnezeu să vă învrednicească a sluji fără prihană Sfântului său Altar, după chemarea voastră cea preoțească, ca așa și voi să aflați plata credincioșilor și a ispravnicilor celor înțelepți în ziua cea mai mare a drepte sale răsplătiri. Onorațiilor domni și iubiților fii sufletești din părțile Banatului anexate către dieceza aceasta ! Primiți binecuvântarea arhierelui vostru și rugăciunile lui cele mai fierbinți către Dumnezeu”.

Episcopul Procopie Ivașcovici considera acest eveniment „un act, o sărbătoare de mare însemnătate, cea mai festivă și însuflețitoare”. Își exprima și marea bucurie a reînființării „unei Mitropolii naționale”, ajungându-se astfel la o „stare normală prosperatoare pentru trebile bisericești, școlare și fundamentale”. Era dorința „cea de mulți ani a fiilor națiunii și Bisericii noastre, astăzi domnilor o vedem împlinită; astăzi ostănelile cele multe ale bărbaților noștri renumiți din prezent și ale celor de pie aducere aminte le vedem cu cel mai frumos succes încoronate”²³⁵. La această manifestație au luat parte „bărbați mai aleși ai Bisericii de cinul preoțesc și luman”²³⁶. Din partea clerului și a poporului din protopopiatele bănățene anexate a vorbit protopopul Constantin Gruici al Hasiașului, care făcuse parte din delegația de la Congresul din Carloviț condusă de episcopul Procopie Ivașcovici al Aradului.

Noile dispoziții în privința separării ierarhice și înființarea Mitropoliei ardelenene nu au rămas fără urmări, în sens pozitiv, în cadrul comunităților ortodoxe române. La 17 februarie 1866, Consistoriul eparhial arădean a hotărât ca românii ortodocși să „se țină de parohiile românești de la biserica catedrală, iar sârbii de parohiile de la biserica Sfinților Apostoli din Arad”. În acest sens, a fost instituită o comisie care să „efectueze atinsa despărțire parohială”. Din partea românilor au fost numiți în comisie protosinghelul Miron Romanul, protopopul Ioan Raț și parohul Ioan Rusu. Din partea Consistoriului sârbesc de la Timișoara au fost numiți preotul Gheorghe Nicolăia din Sânicolaul Mic și parohul Andrei Petrovici. Pe lângă ei a mai fost numit și un reprezentant al administrației orașului Arad²³⁷.

La primul Congres Național Bisericesc român separat, ținut la Sibiu în septembrie 1868, Anton Mocioni, Vincențiu Babeș, Petru Cermenea, Constantin Rădulescu, alături de alți intelectuali și preoți bănățeni, între care amintim pe Partenie Gruescu, parohul Căpâlnașului și Ioan Țăranu, protopopul Lipovei, propun de această dată numai înființarea unui Consistoriu separat în Timișoara

---

²³⁵ *Ibidem*, doc. 514, pp. 871-873.

²³⁶ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara nr. 800 din 26 august 1865, f. 30.

²³⁷ S. J. A. N. Arad, *Fond Parohia ortodoxă română Arad-Centru*, dosarul nr. 9/1866, f. 1.

supus episcopului de la Arad, ca un preludiu al înființării acestei episcopii, propunere primită de congres²³⁸.

În 2/14 octombrie 1868, este înregistrată petiția parohiilor din fosta Episcopie sârbă a Timișoarei, precum și a fruntașilor români timișoreni²³⁹, adresată Congresului Național Bisericesc Român de la Sibiu prin care se cerea înființarea Episcopiei ortodoxe române a Timișoarei²⁴⁰.

Anul 1870 are o deosebită semnificație. Este anul când a intrat în vigoare *Statutul organic*, începutul unei noi vieți constituționale bisericești, iar articolul 9 din 1868 consfințește restabilirea Mitropoliei Ortodoxe Române din Transilvania, separarea românilor ortodocși de sârbi, extinzându-se dreptul episcopilor din mitropolie de a participa la ședințele din Camera magnaților.

---

²³⁸ *Protocolul Congresului Național Bisericesc ...*, pp. 219-221; G. Ardelean, *op. cit.*, p. 36; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 536, pp. 890-891.

²³⁹ Dintre semnatori amintim: Meletie Drăghici, protopop în Timișoara, Atanasiu Rațiu avocat în Caransebeș, George Nedelcu avocat, Ștefan Ioanovici negustor ș. a.

²⁴⁰ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 537, pp. 891-894.

VII. Situația din parohiile mixte după reînființarea Mitropoliei ardelen. Alterități confessionale

După reînființarea Mitropoliei transilvane (1864), în privința comunelor mixte, formate din români și sârbi, destul de numeroase în Episcopia Aradului și a Timișoarei, o hotărâre finală urma să fie luată după consultarea cu Sinodului de la Carloviț. Astfel, începea un lung proces de separație între cele două Biserici, în urma unor negocieri tergiversate timp de câțiva ani.

După dobândirea independenței bisericești, episcopul Procopie Ivașcovici primește și duce la bun sfârșit o sarcină deosebit de grea, aceea de președinte al delegației române congresuale pentru realizarea separării bisericești prin împărțirea fondurilor clericale comune din Carloviț, a fondului comun din Budapesta și a separării bisericești din comunele mixte. Trebuia căutată o soluție de compromis, care să fie acceptată de ambele părți, evitându-se exagerările, precum era poziția lui Eftimie Murgu care pleda pentru retrocedarea tuturor bunurilor comune românilor. El susținea că sârbii, prin ierarhii lor, și-au însușit abuziv și ilegal averea Bisericii românești, iar prin procesul separației nu trebuia să se procedeze la o împărțire, ci la o restituire completă a averilor acaparate de Carloviț pe parcursul a peste 150 de ani²⁴¹.

Ierarhia sârbă opunea o dârză rezistență atât la împărțirea fondurilor comune, cât și la separarea bisericească și prin aceasta, Biserica română era amenințată să piardă mii de credincioși ortodocși români care ar fi urmat să aparțină de episcopiile ortodoxe sârbești. Pentru realizarea acestui program, episcopul Procopie va întreprinde mai multe demersuri atât la Patriarhia de la Carloviț, cât și la guvernele din Viena și Budapesta care vor încununa cu succes activitatea sa²⁴².

Dacă în cele din urmă asupra separației, ca act ce urma să se împlinescă, ambele părți au căzut de acord, discuțiile au apărut în privința procedurilor legate de modalitatea de separare. În timp ce românii insistau ca separația ecleziastică să se facă printr-un act imperial, partea sârbă pretindea ca organismul congresual, în calitate de for comun al celor două Biserici, să-și dea acordul privind separația și organizarea noului scaun mitropolitan al românilor. Cei 13 deputați români din eparhiile Arad²⁴³, Timișoara și Vârșeț, plus episcopul Procopie Ivașcovici, au participat la deschiderea Congresului la 1 august 1864, dar au refuzat să ia parte la dezbateri, precum și la alegerea noului mitropolit. Ei considerau că ierarhia de la Carloviț „ca metropolie sau ca patriarhat, după privilegiile sârbești și mai cu seamă după caracterul ei înherent (inerent) istoric și faptic, e una adevărată

²⁴¹ Eftimie Murgu, *Scrieri*, ed. I. D. Suci, București, Editura pentru Literatură, 1969, p. 503; I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, p. 187.

²⁴² I. D. Suci, *Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808-1881)*, p. 348.

²⁴³ Din delegația Episcopiei Aradului au făcut parte: Iosif Beleş, protopop în Totvărădia (Vărădia de Mureș); Sigismund Popovicu, avocat în Arad; Lazăr Ionescu, avocat în Arad.

ierarhie sârbească națională, și după dorința comună în multe moduri expresă și interesele înteeitoare ale națiunii sârbești, trebuie să rămână curat națională sârbească”. Ei considerau că în scaunul vacant mitropolitan sârbesc trebuie ales un reprezentant al nației sârbești de către ei, iar „orice incurgere străină taie în dreptul național și în interesele națiunii sârbești”. Deputații români arătau în petiția lor că românii din cele trei dieceze (Arad, Timișoara și Vârșeț), „numără un milion de suflete și care singură face cu mult mai mult decât una jumătate din întreaga poporațiune ortodoxă a celor opt dieceze, ce se țin de congresul iliric.” Totodată ei considerau că sârbii numai „în mod necanonic prin puterea lumească” a inclus pe români sub ierarhia lor, aceasta dovedindu-se a fi „foarte nefolositoare, ba de comun periculoasă”²⁴⁴.

Declarația delegației românilor în care își justificau abținerea de la procedura electivă. Totodată, deputații români au înmănat un Memorand, prin intermediul comisarului imperial, către Francisc Iosif I, în care erau reînnoite cererile privitoare la reînființarea unei mitropolii a românilor din interiorul arcului carpatic²⁴⁵.

După mai multe intervenții și de-o parte și de alta la forurile imperiale, acestea au adoptat o soluție de compromis între variantele propuse atât de români, cât și de sârbi, încredințând rezolvarea problemei separației româno-sârbe Sinodului mitropolitan, care urma să se întrunească în data de 13 august 1864. În ziua ținerii sinodului, Curtea a revenit cu un nou document adresat patriarhului Samuil Mașirevici, prin care acesta era anunțat de iminenta înființare a mitropoliei românești, coordonată cu cea sârbească²⁴⁶.

În ședința inaugurală, patriarhul Samuil Mașirevici anunța acceptul părții sârbe privind mitropolia românească, exprimându-și regretul pentru ruperea unei legături ce a durat un secol și jumătate. La rândul său, episcopul Andrei Șaguna a prezentat motivele care au stat la baza cererilor românilor în solicitarea mitropoliei și mesajul adresat Sinodului mitropolitan de Sinodul eparhiei ardeleni, care susținea coordonarea mitropoliei române cu cea sârbă, astfel „ca între cele două mitropolii să sustească pentru totdeauna pentru totdeauna legătura dogmatică”, „să se păstreze unitatea și identitatea mărturisirii credinței greco-orientale” printr-un sinod format din amândoi mitropoliții și episcopii lor sufragani²⁴⁷. Sinodul a acceptat crearea noii mitropolii și subordonarea populației române acesteia, cu condiția menținerii a două episcopii sârbești în Banat, la Timișoara și la Vârșeț. Episcopul Aradului a primit dispensă canonică să se alăture noii provincii mitropolitane²⁴⁸.

---

²⁴⁴ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 497, pp. 844-848; doc. 498, pp. 848-849; doc. 499, pp. 850-852. Vezi și N. Bocșan, „Separația ierarhică a Bisericii Ortodoxe Române față de Biserica Ortodoxă Sârbă. 1864-1868”, în *R. I.*, Serie nouă, tomul 7, nr. 3-4, 1996, p. 161.

²⁴⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 496, pp. 841-843.

²⁴⁶ Il. Pușcariu, *op. cit.*, p. 148.

²⁴⁷ „Protocolul ședințelor sinodale ținute în 13 și următoarele zile ale lui august 1864 în Carloviț”, în *Acte oficiale privitoare la înființarea Mitropoliei greco-răsăritene a românilor din Transilvania, Ungaria și Banat*, Sibiu, 1867, pp. 9-10, la N. Bocșan, *op. cit.*, p. 163.

²⁴⁸ N. Bocșan, *op. cit.*, p. 163.

După finalizarea procedurilor oficiale, depășind „greutățile și piedicile de principiu”, problema intra pe terenul strict administrativ al separației, sau „intra în turma de piedici materiale, care, dacă nu mai greu, dar de bună seamă nicidecum vor fi mai ușor de învins”²⁴⁹.

Temele în dispută erau comunele mixte, mănăstirile, reședințele episcopale, fondurile și fundațiile. Tratatul începute s-au derulat cu foarte multă greutate și fără rezultatele scontate. În această situație, trebuia căutată o soluție de compromis care să fie acceptată de ambele părți, evitându-se exagerările. Episcopii sârbi au susținut propunerea ca românii din Banat să primească 4 protopopiate în dieceza Timișorii și 4 în dieceza Vârșetului, dar prin această împărțire un număr mare de români revenea diecezelor sârbești. În cele din urmă, s-a optat pentru o altfel de împărțire, având în vedere câteva principii pentru separația la nivelul comunităților bisericești: parohiile românești sau sârbești reveneau diecezelor de naționalitatea respectivă; în comunele mixte se vor purta discuții de care dieceză vor aparține, iar biserica, în această variantă urma să aparțină comunității etnice care a construit-o, care era însă obligată să acorde ajutor celeilalte părți pentru edificarea unui locaș de cult; dacă se constituiau două parohii, fiecare urma să fie arondată bisericii sale naționale; dacă nu se putea documenta dreptul de proprietate, biserica revenea majorității, care era datoare să ajute minoritatea la edificarea unei noi biserici²⁵⁰.

Sinodul întrunit în 15 septembrie 1864 a început să ia hotărâri privind procesul concret al separației și ale organizării mitropoliei române. Din partea română au participat episcopii Andrei Șaguna și Procopie Ivașcovici, iar din partea mirenilor – Andrei Mocioni și Vincențiu Babeș. S-au luat decizii importante privind procesul concret de separație. Treceau la Episcopia Aradului 4 protopopiate din cea a Timișoarei (Făget, Hașiaș, Lipova și Jebel), iar la Episcopia Caransebeșului, 4 protopopiate din Episcopia Vârșetului (Lugoj, Caransebeș, Mehadia, Vărădia) la care se adăugau toate comunele românești din protopopiile ce rămâneau la episcopiile sârbe. Pentru a demara acțiunea s-a început cu rezolvarea cazurilor cele mai simple și s-a decis ca toate comunele de pe teritoriul celor trei eparhii, care aveau enoriași de o singură naționalitate să fie conscrise, pentru a se putea stabili apartenența lor la mitropolia căreia îi aparțineau. În ce privește comunele mixte, acestea rămâneau arondate episcopiiilor sârbești până când o comisie urma să decidă ulterior asupra apartenenței lor la una din mitropoliile naționale. În Banat, rămâneau două episcopii sârbești, la Vârșet și Timișoara, cu reședințele de până atunci, iar pentru episcopiile românești propunându-se cinci episcopii, inclusiv arhidieceza, două în Transilvania și trei în Ungaria, sinodul sugerând și reședințele posibile la Caransebeș, Chișineu-Criș sau Oradea. Episcopul Procopie Ivașcovici se opune, reclamând pentru noul mitropolit dreptul de a fixa viitoarele reședințe. De asemenea, episcopul arădean a revendicat

---

²⁴⁹ *Concordia* (Pesta), anul IV, 1864, 16/28 august, p. 55 (320), la N. Bocșan, *op. cit.*, p. 163. Vezi și Paul Bruslanowski, „Despărțirea ierarhică a parohiilor din Banat între cele două mitropolii ortodoxe din Ungaria (Carloviț și Sibiu)”, în *Tabor* (Cluj-Napoca), anul II, 2009, nr. 10, pp. 15-16.

²⁵⁰ N. Bocșan, *op. cit.*, p. 164.

pe seama noului mitropolit român dreptul de a fixa sursele dotării noilor episcopii²⁵¹.

Față de rezultatele tratativelor din luna august, sinodul din septembrie modifica statutul comunelor mixte, favorizând partea sârbească. Potrivit deciziei finale, toate comunele mixte rămâneau episcopiilor sârbești până la separația definitivă, pe cale amiabilă sau procese. Vincențiu Babeș susținea că a promovat împreună cu Andrei Mocioni varianta inițială acceptată în august, învinuindu-i pe Șaguna și Ivașcovici că au cedat prea ușor acceptând soluția moderată, aceea de a trece la mitropolia românească doar comunele curat românești. Afirmatia lui V. Babeș este confirmată într-un document²⁵² elaborat împreună cu A. Mocioni, în care se analiza precis situația națională a comunităților aflate în discuție. Potrivit documentului celor doi, obiectele separației erau eparhiile amestecate, mănăstirile comune din teritoriul românesc și fondurile bisericesti comune. Episcopia Aradului era curat românească, iar în diecezele Timișoara și Vârșeț, elementul românesc era predominant în proporție de 6/7 respectiv 3/5. Pe baza statisticii, mitropoliei românești trebuiau să-i revină 453 comune, dintre care 422 erau total românești, 11 majoritar românești, iar 20 aveau o situație provizorie până la evaluarea proporției grupurilor etnice. Pentru mitropolia sârbă erau înregistrate 101 comunități, cu 88 curat sârbești, 5 preponderent sârbești, iar 8 cazuri unde era necesară o nouă evaluare din punct de vedere etnic²⁵³.

Scrisoarea imperială din 24 decembrie 1864 anunța restaurarea mitropoliei românești și numirea lui Andrei Șaguna pe scaunul mitropolitan. Printr-o scrisoare-circulară emisă în prima zi de Crăciun, adresată românilor ortodocși, se vestește clerul și poporul despre reînființarea Mitropoliei greco-ortodoxe române din Sibiu²⁵⁴.

Nerăbdători să iasă de sub jurisdicția sârbă, românii se considerau anexați de drept Mitropoliei ortodoxe române de la Sibiu. În Banat, situația era mai delicată, unde, în urma Circularii din 25 decembrie 1864, mulți preoți au considerat îndeplinit transferul de putere ecleziastică și au acționat în consecință.

În vederea reglementării diferendelor româno-sârbe legate de patrimoniul comun, Viena a dorit rezolvarea chestiunii pe cale amiabilă, nu prin procese. Prin scrisoarea din 8 ianuarie 1865, comisarul imperial a invitat deputații români la Carloviț pentru data de 5 februarie 1865. Corpul reprezentativ românesc s-a întrunit la Carloviț în 8/20 februarie 1865. Sub președinția mitropolitului Andrei Șaguna, la ședințele corpului reprezentativ românesc au participat episcopul Procopie Ivașcovici al Aradului, protopopul Constantin Gruici al Hașiașului, protopopul Ioan Marcu al Lugojului, protopopul Iosif Beleș al Vărădiei de Mureș, Nicolae Andreevici,

---

²⁵¹ *Ibidem*, pp. 164-165.

²⁵² Este vorba de *Proiectul de program al bărbaților de încredere români conchemați în anul 1864 la sinodul episcopesc carlovițan spre scopul unei grabnice, practice și drepte realizări a despărțirii ierarhice a românilor de sârbi*, din 6 octombrie 1864. Vezi și Il. Pușcariu, *op. cit.*, pp. 359-368; N. Bocșan, *op. cit.*, p. 165.

²⁵³ N. Bocșan, *op. cit.*, pp. 165-166.

²⁵⁴ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 500, pp. 852-853.

directorul școlilor naționale din Caransebeș, Andrei Mocioni, Vincențiu Babeș, Sigismund Popovici, Demetriu Hațeganu, Aurel Maniu și Lazăr Ionescu. Corpul reprezentativ român a adoptat principiul egalei îndreptățiri a părții române la fondurile clericale, exclusivă îndreptățire la mănăstirile Hodoș, Bezdin, Sf. Gheorghe și Mesici, pornind de la premisa că aceste fonduri și bunuri au fost comune, nepurtând niciun caracter național, ci unul confesional. Din averea comună a mitropoliei, potrivit calculului, părții române îi reveneau 556500 florini din fondul clerical și 318600 florini din fondul inalienabil, în total 875100 florini. În privința celorlalte fonduri administrate la Carloviț, corpul reprezentativ român a pretins participarea studenților români la beneficiile fundațiilor școlare și cele întemeiate de Iosif Putnic, fondul pentru reședința episcopală de la Arad, în valoare de 7303 florini v. a. și fondul de 1484 florini 91,8/10 creștari fondat de patriarhul Iosif Raiacici pentru un seminar românesc²⁵⁵.

După mai multe runde de tratative pe marginea împărțirii bunurilor din parohiile mixte, la Congresul sârbesc din mai 1871, s-a dezbătut situația fondurilor și a parohiilor mixte din episcopiile Arad, Timișoara și Vârșeț, dar a fost respinsă tema mănăstirilor, întrucât, potrivit părții sârbe, acestea nu formau obiect de separație. Pentru demararea concretă a procedurilor de separație, s-au format șase comisii mixte, termenul limită pentru depunerea cererilor de separare fiind luna februarie 1872, iar ca instanțe supreme au fost solicitate Tribunalul regal din Pesta și Tribunalul militar din Timișoara. Pentru dieceza Aradului s-a format o singură comisie alcătuită din Lazăr Ionescu, deputat dietal, Moise Bocșan, asesor consistorial în Curtici și Ioan Rusu, notar comunal în Nădlac. Membrii comisiilor erau retribuiți pentru osteneala lor, primind și taxele aferente călătoriei. În ședința Consistoriului eparhial arădean din 23 septembrie 1871 au fost numiți reprezentanții forului pentru separarea comunelor mixte. Pentru protopopiatul Arad a fost desemnat protopopul Ioan Raț, iar ca rezervă, judele Mihai Șerban. Pentru comunele din protopopiatul Timișoarei a fost desemnat protopopul Meletie Drăghici, iar ca înlocuitor avocatul Atanasie Rațiu, iar pentru protopopiatul Comloșului, protopopul Vincențiu Șerban, secondat de asesorul consistorial Ștefan Opreanu²⁵⁶.

Cauza separației a fost discutată și în Sinodul eparhiei arădene din aprilie 1871, care a întocmit o adresă oficială către Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, prin care se insista pentru primirea în cel mai scurt timp a fondurilor ce i se cuveneau de la Carloviț, sume necesare organizării eparhiei. În ședința a III-a din 6/18 aprilie 1871, cei prezenți au făcut și câteva sugestii legate de împărțirea fondurilor, insistându-se ca operațiunea să țină cont de numărul credincioșilor și situația materială a acestora. Aradul avea cu 200000 de suflete mai mult decât cea a Caransebeșului, avea două consistorii (Arad și Oradea), iar populația din zona Bihorului era recunoscută ca fiind mai săracă decât în alte părți²⁵⁷.

---

²⁵⁵ N. Bocșan, *op. cit.*, pp. 169-170.

²⁵⁶ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 468, pp. 470-471.

²⁵⁷ *Ibidem*, p. 471.

În 24 iulie/5 august 1871, s-a deschis ședința inaugurală a unui Sinod extraordinar al Eparhiei Aradului, în care s-au discutat punctele care îi defavorizau pe români, iar Vinčențiu Babeș și Paul Rotariu și-au prezentat rapoartele, primul în calitate de referent al delegației române la Carloviț, iar cel de-al doilea, pe tema „fondurilor inalienabil și clerical școlar”. Pentru sumele ce urmau să fie ridicate de la Carloviț și Budapesta, destinate eparhiilor Arad și Caransebeș, au fost propuși să asiste la primirea banilor Vinčențiu Babeș și Andrei Mocioni, iar ca înlocuitor Anton Mocioni²⁵⁸.

După mai multe intervenții la guvernul maghiar, episcopul Procopie Ivașcovici reușește să obțină hotărârea ministerială din 11 mai 1872, prin care guvernul consimte la împărțirea fondului național clerical din Carloviț, partea românilor pentru eparhiile Arad și Caransebeș fiind de 300000 florini. Suma, deși nu mulțumea delegația română, totuși reprezenta un aport important la consolidarea financiară a celor două eparhii²⁵⁹.

La 1 noiembrie 1872, episcopul Procopie Ivașcovici, însoțit de Iulian Ianculescu, reprezentant al eparhiei Caransebeșului și de Vinčențiu Babeș, ca membru al comisiei primitoare, pornesc spre Carloviț pentru încasarea sumei din fondul comun bisericesc. Patriarhia era reprezentată de episcopul Nicanor Gruici al Pacrațului, care îndeplinea și sarcina de administrator patriarhal, episcopul Gherman Anghelici al Novisadului, primarul Carlovițului și alții. Delegația română reușește să obțină suma de 333994 florini din fondul religios comun, prin aceasta, una dintre revendicările românilor fiind satisfăcute²⁶⁰.

La nivelul comunităților mixte, procesul de separație a început încă din 1865, prelungindu-se în anii următori. În cele mai multe cazuri, fenomenul a fost impulsivat de comunitatea românească, dornică să fie încorporată nou reînființatei Mitropolii ortodoxe a românilor ardeleni. La autoritățile ecleziastice și politice se înregistrau multe cereri venite din partea comunelor unde existau litigii, urmând apoi deplasarea comisiilor mixte pe teren pentru soluționarea fiecărui caz în parte. Cele mai multe conflicte s-au înregistrat în comunitățile unde sârbii, deși în minoritate, au emis pretenții consistente.

Cunoaștem cazul din localitatea Chesinț, protopopiatul Lipova, mediatizat de „Federațiunea” (anul II, nr. 64, 8/20 iunie 1869, p. 4). Potrivit conscrierii făcute în 1865, în fața unei comisii mixte româno-sârbe și a protopopului Ioan Țăranu al Lipovei, în comună existau 470 de familii românești și 7 familii de sârbi. Cu toate că românii erau într-o proporție covârșitoare, sârbii au pretins școala sârbească și învățător sârb plătit de întreaga comună. Preoții Mihai Dabici și Nicolae Stoianovici, ginerele celui dintâi, au înaintat în acest sens mai multe petiții guvernului și ministerului de resort. Adresa, semnată de 58 de români, publicată în „Federațiunea”, prezenta întreaga situație și acuza falsuri în acte publice. Comunitatea românească avea 239 copii de vârstă școlară, alături de care doar 9 erau de etnie sârbă. Românii se mai plâneau și de comportamentul

---

²⁵⁸ *Ibidem*, p. 472.

²⁵⁹ I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 348.

²⁶⁰ *Ibidem*, p. 349.

nepotrivit al preoților sârbi care insultau mitropolitul român în public, având totodată și un comportament imoral nepotrivit pentru un cleric. Totodată, se făcea un apel către reprezentanții români din Dieta de la Pesta, cărora li se cerea să blocheze o decizie în favoarea școlii sârbești²⁶¹.

Conform conscrierii efectuate la Pecica în 1872, comunitatea era alcătuită din 5100 de români și numai 300 de sârbi. Prin urmare, s-a stabilit ca românii, fiind majoritari, să primească întreaga avere bisericească școlară și fundațională, precum și capitalul Bisericii. Era vorba despre o avere totală estimată la suma de 70712 florini Sârbilor le revenea 6000 florini. Protocoalele bisericești și arhiva Bisericii rămâneau în biserica românească, unde existau condiții bune pentru păstrare. Cimitirele urmau să fie folosite de în comun, iar cheltuielile pentru deplasarea comisiilor erau suportate în parte de cele două comunități²⁶².

La fel ca în localitatea Pecica, și în altele împărțirea bunurilor s-a făcut în mod amiabil (Nădlac, Mănăștur, Tornea/Turnu), fără a fi discuții care să învrăjbească comunitățile²⁶³.

Rămânea în continuare un deziderat separarea bisericească din comunele mixte care n-au ajuns la înțelegere. În acest scop, sinodul eparhial din 1872, la propunerea episcopului Procopie, însărcinează pe Vincențiu Babeș să alcătuiască un memoriu cu situația comunelor cu populație mixtă. V. Babeș motivează că e prea ocupat și cere episcopului să înceapă această acțiune. Episcopul Procopie scrie episcopului Nicanor Gruici, administratorul patriarhal din Carloviț pe data de 4 aprilie 1872, cerându-i să-i ceară consimțământul la separarea bisericească din comunele vizate deoarece „afacerea aceasta se târăgănează prea mult [...] spre neîndestulirea și amărăciunea credincioșilor de ambele naționalități”. Deoarece Patriarhia nu îi dă niciun răspuns, episcopul arădean, în baza funcției ce o avea de președinte al delegației congresuale române cere, conform înțelegerii de la Carloviț, pertractarea și judecarea proceselor de despărțire. Memoriul său cuprinde și numele tuturor comunelor cu populație amestecată care erau numeroase și ne dovedesc încă o dată de oportunitatea separării lor bisericești²⁶⁴. Prin această acțiune relațiile episcopului Procopie cu superiorii săi de la Carloviț s-au înăspriț, dar pentru neamul său făcea cel mai mare serviciu, reușind să salveze de la o deznaționalizare sigură sufletele a mii de români ortodocși.

---

²⁶¹ M. Bedecan, *op. cit.*, pp. 461-461.

²⁶² *Ibidem*, p. 482, p. 484, pp. 506-510.

²⁶³ Pentru amănunte vezi *Ibidem*, pp. 485-490.

²⁶⁴ *Lumina* (Arad), anul II, 1873, nr. 29, 3/15 iunie, p. 1, la I. D. Suci, *Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808-1881)*, p. 349.

VIII. Catedrala și reședința episcopală

VIII. 1. Catedrala episcopală

De numele episcopului Procopie Ivașcovici se leagă clădirea bisericii catedrale cu hramul „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*” din Arad. După aproape un deceniu de la începutul activității de episcop, din cauza sistematizării orașului Arad, biserica catedrală situată pe malul drept al Mureșului, trebuia demolată²⁶⁵. Cu toate insistențele episcopului Procopie Ivașcovici făcute pe lângă autoritățile civile ca biserica să nu fie demolată, acest lucru nu a putut fi evitat. În această situație, în 1855, reprezentanții conducerii comunității românești pun problema zidirii unui nou locaș de cult, un efort considerabil pentru comunitate.

Cu toate că episcopul Procopie a insistat pe lângă autorități să fie menținută până la terminarea edificării noii biserici, autoritățile nu au admis cererea. În aceste condiții, episcopul a pornit o inițiativă grea, aceea a construirii unei noi biserici catedrale. Eforturile au fost enorme, dar, cu ajutorul credincioșilor din eparhie, al donațiilor primite din partea familiei Mocioni și, mai ales, cu contribuția personală, Procopie a reușit să ducă la bun sfârșit opera începută. Preotul Ioan Rusu, parohul bisericii catedrale, spunea în anul 1874:

„Biserica la care mergem de ne închinăm, în care vărsăm rugăciunile noastre înaintea celui Preaînalt, mai vârtos prin a Excelenței Sale îngrijire, trudă, osteneală s-a întemeiat, s-a edificat, s-a înfrumusețat și pentru aceea pururi vom păstra însușirile cele frumoase, cele nobile, cele creștine ale Excelenței Sale în inimile noastre”²⁶⁶.

O problemă mult discutată a fost aceea a alegerii locului pentru construirea bisericii „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*” din Arad. În ședința din 15 iunie 1855 a comunității ortodoxe române arădene, președintele Ioan Arcoși prezintă două variante, una pe strada Bohuș, ce-a de-a doua pe strada Forray. Dacă pentru prima variantă existau unele rețineri, cealaltă era considerată mai potrivită. Asupra acestei chestiuni se revine și în ședința din 18 iunie 1855. Tot cu această ocazie, s-a propus și construirea în apropierea locului unde avea să fie ridicată noua biserică a unei case „cu vreo 4 sobe, tindă, cămară [...] în tot timpul fiindu folositoare”, mai ales că acolo, după cum exista o propunere, putea locui cineva care să asigure paza materialelor de construcție²⁶⁷.

²⁶⁵ Amănunte despre biserică la Pavel Vesa, *Episcopia Aradului între 1786-1830. De la ultimul Episcop sârb la primul Episcop român*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2010, pp. 51-52.

²⁶⁶ T. R., anul XXII, nr. 8 din 27 ianuarie/8 februarie 1874, p. 31.

²⁶⁷ A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocolul ședințelor comunității bisericești greco-ortodoxe române din Arad. 1846-1858*, registrul nr. 91, f. 52, f. 63.

Cu toate demersurile făcute, nici până în 1861 locul viitoarei biserici nu era stabilit. În ședința din 23 mai 1861, mai mulți enoriași se arătau nemulțumiți și de locul din strada Forray pe care îl considerau a fi nepotrivit pentru biserică, cerând lui Ioan Arcoși să se revină asupra hotărârii „până încă nu s-a început lucrul”²⁶⁸. Obiecții privind locul de amplasare a noii biserici erau și de altă natură. Problema, discutată în ședința din 1 septembrie 1861, era că dacă ar fi amplasată în marginea locului din strada Forray „nu numai că nu saru pastra curată dară și duruitura de cocii pe strada presvasternută tocmai sub S/Liturghia nearu provoca adenca neplăcere, și precumu se vede tocma lengă altariu”²⁶⁹, cerându-se o „examinare mai deamanuntul” a tuturor variantelor. Au fost contactați „maistorul” Murariu și, după „conțelegere cu alți maistori, care la ridicarea bisericii au parte numai mai târziu să potă calcula” costurile proiectului²⁷⁰.

În cele din urmă, cu toate greutățile întâmpinate cu adunarea fondurilor, este cumpărat locul ce se chema grădina „Tököly” de la primăria orașului Arad²⁷¹. Primăria a parcelat proprietatea în mai multe intravilane, piață și străzi. Când s-a deschis șantierul bisericii, intravilanele ce înconjurau piața erau fără edificii și se întrebuintau ca grădini pentru legume. Pe locul unde s-a zidit biserică, în partea altarului curgea o ierugă înspre clădirea Seminarul teologic de atunci. „Era un loc mlăștinos și nu tocmai acomodat pentru o zidire monumentală, de aceea biserică s-a zidit pe pilote”²⁷².

A fost nevoie de unitatea elitei clericale și laice din orașul de pe Mureș. La 5 aprilie 1856, este înaintată episcopului Procopie Ivașcovicu o petiție scrisă și semnată de reprezentanți de seamă a românilor arădeni, Ioan Arcoși, președintele comunității bisericești arădene, dr. Atanasie Șandor, Alexandru Gavra, Demetriu Haica, fost primar al orașului, Mihai Cociuba, George Brădean, Sava Sârbu, Ioan Popovici, Petru Fruja, Petru Vanc, Grigorie Popovici, Ioan Vanc, Melentie Șerb, Simeon Sofronie și mulți alții, ca aleși ai comunității. În memoriu se pune problema constituirii unor colecte publice pe tot cuprinsul eparhiei pentru adunarea banilor necesari edificării noii biserici²⁷³.

La 7/19 noiembrie 1856, episcopul emite circulara cu nr. 870 prin care instituia colecta publică prin care cerea tuturor credincioșilor din eparhie „să jertfească o părticică din averea sa pe seama zidirii și înfrumusețării bisericii catedrale ca așa greomântul comunității române de aici să se ușureze și scopul a

---

²⁶⁸ *Ibidem*, *Protocolul ședințelor ... 1859-1868*, registrul nr. 81, f. 35.

²⁶⁹ Este vorba de marginea de lângă strada Forray.

²⁷⁰ A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1846-1858*, registrul nr. 91, f. 37-38, f. 64.

²⁷¹ Pentru terenul viitoarei biserici din Arad, la 8 mai 1862, episcopul Procopie Ivașcovicu plătea suma de 853 florini și 30 cruceri, „solviți în casa orașului”, cf. Gh. Lițiu, „Începuturile catedralei din Arad”, în *M. B.*, anul XVIII, 1968, nr. 1-3, p. 89.

²⁷² Amănunte cuprinse în însemnările protopopului Traian Vățian făcute pe o *Evangheliu* (București, 1896), cf. Gh. Lițiu, *st. cit.*, p. 89, nota 14.

²⁷³ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 346/1856.

se ridica o catedrală cât mai strălucită și cât mai răspunzătoare trebuințelor să-
putem ajunge”²⁷⁴.

Circulara prevedea ca îndată după primirea ei și până la 6 ianuarie 1858, să înceapă colectarea banilor. Preoțimea era obligată să raporteze trimestrial (ianuarie, aprilie, iulie, octombrie) în 1857 și ianuarie 1858 despre rezultatul colectei. Tot trimestrial, circulara trebuia citită în biserici și urma să fie purtat un tas special pe seama noii biserici catedrale.

Comitetul parohial, în ședința din 27 decembrie 1856, după ce discută circulara episcopului prin care se impunea „statutului preoțescu datorința de a culege pentru biserica aceasta”, însă rezultatele nu avea de unde să fie cunoscute. Din acest motiv, se adresează și autorităților orășenești pentru un ajutor bănesc, însă „răspunsu înche nu a venit [...] iar pentru provocarea credincioșilor de aici e din partea presidiului comis învețetoriloru din Perneava și Șega”, neputându-se estima suma ce se putea aduna pentru a putea acoperi întregul fond necesar²⁷⁵.

Rezultatele nu au fost pe măsura așteptărilor, sumele colectate fiind destul de mici, motiv pentru care episcopul prelungește termenul colectei până în anii 1859-1860²⁷⁶. În raportul său din 22 ianuarie 1858, administratorul protopopesc Mihai Pap al Meziadului arăta că de câte ori cerea preoților rezultatul colectei, aceștia răspundeau că nici pe seama lor nu pot îndemna poporul să dăruiască „din pricina neaverii a îngreonatelor dăjdii și altor nevoi”. Promite că, îndată după terminarea „timpului iernatic”, va ieși în protopopiat și va îndemna preoțimea și poporul să subscrie la colectă. Până atunci, într-un an întreg (1857), se adunaseră de-abia 10 florini. În protopopiatul Beiușului, protopopul Ioan Pap, la 25 februarie 1859, menționează că în cursul anului 1858, au fost adunați numai 8 florini²⁷⁷.

Episcopul Procopie Ivașcovici face apel la toți reprezentanții de seamă ai mișcării naționale și bisericești a românilor. Un astfel de apel trimite la 20 februarie 1858 și înaintașului său în administrarea eparhiei, arhimandritului Patrachie Popescu, cu care se afla în bune relații.

La 15/27 martie 1858, Patrachie Popescu îi scria lui Atanasie Șandor la Arad că episcopul „al vostru m-au provocat prin o grațioasă scrisoare a Sa și pre mine ca să dau ajutoriu la zidirea bisericeii catedrale având cea de până acuma a se demola. Îmi pare rău și mă doare inima că m-au aflat această provocare în așa împrejurări cât acuma deloc să nu-i pot corespunde de mă va costa însă încă

---

²⁷⁴ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 870/1856.

²⁷⁵ A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1846-1858*, registrul nr. 91, f. 69. Ședința din 27 decembrie 1856.

²⁷⁶ Din banii adunați până atunci, Dimitrie Constantini, în ședința din 27 ianuarie 1857, cerea un ajutor de 500 florini pentru a putea tipări „Istoria românilor”. Deși termenul cerut pentru restituirea sumei era de doar jumătate de an, conducerea comunității îl refuză. Cf. A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1846-1858*, registrul nr. 91, f. 73.

²⁷⁷ Gh. Lițiu, *st. cit.*, pp. 87-88.

Dumnezeu și-mi va da modru voi face ce-mi va fi va fi cu putință. Măriei sale i-am răspuns”²⁷⁸.

La 4 martie 1858, arhimandritul Patrachie Popescu scria episcopului: „Cu bucurie ași întinde în fapt acum mâna de ajutoriu, la zidirea bisericii catedrale din Arad, trimițând o sumă de bani spre acest sfârșit; împrejurările însă măștihoie (maștere) a stării mele de astăzi, ce cu durere trebuie a-mi împlini dorința în această privință”²⁷⁹. În cele din urmă, arhimandritul Patrachie, din remunerația ce i se cuvenea în calitate de președinte al comisiei care a administrat lăsamântul episcopului Gherasim Raț, cere să se atribuie două treimi pentru zidirea bisericii catedrale²⁸⁰.

Greutățile financiare neîncetate, diversitatea resurselor, numărul persoanelor implicate în aceste probleme financiare au necesitat crearea unui organism centralizator, al cărui rol era dublu: să primească veniturile (donații, colecte) și să finanțeze șantierul. În acest scop era ales un *comitet* (consiliu de administrare a bunurilor ecleziastice) din care puteau face parte atât preoți, cât și laici. De cele mai multe ori, aparțineau mai degrabă celei de-a doua categorii. În ședința comunității de la biserica „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*”, ținută la 11 februarie 1861, a fost numit un comitet care să se ocupe, între altele și cu adunarea banilor²⁸¹.

Pe lângă acest comitet, au fost aleși și alți „colectanți” pentru biserică, învățătorul Alesandru Sombati și judele Ioan Mărgineanu pentru cartierul Șega, iar Ioan Sombati și Augustin Borlovan pentru oraș. Ei se pare că se bucurau de o bună reputație în cadrul comunității arădene. Mai târziu, Ioan Sombati, fiind „împiedecatu de mai culege bani, se concrede lui Georgiu Dogariu și Ioan Suciu”. Cu toate măsurile luate, banii se adunau foarte greu, ba mai mult, „nici listele de oferte nu le-au adus încă Ioan Sombati și Georgiu Sabou”²⁸². Socoțile se țineau periodic cerându-le colectanților să prezinte situația banilor adunați, care urma să fie verificată de o „comisie de revizuire”²⁸³, activitatea ei fiind însă îngreunată de lipsa de punctualitate a colectanților care nu prezentau la timp listele cu sumele adunate.

---

²⁷⁸ B. A. R., *msse*, nr. 1015, f. 179-180. Scrisoarea lui Patrachie Popescu către dr. Atanasie Șandor datată în Gergețeg la 15/27 martie 1858.

²⁷⁹ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 171/1858, la Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și Bihorului*, p. 82.

²⁸⁰ Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei ...*, p. 88.

²⁸¹ Din acest comitet făceau parte: Ioan Arcoși, protopopul Ioan Raț, preotul Mihail Cociuba, George Brădean, Ioan Popovici, Petru Fruja, Alexandru Gavra, Demetriu Bonciu, Demetriu Ebesfalvai, Simion Miatu, Simeon Susan, Ioan Sombati, Georgiu Muntean, George Sabo, Petru Florescu, Grigorie Biriș Ioan Pălincăși, la care s-au mai adăugat și epitropii bisericii, George Suciu, Nicolau Marian și Lica Barna. cf. A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1859-1868*, registrul nr. 81. Ședința din 12 februarie 1861, f. 22.

²⁸² *Ibidem*, f. 83. Ședința din 21 octombrie 1862, pct. 20.

²⁸³ Comisia aleasă la 18 februarie 1862 era alcătuită din următorii membrii: Demetriu Micloși avocat, Mitru Simion, Măia Miatovici, George Muntean, George Sabo, Ioan Sombati, Ioan Crăciunescu „*la care comisiune și curatorii respectivi ai bisericii voru lua parte*”, cf. *Ibidem*, f. 57.

Unii colectanți s-au dovedit a fi chiar necinstiți. Augustin Borlovan era acuzat de Ioan Arcoși că nu a prezentat nicio listă de donatori și nici nu a predat banii adunați, folosindu-i în scopuri personale. În ședința din 27 decembrie 1861, comitetul parohial a hotărât ca banii să fie recuperați „cu ajutorul unui avocat în cale jurisdicțiunii respective să fie constrâns”²⁸⁴.

La contribuția acestuia se adaugă cea a persoanelor fizice, de la care s-a adunat suma de 8087,67 florini²⁸⁵, a diferitelor instituții de stat²⁸⁶, publice²⁸⁷ sau bisericești²⁸⁸, de la care, până în 1862 era adunată suma de 20086,88 florini²⁸⁹. În ședința din 18 aprilie/6 mai 1862, conducerea comunității bisericești, hotărăște ca tuturor celor care au binevoit a sprijini edificarea bisericii, „în foile publice arădane, și în Concordia să se spună mulțiamire”, cheltuielile urmând să fie suportate din „casa bisericii”²⁹⁰.

Tot pentru mărirea fondului bănesc, episcopul Dimitrie Iorgovici a organizat două baluri. Primul, la 18 februarie 1868, ocazie cu care s-a încasat suma de 100 florini²⁹¹, iar al doilea la 26 aprilie st. v. 1868, încasându-se 254 florini, 74 creștari, banii fiind destinați în întregime construirii bisericii²⁹². Nu cunoaștem cât aduceau în final aceste colecte. Din fericire, însă, bilanțul de la biserica catedrală ne permite să ne face o idee. Dintr-o dare de seamă a episcopului Procopie Ivașcovici prezentată în ziua de 28 februarie 1870, către

---

²⁸⁴ *Ibidem*, f. 49, f. 53. Ședințele din 1 septembrie 1861, 27 decembrie 1861 și 21 octombrie 1862.

²⁸⁵ Elena Ghiba Birta (2000 florini), episcopul Procopie Ivașcovici (1000 florini), frații Nicoli, negustori din Oradea (1000 florini), Andrei Mocioni de Foeni, la 16/28 septembrie 1862 (1000 florini), familia Mocioni, Andrei, Antoniu, Georgiu și Ecaterina, nobili de Foeni (950 florini), baronul George Sina din Viena (525 florini), episcopul Eugeniu Hacman al Bucovinei (200 florini), parohul Vasile Sombati (168 florini), comitele suprem Georgiu Popa (160 florini), Dimitrie Constantini, directorul școlar „în pensiune”, împreună cu fiul său Georgiu și fiica Iuliana subscris suma de 160 florini, vicecomitele Mihai Cociuba (126 florini), protosinghelul Miron Romanul (112 florini 50 cruceri), Popovici Simeon (100 florini), baronul Popu de Bemstethen din Viena (100 florini), Alexandru Gavra (91 florini 87 cruceri), mitropolitul Andrei Șaguna (64 florini), Șerb Teodor, comite suprem (60 florini), dr. Atanasie Șandor (52 florini 60 cruceri), parohul Aradului Ioan Rusu (50 florini), protopopul Ioan Rațiu al Aradului (50 florini), arhimandrit Ștefan Mihailovici (50 florini), arhitectul Antoniu Czigler (26 florini 70 cruceri), Emanoil Gojdu (20 florini), Nicolae Jiga junior din Oradea (20 florini), cf. *Consemnarea banilor din venitul bisericii catedrale Aradene administrați prin epitropi la zidirea bisericii nouă*, la Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei ...*, pp. 92-93, nota 20; A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1846-1858*, registrul nr. 91, f. 73; *Protocoalele ședințelor ... 1859-1868*, registrul nr. 81. Ședința din 16/28 septembrie 1861, pct. 16, f. 33.

²⁸⁶ Comenduirea garnizoanei militare din cetatea Aradului a donat 19 231 florini, 88 cruceri.

²⁸⁷ Casa de păstrare din Arad (200 florini), Casa de păstrare din Pesta (300 florini). La 5 aprilie 1862, Direcțiunea Casei de păstrare din Pesta a mai donat încă 200 florini, cf. A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1859-1868*, registrul nr. 81. Ședința din 6/18 mai 1862, pct. 7.

²⁸⁸ Comuna bisericească ortodoxă română din Pesta (210 florini), mănăstirea Sângiorgiu din Banat (50 florini) și mănăstirea Hodoș-Bodrog (105 florini).

²⁸⁹ *Consemnarea banilor*, la Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei ...*, pp. 92-93, nota 20.

²⁹⁰ A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1859-1868*, registrul nr. 81. Ședința din 18 aprilie/6 mai 1862.

²⁹¹ *Ibidem*.

²⁹² *Ibidem*, Ședința din 26 aprilie st.v. 1868.

„comuna bisericească a Aradului”, se menționează că „dăruirile benevole din Arad [...] și din afară de Arad”, au dus la suma de 60160 florini, pusă la dispoziție pentru întreaga lucrare, din care s-au cheltuit 58991 florini, restul banilor fiind depuși în casa de păstrare a eparhiei. Cea mai mare parte a sumei a provenit din vistieria cesaro-regească militară, apoi din partea magistratului local și din venitul permanent al bisericii, restul banilor fiind obținuți din donații ale particularilor sau ale comunităților bisericești din întreaga eparhie²⁹³.

Numai în anul 1869 s-a adunat suma de 11511 florini, 12 creștari, ceea ce reprezenta aproximativ 19,13% din suma totală ce se va mai aduna până în 1870²⁹⁴. Alte fonduri s-au realizat din vânzările de materiale rezultate în urma demolării²⁹⁵ bisericii (4000 florini), a școlii de lângă vechea biserică (171 florini)²⁹⁶, „casa sfântului” (131 florini)²⁹⁷, iar iconostasul, evaluat la suma de 100 florini, a fost vândut parohiei din Comlăuș²⁹⁸. Comunitatea bisericească arădeană a fost nevoită să vândă și unele cărți de cult. La 5 martie 1863, parohia Melențe din Banat plătea 6 florini pentru un *Penticostar* slavon, iar la 12 septembrie 1861, 20 florini pentru 12 *Minee* slavone²⁹⁹. Mai târziu, a fost demolată și capela de lemn edificată pentru a se sluji în ea până la terminarea bisericii catedrale. Materialul ei a fost evaluat la suma de 385 florini. În ședința din 5/17 martie 1867, s-a discutat vinderea la licitație a materialului „bisericii interinale de lemn”, propunându-se publicarea în ziarul „Albina” a unui concurs pentru licitație. În ședința următoare (26 martie st. v. 1867), președintele comitetului parohial, Ioan Popa, aduce la cunoștința celor prezenți că pentru vinderea materialului lemnos s-au obținut 400 florini v. a. și a fost vândut proprietarului Ioan Todeschi, din această sumă cheltuindu-se 15 florini v. a. pentru publicarea licitației în foile „Alföld” și „Arader Zeitung”³⁰⁰.

Sinodul și comitetul parohial din Arad redactează o *Adresă de mulțumire*, semnată de protopopul Ioan Raț al Aradului, Demetriu Bonciu, președintele comitetului, Ioan Doboș și Petru Petrovici notari, în care își exprimau întreaga grațitudine pentru eforturile episcopului Procopie Ivașcovi, care a sprijinit mărețul proiect bisericesc și tuturor donatorilor care au oferit ajutorul financiar.

După alegerea locului și crearea fondului bănesc, membrii conducerii comunității a trebuit să treacă la contactarea unui arhitect pentru realizarea proiectului

---

²⁹³ *Albina* (Pesta), anul VII, nr. 3, 8/20 ianuarie 1871, p. 4.

²⁹⁴ Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei ...*, p. 91.

²⁹⁵ La 6/18 mai 1862, arhitectul Antoniu Cigler prezintă comunității „*specificatul seu prin care arată spese de 201 florini v. a.: care le-au avutu cu strămutarea materialului dintr-un locu pe altul*”, cf. A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1859-1868*, registrul nr. 81, Ședința din 6/18 mai 1861, pct. 4.

²⁹⁶ Datoria de a se îngriji de construirea noii școli cădea în sarcina comunității civile „iară nu ecleziastică”. Comunitatea bisericească ruga autoritățile ca „școala să nu cadă departe de biserică”, cf. Idem, *Protocoalele ședințelor ... 1846-1858*, registrul nr. 91, f. 77.

²⁹⁷ Idem, *Protocoalele ședințelor ... 1859-1868*, registrul nr. 81, f. 77.

²⁹⁸ *Consemnarea banilor*, la Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei ...*, p. 92, nota 20.

²⁹⁹ *Ibidem*.

³⁰⁰ A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1859-1868*, registrul nr. 81, Ședința din 5/17 martie 1867; Ședința din 26 martie st. v. 1867.

viitoarei biserici. În acest sens, încă din 1855, a fost contactat Ursics L. Murariu care, după „conțelegere cu alți maistori, cari la ridicarea bisericii au parte numai mai târziu să potă calcula” costurile proiectului³⁰¹. Ținând cont de reglementările care erau în vigoare, în luna ianuarie a anului 1857, planul bisericii „edificande împreună cu proiectu” a fost prezentat episcopului Procopie Ivașcovici, pentru eventuale modificări sau „câștigarea libertăței de a edifica”³⁰². Credem că proiectul prezentat în 1857, fie a nemulțumit pe episcop, fie nu a fost definitivat, pentru că la 24 iunie 1860, membrilor conducerii „comunității de cult” li se prezintă proiectul definitiv al viitoarei biserici. Ei erau îngrijorați că „nu se pot obliga” din punct de vedere financiar, motivând „că în timpul de acum sarcinile publice mai vertosu de la agricultori, care facu cel mai mare parte a credincioșilor” de la care nu se puteau aduna sume mari de bani. Cu toate că mai existau posibilitățile financiare asigurate din diferite „fundațiuni” sau alte donații, nu se putea susține pecuniar ridicarea bisericii, ceea ce constituia totuși o problemă pentru comunitate. Membrii comitetului se adresează episcopului și Consistoriului eparhial, să intervină la Înaltul Erariu pentru „apacizarea bisericii edificande după planul aici puterilor noastre amăsurate Elaboratu”³⁰³. Se cerea aprobarea modificării planului bisericii. În ședința din 1 septembrie 1861, Ioan Sombati își exprima dorința ca biserica „să se facă cu două turnuri” dacă se putea ajunge la o înțelegere cu „murariul” ca al doilea turn să nu afecteze prea mult speșele și așa destul de reduse. Reprezentanții comunității doreau să vadă biserica ridicată până sub acoperiș, apoi să discute problema celui de-al doilea turn, în funcție de situația financiară a parohiei³⁰⁴.

În anul 1861, pentru 3 „planuri” arhitectul Ursics L. Murariu a solicitat 400 florini ca „honorariu”³⁰⁵. Dar, după numai un an de zile, probabil cu puțin timp înainte deschiderii șantierului, comitetul parohial revine asupra planului bisericii. Fiind constrânși de lipsa banilor, în ședința din 30 aprilie 1861, pun problema ca biserica să fie edificată numai cu un singur turn, iar în cazul în care s-ar putea aduna mai mult, numai atunci să fie edificată cu două turnuri³⁰⁶.

Începutul șantierului a coincis cu punerea pietrei de temelie a bisericii de către episcopul Procopie Ivașcovici, cheltuindu-se pentru întreaga ceremonie suma de 136 florini, 50 creițari³⁰⁷. Lucrările la noua biserică încep în 1861, sub conducerea arhitectului Antoniu Czigler (Zigler).

În timpul construcției, mai mulți credincioși „țienători de biserica catedrală” au observat că arhitectul A. Zigler „s-a abătut și de la planul bisericii făcutu cu un turnu precum și de la planul făcutu cu două turnuri în aceea privinția ca elu pune numai o fereastră în mijlocul turnurilor, iar nu și de ambele laturi la frontispiciul

---

³⁰¹ *Ibidem*, *Protocoalele ședințelor ... 1846-1858*, registrul nr. 91, f. 64.

³⁰² *Ibidem*, f. 78.

³⁰³ *Ibidem*, *Protocoalele ședințelor ... 1859-1868*, registrul nr. 81, f. 9. Ședința din 24 iunie 1860.

³⁰⁴ *Ibidem*, f. 9, f. 39.

³⁰⁵ *Ibidem*, *Protocoalele ședințelor ... 1859-1868*, registrul nr. 81, f. 32.

³⁰⁶ *Ibidem*, f. 59, Ședința din 30 aprilie 1861. Costurile bisericii cu două turnuri se ridicau la suma de 67922 florini v. a.

³⁰⁷ *Ibidem*, f. 76.

turnurilor”. Acesta este motivul pentru care președintele comitetului catedralei, Ioan Arcoși, a convocat pentru 15/27 iunie pe membrii comitetului și, de față cu arhitectul, s-au discutat problemele care au dus la nemulțumirea credincioșilor. După discuțiile avute pe această temă, la propunerea arhitectului, s-au stabilit următoarele:

„În fața bisericii se face numai una fereastră în loc de trei și ca pentru aceea comisiunea pentru obiectul edificării ieșind la fața locului chemând și pe inginerul orașului [...] După aceea cetindu-se protocolul comisiunei în înțelesul căreia în fația bisericii negreșitu au să fie trei fereste. La cuprinsul protocolului Anton Czigler da acea delucidere, ca ferestrele din afară cadu mai susu, nici decâtu a bisericii și prin aceea cade tare batatoare la ochi, nici în partea turnului de josu nu dă lumină, iar două ferestre întru unu turnu slăbește tare turnu și e teama că se va ruina zidu, dară dacă comunitatea voiește așteaptă numai până va fi totă biserica edificată și zidul asediatu, apoi dacă atunci va pretinde comunitatea el va face și ferestre laterale”.

Propunerea lui A. Czigler a fost aprobată de membrii comitetului parohial în ședința din 24 iunie 1862³⁰⁸.

Cu toate modificările intervenite pe parcursul desfășurării șantierului, lucrările au ajuns sub acoperiș în 1863, într-o formă mai modestă decât apare astăzi³⁰⁹ și au fost terminate la 28 februarie 1870³¹⁰. Pentru că era construită pe un loc mlăștinos nu tocmai prielnic pentru o zidire monumentală, a fost edificată pe pilote, motiv pentru care, cu puțin timp înainte de închiderea șantierului, au apărut crăpături în zidărie, ce presupuneau reparații urgente, acestea desfășurându-se paralel cu lucrările de finisare și înfrumusețare interioară.

La 28 februarie 1870, episcopul Procopie Ivașcoviți prezenta comunității românești o dare de seamă despre fondurile adunate pentru edificarea bisericii catedrale³¹¹:

„Cu ajutorul Atotputernicului Dumnezeu s-a efeituit și s-a finit zidirea și esențiala parte a instrucției interne a bisericii noastre catedrale și împreună parohiile din Arad. În urmarea dorinței și recercării voastre iubiților creștini am primit sarcina și purtarea de grijă a zidirei și n-am întrelăsat a întrebuița mijloace potrivite pentru

---

³⁰⁸ *Ibidem*, f. 61, f. 63.

³⁰⁹ La 24 iunie 1865 a fost sfințită în faza de atunci de protopopul Ioan Raț. Cf. S. J. A. N. Arad, *Fond Parohia ortodoxă română Arad-Centru*, dosarul nr. 33/1906-1908, f. 5.

³¹⁰ Gh. Lanevschi, „Repertoriul monumentelor religioase de pe cursul inferior al Mureșului”, în *Ziridava* (Arad), 1979, nr. XI, p. 1007.

³¹¹ Gh. Lițiu, *Începuturile catedralei ...*, pp. 91-92.

câștigarea fondurilor necesare la întreprinderea aceasta, a căror rezultat se cuprinde în următoarea specifică expunere:

I. În prima și principala linie vine de a se privi indemnizarea din partea visteriei C. Reg. Militară pentru biserica demolată după aceea ajutorul banal din partea Magsitratului local și venitul bisericii care toate laolaltă arată un venit de...43 976 florini 58 creițari

II. În a doua rubrică a venitului sunt oblatele (dăruirile) benevole ale locuitorilor din Arad cu...6 835 florini 6 creițari

III. Rubrica a treia este suma banilor incurși de la factorii de bine din afară de Arad, cu...4 675 f. 6 creițari

IV. În rubrica a patra este venitul din tas purtat în bisericile din dieceza Aradului, cu...2 075 fl 62 creițari

V. Și a cincea rubrică a venitului sunt camelele sau interesele din casa de păstrare locală...2 614 florini 78 creițari

Suma totală a venitului...60 160 florini 10 creițari

Socoata veniturilor se alătură aici sub A.)

Socoata erogațiunilor avute la edificarea, esornarea și instrucțiunea internă a bisericii catedrale se cuprinde în consemnările de sub B.), prin care se arată că pe zidirea bisericii, pe sculptura, auritura, pictura și pe alte speze diverse s-au erogat 58.991 florini 17 creițari

Suma aceasta a erogațiunilor detragându-se din suma venitului se arată un rest care se află în casa de păstrare arădeană în sumă de 1 168 f. 17 creițari

Aducându-vă la cunoștință, iubiților creștini, socoata despre zidirea bisericii noastre catedrale, poftesc și mă rog ca onorata noastră comună bisericească să supună censurei socoata aceasta rezervând pentru arhivul comunei duplicatul de sub C.) alăturat, iar originalul de sub A.) și B.) să mi-l retrimită pentru depunerea și păstrarea în arhivul diecezan.

Iubiților, mulțumindu-vă tuturor care ați binevoit a sprijini și ajutama zidirea bisericii noastre catedrale și recunoscând mila și darurile mărinimoase a ctitorilor și binefăcătorilor noștri, poftesc și mă rog cu darul Domnului nostru Iisus Hristos și dragostea lui Dumnezeu Tatăl și împărtășirea Sf. Duh să fie cu voi cu toți.

Arad, 26 februarie 1870.

Procopie Ivașcovici m. p. episcopul Aradului”.

În ședința din 25 ianuarie/6 februarie 1870, la care au luat parte Demetriu Bonciu și Ioan Roșiu, în calitate de președinți ai comitetului parohial a „comunei bisericești catedrale” din Arad, alături de ei și membrii comitetului parohial³¹², care,

³¹² Petru Petrovici, George Birișiu (notar de ședință), Ioan Russu protopop, dr. Atanasie Șandor profesor la Preparandia arădeană, Ioan Popovici Desseanu, Georgiu Dogariu, Demetriu Iorgovici, Costa Obercnez,

la punctul nr. 21, au luat hotărârea ca pe intravilanul de lângă biserică să se dispună edificarea unei case atât pentru locuință, pentru comitetul parohial, cât și mai multe încăperi pentru închiriat, din care se putea „profita materialmente întru folosul averii bisericești”. Pentru ducerea la îndeplinire a hotărârii, a fost instituită o comisie sub conducerea președintelui Demetriu Bonciu, alcătuită din Ioan Popovici Desseanu, George Dogariu, Demetriu Iorgovici și notarul Petru Petrovici, care să „facă un plan despre rădicarea edificiului estimat și alu așterne comitetului pentru esaminare”³¹³.

La 15 aprilie 1871, asesorul consistorial Ioan Popovici-Desseanu a elaborat un plan pentru înființarea unui *Institut de învățământ superior*, prin care se urmărea să se facă din orașul Arad un centru universitar român. Institutul preconizat urma să cuprindă „Gimnaziul, Preparandia, Institutul Teologic, Drept și Filozofie și Politehnica”. Pentru că Episcopia Aradului nu dispunea de fondurile necesare înființării simultane a tuturor instituțiilor, Ioan P. Desseanu propune să se înceapă cu înființarea unui gimnaziu inferior și unul superior. Aceste școli, împreună cu Preparandia și Institutul Teologic care funcționau deja, vor constitui nucleul viitorului centru universitar. În același proiect se preconiza și înființarea unui internat cu o taxă „foarte moderată”. Resursele necesare se adunau din contopirea tuturor fondurilor școlare ale eparhiei arădene, la care se vor adăuga diferite taxe suplimentare. Propunea ridicarea lângă catedrală a unui edificiu cu două etaje destinat „institutului în chestiune, care edificiu, despre o parte ar servi de localitate pentru institutu, iar despre altă parte prin ducheenele (boldele) aranjate în jur împrejur ar aduce un venit considerabil”³¹⁴. Deschiderea șantierului la noua clădire nu a urmat imediat, propunerea fiind reluată după trei ani³¹⁵.

Georgiu Suci, Georgiu Sabou, Georgiu Muntean, Georgiu Nemțeanu, George Biriș senior, Ioan Măceanu, Lazăr Mezinu și Melentie Drecin.

³¹³ A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1869-1880*, registrul nr. 92. Ședința din 25 ianuarie/6 februarie 1870.

³¹⁴ „Raportul asesorului consistorial Ioan Popovici Desseanu relativ la organizarea și fondarea unui institut de învățământ mai înalt pentru eparhia arădană”, în *Speranța* (Arad), anul II, nr. 8, 7 aprilie 1871, pp. 61-62; *Federațiunea* (Pesta), anul IV, nr. 48, 30 aprilie/12 mai 1871, p. 3. Vezi și Isaia Tolan, „Pregătire pentru înființarea unei Universități românești la Arad acum 60 de ani”, în *Aradul* (Arad), anul I, nr. 1, 10 noiembrie 1930, p. 4; I. D. Suci, „Societăți de lectură și școli superioare la românii bănățeni în secolul XIX”, în *M. B.*, anul XXX, 1980, nr. 10-12, p. 671.

³¹⁵ La 26 mai 1874, comisia aleasă în urmă cu patru ani, a prezentat „*sinodului plenar planul edificiului dinpreună cu conspectul de prețuire atatu a diditorului catu și a lemnariului, – și după esaminarea planului, – președintele Ioan Raț, protopopol Aradului, recomandă sinodului primirea acestuia*”. Sinodul își însușește planul și decide ca după aprobarea Consistoriului eparhial, comitetul parohial să dispună cele necesare deschierii șantierului de construcție „*ca până la 1 octombrie să se aducă sub acoperișu*” (A. P. O. R. Arad-Centru, *Protocoalele ședințelor ... 1869-1880*, registrul nr. 92. Ședința din 26 mai 1874). Lucrările de construcție au început în vara anului 1875, dar spesele de edificare în sumă de 31000 florini nu s-au putut acoperi numai prin împrumuturi din fondurile diecezane puține, câte avea pe atunci dieceza. În consecință, episcopul Ioan Mețianu a apelat la simțul de jertfă al credincioșilor eparhiei prin Circulara din 14 septembrie 1875. Cu ajutorul donațiilor, prin împrumuturi din unele fonduri diecezane, edificiul de lângă catedrală s-a realizat. Zidirea și angajamentul a costat 35 644 florini 48 cruceri. (T. Botiș, *op. cit.*, pp. 625-628).

VIII. 2. Reședința episcopală

VIII. 2. 1. Reședința episcopală de la Arad

Reședința episcopală, încă de pe vremea episcopului Gherasim Raț (1835-1850), se afla într-o stare deplorabilă, încât „episcopul stătea în ea cu primejduirea vieții”³¹⁶. După moartea episcopului Gherasim Raț, sediul Episcopiei a fost mutat provizoriu la Arad-Gai. Vechea reședință episcopală a fost demolată în 1861, odată cu biserica catedrală.

În timpul cât Episcopia Aradului a fost administrată de către arhimandritul Patrachie Popescu (1850-1853), cu suma de 11000 florini a fost cumpărat un teren intravilan și o casă unde a depozitat inventarul reședinței vechi, arhiva consistorială și a funcționat Consistoriul eparhial până după venirea la Arad a episcopului Ioan Meșianu (1875-1898)³¹⁷.

VIII. 2. 2. Reședința Consistoriului ortodox de la Oradea

La Oradea, în urma incendiului din 1836, mulți ani la rând, biroul consistorial a fost adăpostit în casa lui Atanasie Boțco, protopop și președinte al Consistoriului. La puțină vreme de la instalarea episcopului Procopie, în 31 martie s. v. 1854, protopopul Atanasie Boțco îi adresează un lung memoriu în care dorea să se lămurească, pe lângă unele acuzații de calomnie ale protopopului Simion Bica la adresa sa, și problema chiriei, pentru găzduire neprimind niciun ban din 1836. Era hotărât să evacueze cancelaria și arhiva consistorială din casa sa dacă nu se urgentează plata datoriei³¹⁸. După doar câteva zile, în 6 aprilie s. v. 1854, episcopul răspunde protopopului că va căuta să rezolve cele două doleanțe în mod favorabil³¹⁹.

Cu toate acestea, protopopul nu dorea găzduirea pe mai departe a Consistoriului³²⁰. În 1858 se iau măsuri pentru cumpărarea unei case consistoriale, ce abia în 1860 s-a putut cumpăra³²¹.

---

³¹⁶ Pavel Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, Editura Mirador, 2008, p. 84.

³¹⁷ În anul 1878, episcopul, din fondurile eparhiale, a cumpărat o clădire din vecinătatea celei achiziționate de arhimandritul Patrachie Popescu, adoptând-o pentru trebuințele cancelariei consistoriale. Pe acest loc, în 1879-1880, episcopul Ioan Meșianu a construit actuala reședință episcopală, prevăzută și cu o capelă cu hramul „Sf. Treime”. Vezi: *Vorbirile ținute de Preasfințitul episcop al Aradului Ioan I. Papp la înmormântarea și parastasul fericitului întru pomenire arhiepiscop și metropolit Ioan Meșianu*, Arad, 1916, p. 6; Gh. Lițiu, *Episcopii eparhiei Aradului în vremea celor șaptezeci de ani ai Calendarului eparhial (1878-1948)*, Arad, 1947, p. 5. De-a lungul timpului, întregul complex a suferit mai multe modificări. În timpul episcopului Grigorie Comșa (1925-1935), o parte a reședinței a fost supraetajată.

³¹⁸ A. A. O. R. Arad, *grupa I*, doc. 373/1854.

³¹⁹ *Ibidem*, doc. 375/1854.

³²⁰ *Ibidem*, doc. 511/1855.

³²¹ Gh. Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului ...*, p. 148.

IX. Învățământul

IX. 1. Institutul Teologic

IX. 1. 1. Profesorii

La venirea sa la Arad, episcopul Procopie Ivașcovici găsește aceiași profesori din perioada arhimandritului Patrachie Popescu. Profesorul primar *Petru Raț* conduce în continuare afacerile institutului până la sfârșitul anului școlar 1856-1857. Alături de el, mai funcționau profesorii „interimali”: *Ioan Mezei*, în semestrul I al anului școlar 1852-1853; *Ștefan Puris*, în semestrul al II-lea al anului școlar 1852-1853 și semestrul I al anului școlar 1853-1854; *Teodor Popovici* din semestrul al II-lea al anului școlar 1853-1854, până la sfârșitul anului școlar 1855-1856³²².

Începând cu anul școlar 1856-1857, este numit profesor suplinitor *Iosif Beleş*, iar în anul școlar 1857-1858, prin trecerea preotului profesor *Petru Raț*³²³ la Biserica greco-catolică, a fost numit profesor titular. Paralel, în anul școlar 1859-1860, îndeplinește și postul de profesor de religie la Gimnaziul de Stat din Arad. În corpul profesoral activează până în anul 1861, când episcopul Procopie Ivașcovici îl numește protopop al Vărădiei de Mureș, în locul socrului său retras cu un an înainte pe motiv de bătrânețe de la conducerea oficiului protopopesesc³²⁴.

În anul școlar 1857-1858, episcopul Procopie Ivașcovici l-a instituit ca profesor al doilea pe *Miron Moise Romanul*, acesta rămânând la catedră până în anul 1869. Ca profesor de Teologie, dezvoltă o activitate însemnată, organizând Institutul teologic și redactând mai multe cursuri, rămase în manuscris, folosite timp îndelungat de studenții teologi³²⁵. Din perioada activității la catedră se păstrează, în manuscris, un curs de *Teologie Pastorală*, ce cuprinde materialul prevăzut în programa analitică a anului III de studii. Cursul era împărțit în mai multe „părți”, ce, la rândul lor, formează mai multe „capuri”, iar acestea se împart în mai multe „pășiri” („Pășirea preotului cu cei întristați”; „Pășirea preotului cu cei bolnavi”; „Pășirea preotului cu căsătoriții cei învrăjbiți” etc.). Manuscrisul cuprinde îndrumări pentru rezolvarea diferitelor probleme de ordin practic, pe care viitorii preoți puteau să se confrunte în pastorație. Interesante sunt îndrumările privitoare la „cei de alte religii care vin în sânul bisericii dreptcredincioase”, cărora preotul trebuia să le explice adevărurile de credință ale

---

³²² T. Botiș, *op. cit.*, p. 532.

³²³ Despre *Petru Raț* vezi: *Enciclopedia română*, vol. III, ediția Cornel Diaconovici, Sibiu, 1904, pp. 731-732; T. Botiș, *op. cit.*, pp. 670-671; Susana Andea, „Date despre viața și activitatea lui *Petru Rațiu* (1805-1876)”, în *Crisia* (Oradea), 1991, nr. XXI, pp. 271-278.

³²⁴ S. J. A. N. Arad, *Fond Parohia ortodoxă română Arad-Centru*, dosarul nr. 4/1869, f. 76-77; T. Botiș, *op. cit.*, pp. 532-533, p. 535.

³²⁵ T. Botiș, *op. cit.*, p. 671.

Bisericii Ortodoxe. În cazul în care credincioșii uniți treceau la Biserica Ortodoxă, „este datoriu păstoriul sufletesc a arăta că cele 4 puncturi despărțitoare sunt scornite de căpeteniile bisericii apusene și niciodată biserica răsăriteană nu le-a crezut, nu le-au știut de 900 de ani, de când papii romani au căutat a-și rădica puterea peste patriarhii răsăritului, din carea cauză s-au iscat perecherea aceasta”. Prin bibliografia folosită³²⁶, cursul lui Miron Romanul prezintă o importanță destul de mare pentru istoricul *Teologiei pastorale*, mai ales că la acea dată acest gen de manuale erau într-o fază incipientă³²⁷.

După plecarea profesorului primar Iosif Beleş, din primăvara anului 1861, în locul său ajunge profesor primar Miron Moise Romanul, iar profesor secundar, la începutul anului școlar 1861-1862, este numit notarul consistorial *Andrei Alexandru Papp*³²⁸. Din 1869, este profesor titular în locul profesorului Miron Romanul, ales deputat în cercul electoral Chișineu-Criș, apoi numit inspector școlar în comitatul Caraș³²⁹. Profesor secundar este numit *Iosif Ioan Goldiș*, introdus în oficiu prin episcopul Procopie Ivașcovici. Așa după cum avea să-i mărturisească lui Vincențiu Babeș, la catedră „nu aspirațiuni și ambițiuni personale m-au adus în mijlocul tinerimii, ci vocațiunea și convingerea mea internă. Ținta mi-a fost a obișnui tinerimea cu predicarea cuvântului lui Dumnezeu, fără de care luminarea poporului nu e posibilă măcar de ar avea un leghion de conducători”³³⁰.

Pe lângă cei doi profesori, în anii școlari 1869-1870 și 1870-1871, în calitate de profesor interimar, a mai funcționat și *Constantin Gurban*, viitorul protopop al Ineului și mai apoi al Butenilor³³¹.

Datorită provizoratului îndelungat al majorității profesorilor, cele două catedre existente nu aveau de titulari profesori „de profesiune”. În lipsă de oameni și a unei dotații corespunzătoare, profesorii erau numiți și în funcții administrative bisericești. Profesoratul devenise o calitate trecătoare, de unde lipsa de stabilitate și dese schimbări de profesori. Pentru organizarea și consolidarea institutului se cerea înlăturarea acestor stări de provizorat.

În sesiunea Sinodului eparhial din 1872, deputatul Partenie Cosma propune Consistoriului eparhial „să nu mai aplice profesorii de la teologie la posturi consistoriale, ci profesorii să se doteze cuviincios și să rămână devotați numai chemării lor de profesori”. Într-o situație semănătoare era profesorul Iosif Ioan Goldiș, numit la începutul anului școlar 1873-1874 titular al catedrei de *Limba și literatura română* la Liceul de Stat din Arad, ce determină Sinodul eparhial din 1874,

---

³²⁶ *Capete de poruncă* (Târgoviște, 1714); *Îndreptarea păcătoșului cu duhul blândeții* (Timișoara, 1765); Nicodim Aghioritul, *Carte folositoare de suflet* (București, 1799); Ioan Zlataust, *Tratat despre preoție, Despre fugă*, traduse și tipărite în 1820, 1821 de către episcopul Iosif al Argeșului.

³²⁷ M. Mălinaș, „Manuscrisul de Teologie Pastorală a lui Miron Romanul, aflător în arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei”, în *M. A.*, anul XXIII, 1978, nr. 7-9, pp. 609-611.

³²⁸ Mai multe amănunte despre viața și activitatea lui vezi: Pavel Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008, pp. 142-148.

³²⁹ S. J. A. N. Arad, *Fond Crișan Ștefan*, dosarul nr. 21/1869-1883, f. 35.

³³⁰ S. J. A. N. Arad, *Colecția de documente*, dosarul nr. 66, f. 1-6; „† *Episcopul Iosif Goldiș*”, în *Trib. Pop.*, anul VI, nr. 57, 24 martie/6 aprilie 1902, p. 1.

³³¹ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 535, 653.

la propunerea deputatului Vincențiu Babeș, să considere profesoratul de la Institutul Teologic necompatibil cu cel de la Liceul de Stat. În această situație, Iosif Ioan Goldiș, la sfârșitul anului școlar 1873-1874, renunță la postul de profesor de la Institutul Teologic³³².

Sinodul eparhial din 1871 decretează sistematizarea „unui post definitiv de cantor bisericesc la Institutul clerical”, care, la început să fie „provizor salarizat”. În postul nou înființat, cu începutul anului școlar 1871-1872, este numit *Petru Popovici*, învățător în Arad³³³.

În ce privește salarizarea profesorilor, aceasta era foarte slabă. Până la începutul anului școlar 1854-1855, salariul profesorului primar era de 340 florini, a celui secundar de 300 florini. În anul 1854, au primit un spor de 80 florini. Sinodul eparhial din anul 1872 a votat salariu celor doi profesori în sumă de 1600 florini, cu mențiunea că acestora le era interzis să ocupe și ale posturi în cadrul Consistoriului eparhial, astfel, veniturile lor rezumându-se la plata de cadru didactic³³⁴.

Cu prilejul Sinodului eparhial din 1873, s-a votat și bugetul Institutului Teologic pentru anul 1873, în valoare de 2370 florini distribuiți astfel: 1600 pentru salariile profesorilor, 150 reprezentând onorariul cantorului, 500 arenda pentru clădire și locuința profesorilor și 120 pentru materialul lemnos folosit la încălzire în anotimpul rece³³⁵.

IX. 1. 2. Condițiile admiterii în Institut

Hotărârile guvernului ca numai absolvenți a 8 clase gimnaziale să poată fi admiși în institut, are drept urmare scăderea numărului de elevi. Se căuta să se primească doar tineri cu o bună pregătire, conform cerințelor legii și bune recomandări de la protopopul locului. Dacă se mai înregistrau și unele excepții, atunci acești absolvenți erau numiți „numai pentru Ardeal și mișeaua stare a parohiilor din protopresbiteratul Hălmagiului”³³⁶.

Preoții fără o pregătire teologică sunt îndrumați a-și desăvârși studiile neterminat. Acum se înregistrează cererile unui număr de 17 preoți cu stare materială mai slabă, în special din ținutul Hălmagiului, „ca pe rând venind la Arad se descrie studiile teologicești și învățând, să depună examen din trânele”. Cu toate acestea, numai doi preoți se prezintă la examene și se înregistrează între absolvenții anului școlar 1853-1854³³⁷.

În anul școlar următor, 1854-1855, pe lângă numărul mic de absolvenți cu studii gimnaziale, cer primirea în institut și aspiranți la preoție, mai ales din Bihor

---

³³² *Ibidem*, pp. 546-547, p. 548.

³³³ *Ibidem*, p. 547.

³³⁴ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 322.

³³⁵ *Ibidem*, p. 326.

³³⁶ T. Botiș, *op. cit.*, p. 533.

³³⁷ *Ibidem*.

și ținuturile Hălmașiului, fără pregătirea corespunzătoare. Episcopul Procopie le admite cererea și urmau, după absolvire, să fie repartizați în parohiile mai slabe. Fenomenul admiterii fără pregătirea gimnazială se repetă și în anii următori: 1855-1856 și 1856-1857, numărul elevilor sporind considerabil³³⁸.

Nemulțumit de situația din institut, mai ales de numărul mare al elevilor fără studii gimnaziale, dar și pentru faptul că numărul elevilor din școală depășea cu mult pe cel al parohiilor vacante. În consecință, pentru a împlini „înalta orânduială”, cere „ca numărul învățăceilor școlii clericale de aicea să se împuține”. Pentru a se duce la îndeplinire dispoziția ministrului, episcopul cere profesorilor ca la examenele semestrului I să fie mai exigenți, iar cei care „nu arată trebuinciosul sporiu, sau examenul nu-l depun la vremea sa, din școala clericală să se lipsească”³³⁹.

Datorită cererii de reducere a elevilor, se creează imposibilitatea ca Episcopia să poată numi preoți în parohiile sărace. Absolvenții institutului cu 8 clase gimnaziale aspirau la parohii mai bune, alții intrau în servicii laice și nu se mai gândeau să intre în rândul clerului. La intervenția episcopului Procopie, ministrul devine mai înțelegător în ce privește condițiile admiterii în institut a tinerilor cu mai puțină pregătire, cu condiția să se ceară dispensă de la el³⁴⁰. Astfel, condițiile de admitere pentru anul școlar 1859-1860 și pentru cei următori se reglementează prin circular nr. 1001 din 31 martie 1859 a episcopului Procopie Ivașcoviți:

„1. Rugărilor pentru primirea în institutu să vor înainta episcopului diecezan până la finea lui Iulie a. c.

2. Tinerii cei cu 8 clase gimnaziale la rugămintele sale trebuie să alătoreze: cartea de botez, testimonile școlastice pe amândouă semestrele anului din urmă și alte adevăruri despre purtare, dacă cineva după săvârșirea gimnaziului ar fi petrecut mai îndelungat timp în vreo slujbă sau pe lângă părinții săi acasă.

3. Tinerii cei fără 8 clase gimnaziale, la rugămintele sale trebuie să încopcie: cartea de botez, testimoniile pe amândouă semestrele din școala cea mai înaltă, care o au săvârșit, mai departe trebuincioasa adevăruri despre slujba învățătoarească, sau pe lângă vreun paroh ori protopresbiter s-au deprins practicește în slujbele bisericesti; în sfârșit trebuie să mai alătorez atestatul respectivului paroh prin protopresbiter întărit despre purtarea morală a recurrentului.

4. Petițiunile trebuie provăzute cu timbrul recerut.

5. Cei ce se vor afla nepotriviți pentru cariera preoțească vor primi rezoluția arhierească în zilele cele dintâi ale lui August.

---

³³⁸ *Ibidem.*

³³⁹ *Ibidem*, pp. 533-534.

³⁴⁰ *Ibidem*, p. 534.

6. *Recursurile tinerilor, cari și fără de 8 clase se vor afla potriviți pentru școala clericală se vor așterne de aicea la înaltul c. r. ministeriu al cultului și învățaturii, iar rezoluția, ce de acolo va urma, timpuriu se va face cunoscută respectivilor recurenți.*

7. *Dintre recurenții cei fără de 8 clase mai ales aceia pot aștepta sprijinire pentru primirea în școala clericală, cari vor putea arăta trebuința de a se pregăti pe vreo parohie anumită și care barem cele 4 clase ale gimnaziului mic le-au săvârșit”.*

În vara anului 1869, intră în vigoare *Statutul organic* și Biserica Ortodoxă din Transilvania se organizează conform dispozițiilor acestei legi. Intrarea în vigoare a noii legislații bisericești află institutul cu trei ani de studiu și cu doi profesori, care aveau și funcții consistoriale. În această situație, se cerea o reformare a institutului. În prima sesiune a Sinodului diecezan, din Duminica Tomii a anului 1870, s-au făcut mai multe propuneri. Comisia instituită în acest scop a luat hotărârea ca la sinodul următor, Consistoriul să prezinte un proiect de organizare³⁴¹.

Protocolul sinodului a cuprins 177 de puncte, care au ilustrat desfășurarea dezbaterilor. Una din problemele delicate a fost centrată pe tematica învățământului. Pentru a ridica nivelul sistemului educațional, s-a decis ca la Institutul Teologic să fie primiți doar absolvenți de 8 clase gimnaziale, care au avut rezultate bune la învățătură³⁴². După cum putem vedea, se căuta formarea unor clerici bine pregătiți și din punct de vedere intelectual, dar inițiativa putea crea dificultăți din cauza pretențiilor prea ridicate impuse candidaților. Dar, după cum vom vedea, la această problemă vor reflecta și alți sinodali.

Deputatul Vincențiu Babeș pleda ca Sinodul eparhial să propună și un plan de organizare, care să fie în atenția următorului Congres Național Bisericesc. Emeric B. Stănescu era pentru închiderea pe timp de 10 ani a institutului, pe motiv că numărul preoților era prea mare. Sinodul eparhial acceptă propunerea deputatului Partenie Cosma, care prevedea ca numai tineri absolvenți a 8 clase gimnaziale să fie admiși în institutul, ceea ce se și aprobă de către membrii sinodului. Hotărârea intră în vigoare odată cu începutul anului școlar 1870-1871, iar urmarea este că scade numărul celor doritori a intra în școala clericală, astfel, revenindu-se la situația de mai înainte. În anul școlar 1872-1873 sunt admiși din nou și aspiranți la preoție și fără 8 clase gimnaziale. Cu toate că în urma acestei hotărâri s-au iscat mari discuții, și în anul școlar 1873-1874, au fost admiși tineri fără 8 clase gimnaziale³⁴³.

Consistoriul eparhial, în raportul său către Sinodul eparhial din anul 1873, evidențiază această abatere de la regulamentul în vigoare și își exprima dorința ca până la „regularea”/sistematizarea parohiilor și a dotațiunii preoțești să poată fi primiți în institut și tineri fără 8 clase gimnaziale. În urma scandalului ce se ivește

³⁴¹ *Ibidem*, p. 535, p. 537.

³⁴² *Lumina* (Arad), anul I, nr. 2, 17/29 august 1872, p. 2.

³⁴³ T. Botiș, *op. cit.*, p. 538.

între consistoriu și sinod, cererea celui dintâi se termină prin hotărârea de a se susține „concluzul” din anul 1870, adică să fie primiți în institut numai absolvenții a 8 clase gimnaziale. În cele din urmă, sub asprimea împrejurărilor și a situației bisericești, învinge punctul de vedere al Consistoriului eparhial. În anii școlari următori, s-au primit în Institutul Teologic tot mai mulți elevi fără 8 clase gimnaziale³⁴⁴.

IX. 1. 3. *Disciplinele de învățământ*

La venirea episcopului Procopie Ivașcovici la Arad, în 1853, programa de învățământ era cea aprobată pentru anul școlar 1834-1835, având următoarele discipline teologice³⁴⁵:

Cursul I: Semestrul I: 1. *Pedagogia cu catihetica*; 2. *Gramatica limbii române*. Semestrul al II-lea: 1. *Teologia dogmatică* (partea I); 2. *Metodul catehizației*.

Cursul al II-lea: Semestrul I: 1. *Teologia dogmatică* (partea a II-a); 2. *Istoria bisericească*; 3. *Retorica bisericească* (partea I). Semestrul al II-lea: 1. *Teologia dogmatică* (partea a III-a); 2. *Istoria bisericească*; 3. *Retorica bisericească* (partea a II-a).

Cursul al III-lea: Semestrul I: 1. *Teologia pastorală*; 2. *Teologia morală*; 3. *Retorica bisericească* (partea a III-a). Semestrul al II-lea: 1. *Teologia pastorală*; 2. *Teologia morală*; 3. *Stilul oratorical* (omiletica practică).

Aceste discipline de învățământ au fost predate până la sfârșitul anului școlar 1875-1876, adică până la unirea Institutului Teologic cu Preparandia în timpul episcopului Ioan Meșianu (1874-1898). Între 1834-1876 au existat și unele modificări. *Teologia dogmatică* a constituit obiect de învățământ numai pentru anul al II-lea. După redeschiderea cursurilor în 1852, se introduce din nou „interpretarea sau tâlcul evangheliilor”. Pentru început, s-a „propus”/predat în toți cei trei ani de studii, iar din anul școlar 1858-1859, numai în semestrul al II-lea al anului al III-lea de studii. În anul școlar 1867-1868 a fost înlocuită cu *Ermeneutica biblică*. Încă din anul școlar 1856-1857, episcopul Procopie Ivașcovici introduce, după modelul școlii clericale de la Carloviț, *Cronologia*, ce se predă în cursul anului I de studii. După ce mitropolitul Andrei Șaguna publică lucrarea intitulată *Compendiu de Drept canonic*, începând cu anul școlar 1869-1870, se introduce *Studiul Dreptului bisericesc*, ce se predă în anul al III-lea³⁴⁶.

---

³⁴⁴ *Ibidem*, pp. 538-539.

³⁴⁵ *Ibidem*, p. 577.

³⁴⁶ *Ibidem*, p. 577.

IX. 1. 4. Examenele

La Institutul Teologic se practica sistemul examenelor semestriale. Notele de clasificare erau, de la început până la sfârșitul anului școlar 1868-1869, următoarele³⁴⁷:

Din studii: eminens, classis primae, classis secundae, classis tertiae. Din dexterități (Scriere, Cântare și Ritual-tipic): *bonus, mediocris, debilis, negligens, malus. Din voce și pronunțare: clara, sonora, placida, virilis, puerilis, acuta, alta, subtilis, dura, crassa, intollerabilis, inculta. Din purtarea morală: probus, bonus.*

În clasificări, se arăta că elevul al câtelea eminent, de clasa primă, a doua, este între „conșcolari”, așa numitul „număr general al elocării”. Din scriere, voce și pronunțare se clasifică elevii până în anul 1865. Până în 1860, clasificările se făceau în limba latină, iar începând cu anul școlar 1860-1861, numai în limba română. Începând cu anul școlar 1869-1870, se introduc următoarele note: *eminent, laudabil, bun, deajuns, nedeajuns*³⁴⁸.

Din anul școlar 1871-1872, nu se mai dădeau note pentru frecventarea bisericii, ci se introduc în clasificări absențele de la *Cântare, Tipic*, biserică și prelegeri³⁴⁹.

IX. 1. 5. Disciplina

După redeschiderea, în 1852, a cursurilor clericale, ani la rând, așa după cum am mai menționat, au fost primiți în institut nu numai tineri absolvenți a 8 clase gimnaziale, ci și unii cu o pregătire mai puțină, incompletă. Între tinerii cu o pregătire completă erau elemente de valoare, care ridicau prestigiul Institutului Teologic. Erau însă și tineri fără chemare pentru statutul clerical, unii chiar foarte indisciplinați. În 1856, profesorul Petru Raț aduce la cunoștința episcopului Procopie purtarea necuviincioasă a unui număr „de tineri cu 8 clase, cari acum în contra mea, dacă or eși la parohii în contra Măriei tale să vor răscula și fiindcă aceștia ar pofti Dumnezeu știe ce parohii grase, pe lângă toate, că au învățat superficial și mai nimic, când din contră acei fără de atâtea școli sunt mai bravi, decât aceștia”³⁵⁰.

---

³⁴⁷ *Ibidem*, p. 605.

³⁴⁸ Ultimele două note din urmă, în anul școlar 1875-1876, au fost înlocuite cu: *suficient* și *insuficient*, mai apoi *nesuficient*, cf. *Ibidem*, pp. 605-606.

³⁴⁹ *Ibidem*, p. 606.

³⁵⁰ *Ibidem*, pp. 592-593.

La începutul anului școlar 1868-1869, ce coincide cu începutul erei constituționale, dă un nou impuls la formarea unui for disciplinar „constituțional”, numit „consens școlastic”, cu menirea „de a susține cât mai exact ordul bun și disciplina școlastică în institutul clerical greco-oriental din Arad”. Activitatea „consensului școlastic” era normată printr-un *Statut* de funcționare, elaborat în 2/14 noiembrie 1868 de episcopul Procopie Ivașcovi³⁵¹.

Intrat în vigoare la începutul anului școlar 1868-1869, după numai câțiva ani însă, încetează a mai funcționa, pe motiv că din toate cele propuse nu s-a înfăptuit nimic³⁵².

IX. 1. 6. Clădirea școlii

Încă de la inaugurarea institutului, acesta nu dispunea de o clădire proprie pentru ținerea cursurilor, ci se muta dintr-un loc în altul, în case închiriate. Pentru început, a funcționat în casa arădeanului Andrei Orlov, situată pe „marginea de către Mureș” a străzii *Mielului (Barany – utca)*³⁵³, în apropierea reședinței și catedralei episcopale. În edificiul lui Andrei Orlov, în afară de sălile de învățământ, dispunea și de locuință pentru profesorul primar, curatorii școlii și elevii mai săraci care se îngrijeau de curățenia și încălzirea institutului pe timp de iarnă³⁵⁴.

Cu puțin înainte de 1848 și după redeschiderea cursurilor odată cu începutul anului școlar 1852-1853, institutul a funcționat pe strada *Tököly Imre* (mai târziu strada *Pescarului*), în casa de la numărul 11. După aproape un deceniu, în anul școlar 1861-1862, institutul funcționa într-o casă închiriată pentru suma de 483 florini v. a. pe an, de la Ioan Bettelheim din strada *Teleky*³⁵⁵, la numărul 2, nu departe de noua reședință și catedrală episcopală³⁵⁶.

În condițiile acestui provizorat, se simțea tot mai mult nevoia construirii unei clădiri proprii pentru institutul teologic, ea devenind preocuparea majoră a Consistoriului și Sinodului eparhial, dar și al credincioșilor. În 1873, comitetul parohial al bisericii catedrale înaintează Sinodului eparhial o cerere pentru un împrumut din fondurile dicezane pentru edificarea unei case comune lângă biserică, care să servească atât institutului, cât și ca locuințe pentru preoți. Sinodul eparhial aprobă cerea înaintând-o Consistoriului, ca la sesiunea următoare să prezinte un plan al viitoarei clădiri³⁵⁷. Construcția clădirii a început în vara anului 1875 și este terminată la începutul anului școlar 1876-1877.

---

³⁵¹ *Statutul* este publicat în *Ibidem*, pp. 593-594.

³⁵² *Ibidem*, pp. 594-595.

³⁵³ Mai apoi strada s-a numit *Petőfi*, iar mai târziu *Moise Nicoară*.

³⁵⁴ Scrisoarea episcopului Gherasim Raț către profesorii Petru Varga și Petru Popovici, din 17 septembrie 1838, la T. Botiș, *op. cit.*, pp. 623-624.

³⁵⁵ Mai apoi s-a numit strada *Pădurii (Erdő utca)*, iar mai târziu *Vasile Stroescu*.

³⁵⁶ T. Botiș, *op. cit.*, p. 623.

³⁵⁷ *Ibidem*, p. 624.

IX. 1. 7. Societatea de lectură

Urmând exemplul altor școli, tinerimea din Arad, sub îndrumarea profesorului Miron Romanul, a înființat, în anii 1867-1868, *Societatea de lectură a teologilor români* din Arad, cu scopul „ca prin citirea foilor periodice și a opurilor științifice, apoi prin comunicarea ideilor și prin ocupațiuni de diligență să se adauge cât mai mult la erudițiunea tinerimii”³⁵⁸.

Cei care au pus bazele *Societății*, la 26 octombrie st. v. 1867, au fost studenții teologi din Arad, dar, de fapt, ea era fructul întregii tinerimi, cuprinzând și pe elevii de la Gimnaziu și pe cei de la Preparandie. Cei 26 de membrii ordinari („faptori”) își aleg președinte pe Paul Gallu, notar pe Iuliu B. Costa, clerici din cursul al III-lea. N-a lipsit nici preocuparea de a întemeia o bibliotecă și un cabinet de lectură cu ziare, cărți literare și științifice menite a „ațâța gustul pentru lectură”. Bibliotecar a fost ales Constantin Gurban, casier Vasile Beleş, teologi din cursul al II-lea, iar cenzor a fost ales Teodor Gruescu din anul I³⁵⁹.

În primul an de activitate, anul școlar 1867-1868, s-au ținut un număr de 29 ședințe, în fiecare săptămână în ziua de joi. Cu ocazia întâlnirilor se discutau diferite probleme administrative, se prezentau „cuvântări oratorice bisericesti și cu excepțiunea alor două poezii, romane originale și traduse, imitațiuni și câteva disertațiuni de subiecte diferite”. Retrăgându-se Paul Gallu de la conducere, se alege un nou președinte în persoana teologului din cursul al II-lea, Dimitrie Popa³⁶⁰.

În anul școlar următor, *Societatea* are următorii conducători: Dimitrie Popa președinte, Constantin Gurban bibliotecar, Zaharia Popovici notar, Iustinian Cernețiu casier și Mihai Sturza cenzor. Acum se înființează și un cabinet de lectură, cu 18 ziare românești, unul maghiar și trei germane. În ședințe, după discutarea problemelor oficiale administrative, urmau „consultările generale despre înaintarea intereselor societății”. Cu prilejul acestor consultări s-a născut ideea înființării unei foi literare-bisericesti, organ al *Societății*³⁶¹.

„Junimea clericală a cugetat să înființeze lucrările sale onoratului public, nu numai spre acel scop, ca literații noștri cei mai procopsiți să aibă ocaziune de a vedea și censura progresului nostru; ci și pentru aceea, ca prin lucrările noastre să putem chiar și folosi

---

³⁵⁸ V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 27.

³⁵⁹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 613.

³⁶⁰ Zaharia Popovici, „Raport despre activitatea Societății de lectură a teologilor români din Arad în decurgerea anului școlar 1867-68”, în *Speranța* (Arad), anul I, nr. 1, 1/13 februarie 1869, pp. 7-8.

³⁶¹ Idem, „Activitatea societății de lectură a teologilor din Arad în cursul anului școlar 1868-69”, în *Speranța* (Arad), anul I, nr. 5, 1/13 aprilie 1869, pp. 37-38.

*acelora, pentru cari, după diferitele împrejurări, nu va fi de prisos materia instructivă a deprinderilor noastre*³⁶².

Începând cu anul 1869, organul literar al *Societății* va fi revista „Speranța”, foaie literară și bisericească, prima publicație periodică românească din Arad³⁶³. Astfel, ideea editării unui ziar românesc difuzată în viața socială arădeană de profesorii Preparandiei încă din anul 1814, devine faptă de afirmare a românilor după mai bine de o jumătate de secol, timp în care s-au produs adânci schimbări în mentalitatea publică românească.

IX. 2. Preparandia

Atunci când episcopul Procopie Ivașcovici era instalat în scaunul eparhial al Aradului, Preparandia era în plină reorganizare. La începutul anului 1853, profesorul Alexandru Gavra renunță la conducerea institutului în favoarea avocatului Ioan Popovici, numit în mod provizoriu. Acesta funcționează până în 10 octombrie 1864, când trece la cele veșnice. În locul său este numit din nou profesorul Alexandru Gavra³⁶⁴.

Cadrele didactice erau invitate a elabora și înainta un proiect de reorganizare a școlii. Exista propunerea ca Preparandia să fie unită cu o școală „capitală”, însă profesorii se opun. Conferința profesorală propune mai multe măsuri pentru reorganizarea și promovarea institutului. Se cerea înmulțirea numărului catedrelor, ca institutul să aibă, ca la începutul existenței sale, un catihet și 3 profesori; anii de studii să se ridice la 3 ani; să se facă o nouă împărțire a disciplinelor de învățământ; să se zidească un edificiu nou pe seama școlii. Din cele propuse, prea puține au fost duse la îndeplinire³⁶⁵.

În urma evenimentelor politice și militare prin care trecea Europa, în primăvara anului 1867, Preparandia intră sub jurisdicția Ministerului ungar de Culte și Instrucțiune publică. Direcțiunea școlii și consensul literar corespundea cu autoritățile înalte exclusiv în limba română. În anul 1869, baronul Iosif Eötvös, în calitate sa de ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, îndruma direcțiunea școlii ca în corespondența sa cu guvernul, în viitor, să redacteze actele oficiale cu text paralel, română și maghiară³⁶⁶.

În perioada dualistă, Preparandia din Arad a devenit o instituție subordonată legislației ungare. În conformitate cu prevederile legii

---

³⁶² „Către onorații leptori”, în *Speranța* (Arad), anul I, nr. 1, 1/13 februarie 1869, pp. 1-2.

³⁶³ Vezi: Roman Ciorogariu, *op. cit.*, pp. 4-7; Gheorghe Ciuhandu, *Începuturile publicisticii bisericești de la Arad. 1869-1871*, Arad, 1937, pp. 8-17; I. E. Naghiu, „Primele reviste bisericești din Arad”, în *Bis. și Șc.*, anul LXIV, nr. 20, 12 mai 1940, pp. 168-169; nr. 22, 26 mai 1940, pp. 185-186; nr. 23, 2 iunie 1940, pp. 195-196; Gheorghe Naghi, *op. cit.*, p. 716; Iulian Negrilă, *op. cit.*, pp. 50-60.

³⁶⁴ T. Botiș, *op. cit.*, p. 72, p. 76.

³⁶⁵ *Ibidem*, pp. 72-74.

³⁶⁶ *Ibidem*, p. 75.

învățământului din 1868 și ale *Statutului organic*, sancționat în 28 mai 1869, caracterul confesional al Preparandiei a dobândit o bază juridică ce făcea depășită asigurarea fondurilor materiale necesare funcționării ei de către *Deputăția fondurilor școlare* din Pesta, organism care și-a încetat activitatea în anul 1872. Consistoriul eparhial a purtat o deosebită grijă bunei funcționări a școlii. Încă din toamna anul 1869, episcopul Procopie Ivașcoviți a solicitat opinia profesorilor referitor la școala de practică pedagogică (școala de aplicație). De asemenea, Consistoriul a solicitat conducerii școlii să asigure primirea în școală a unor tineri capabili, de a căror dezvoltare intelectuală să se preocupe cu grijă.

Activitatea pedagogică a dobândit un cadru organizat mai judicios prin prevederile stabilite în *Regulamentul pentru organizarea provizorie a învățământului în Mitropolia ortodoxă română din Ungaria și Transilvania*, aprobat de Congresul Național Bisericesc în anul 1870. În *Regulament* se stipula că durata cursurilor preparandiale este de trei ani. După terminarea studiilor, absolvenții erau obligați să susțină un examen de calificare, pe baza căruia puteau primi diploma de învățător, care le dădea dreptul la angajarea definitivă ca învățători³⁶⁷.

Sinodul eparhial din 1870 a dezbătut probleme privind întărirea capacității educative a Preparandiei. În acest sens, a fost numită o comisie compusă din Pavel Vasici, Atanasie Șandor, Alexandru Gavra, Ion Russu și fostul referent școlar Gheorghe Crăciunescu. Proiectul întocmit de comisie nu s-a putut pune în aplicare, pentru că acesta reclama sistematizarea de catedre noi cu salarii corespunzătoare legii, ridicarea cursurilor preparandiale la cel puțin trei ani și înzestrarea institutului cu o școală de aplicație, construirea unui edificiu școlar corespunzător³⁶⁸.

Pentru a putea ridica învățământul la nivelul cerințelor vremii, era necesară o nouă grupare a disciplinelor de învățământ, ceea ce odată cu începutul anului școlar 1853-1854 s-a făcut. *Gramatica română* și *Epistolografia* a trecut de la Alexandru Gavra la Atanasie Șandor. *Geografia* a fost predată de Al. Gavra, iar cititul și scrisul în limba maghiară de catihetul Ioan Rusu. Pentru predarea *Gramaticii române* și *Gramaticii germane* s-au fixat mai multe ore pe săptămână³⁶⁹.

Conform noului plan de studii, cu începerea anului școlar 1857-1858, la Preparandia arădeană se predau următoarele discipline:

1. *Studiul religiunii*; 2. *Pedagogia și Metodica*; 3. *Limba română, adică citirea, ortografia și stilul*; 4. *Limba germană*; 5. *Cititul și scrierea maghiară*; 6. *Limba sârbească*; 7. *Aritmetica*; 8. *Desenul și geometria*; 9. *Istoria Imperiului austriac*; 10. *Economia*; 11. *Caligrafia*; 12. *Cântarea bisericească și Tipicul*.

---

³⁶⁷ Pentru amănunte vezi: *Organizarea provizorie a învățământului național confesional în Mitropolia gr. or. a românilor din Ungaria și din Transilvania*, Lugoj, 1872.

³⁶⁸ T. Botiș, *op. cit.*, p. 82.

³⁶⁹ *Ibidem*, p. 166.

În anul școlar 1867-1868 , avocatul Francisc Prohaszka s-a oferit gratuit să predea *Stupăritul*.

Planul de studiu amintit, după 1870 este completat cu următoarele discipline: 1. *Geografia patriei și cea generală*; 2. *Fizica*; 3. *Istoria patriei și cea universală*; 4. *Științele naturale*; 5. *Constituția patriei și a bisericii*; 6. *Gimnastica*³⁷⁰.

În 16 octombrie 1869, devenind Preparandia școală confesională sub jurisdicția Consistoriului eparhial din Arad, condițiile de primire a elevilor se înăsprec. Cu începerea anului școlar 1870-1871, se primesc numai tineri care au absolvit cel puțin 4 clase gimnaziale ori 3 clase reale. Datorită acestor condiții, în acel an școlar s-au înscris numai 5 elevi care îndeplineau condițiile de admitere stabilite de Consistoriul eparhial. În anul școlar următor, sunt admiși și tineri cu pregătire inferioară. Odată cu începutul anului școlar 1871-1872, problema primirii tinerilor în școală este reglementat prin § 57 din *Regulamentul pentru organizarea provizorie a învățământului în Mitropolia ortodoxă română din Ungaria și Transilvania* (1870), care prevedea ca în Preparandie să fie primiți numai tineri „de constituțiune corporală sănătoasă, cari au trecut de 15 ani și știu și limba maternă, din aritmetică, geografie și din istorie, cel puțin atâta cât se învață și cele patru clase inferioare ale gimnaziului sau ale școlii reale”. Astfel s-a procedat la primirea elevilor și în anii următori³⁷¹.

IX. 3. Școlile populare

Principiile de bază privind organizarea și îndrumarea învățământului poporal consta în atribuirea de responsabilități Statului și Bisericii. Pentru români, întărirea Statului însemna, implicit, și creșterea pericolului de transformare a unor școli în instituții de stat, care, treptat, își pierdeau caracterul românesc prin faptul că predarea se făcea în limba maghiară. Postul de inspector suprem al școlilor ortodoxe din Ungaria a fost desființat, iar îndrumarea școlilor ortodoxe din Eparhia Aradului se făcea de către Dimitrie Ionescu³⁷², fost profesor al Preparandiei din Arad. Organismul școlar de îndrumare și control de la Oradea purta denumirea de *Ocârmuirea școlastică districtuală a militărescului district orădan*. Titlul a fost schimbat cu altul: *Jurisdicția școlară cesaro-regească a districtului Oradea*, iar în 1854, cu altul: *Secția locțiitoare cesaro-regească orădeană*. În 1860, a fost făcută o nouă organizare, determinată de reînființarea

---

³⁷⁰ *Ibidem*, p. 173, p. 182.

³⁷¹ *Ibidem*, p. 80, p. 303.

³⁷² Despre „denumirea D[omnului] Ioanescu de consilier de școale m-au îmbucurat mult”, scria la 15/27 martie 1858 arhimandritul Patrichie Popescu profesorului dr. Atanasie Șandor. B. A. R., *Msse*, nr. 1015, f. 179-180.

Consiliului Locumtenențial ungar. În rezolvarea problemelor cu care erau confruntate, școlile se adresau direct Consistoriului din Arad³⁷³.

În 1863, Vincențiu Babeș expunându-și opiniile privind organizarea învățământului poporal, considera că funcționarea școlilor va fi stimulată de organizarea lor pedagogică prin introducerea unui sistem asemănător celui din Transilvania, unde existau doi consilieri de școală. Propunea numirea a doi directori districtuali: unul în Arad sau Oradea pentru Crișana și altul în Timișoara sau Lugoj pentru Banat. Ca organ de legătură între directorii școlari și Consiliul Locumtenențial din Buda, el a propus numirea unui inspector general cu sediul în Buda sau Pesta³⁷⁴.

Cu toate încercările de reorganizare a învățământului poporal, în foarte multe sate nu erau înființate școli. În raportul său anual din 1854, protopopul Petru Moldovan, nota că în cercul Hălmașiu erau necesare și alte școli, iar în această localitate era necesară înființarea și celui de-al doilea post la școala normală. Alături de Petru Moldovan, Alexandru Șterca-Șuluțiu a convocat reprezentanții satelor, hotărând cu acest prilej înființarea de școli în Ociu, Târnova, Aciuța, Vârfurile și fiecărui învățător să i se asigure un salariu anual de 200 florini și bunuri în natură. În 20 noiembrie 1861, Petru Moldovan cerea Consistoriului arădean numirea învățătorilor Nicolae Joldea la școala normală din Hălmașiu, Nicolae Lucaci la școala din Ociu, Nicolae Popovici la Târnova, Teodor Șuba la Râșculița, Nicolae Ursuț la Aciuța, Iosif Bisu la Aciua, Nicolae Costina la Vârfurile, Nicolae Colf la Hălmașel și Partenie Traian la Brusturi³⁷⁵.

În anul școlar 1861-1862, imaginea generală a activității școlare în părțile Aradului este conturată de datele de mai jos:³⁷⁶

Cercul școlar	Școli	Copii recenzați	Frecvența școlară	Nu frecventau	Învățători
Arad	18	3576	1308	2268	19
Chișineu-Criș	31	4924	1268	3656	31
Șiria I	18	2742	759	1983	18
Șiria II	8	1735	600	1135	8
Ineu	29	1875	1024	851	29
Buteni	24	1789	788	1001	28
Vărădia	27	2049	924	1125	27
Beliu	19	1036	555	481	19
TOTAL	174	19726	7226	12500	179

În cele 8 cercuri școlare, funcționau 174 de școli și 179 de învățători, ceea ce însemna că majoritatea unităților școlare funcționau cu cel puțin un singur învățător. Dintr-un lot școlar de 19726 de copii recenzați, cursurile erau

³⁷³ Vasile Popeangă, „Dezvoltarea școlilor populare românești pe teritoriul eparhiei Aradului”, în *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, 1989, p. 191.

³⁷⁴ Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, Arad, 1979, pp. 31-32.

³⁷⁵ *Ibidem*, p. 101.

³⁷⁶ *Ibidem*, p. 102.

frecventate de un procent de 36,6% din copii, în timp ce 63,4% din lotul copiilor apți de a frecventa școala, rămâneau în afara ei. În timp ce 46,2% din băieții recenzați urmau cursurile, iar procentul fetelor ce frecventau școala era de numai 22,3%.

Absenteismul școlar a fost o problemă ce s-a menținut în întreaga perioadă care face obiectul demersului nostru. Pentru îmbunătățirea frecvenței școlare, inspectorilor li s-a cerut să urmeze cu strictețe deciziile nr. 6313, din 13 mai 1857 și nr. 5817, din 7 mai 1858, solicitându-se totodată ca aceștia să vegheze ca școlile populare să nu devină „azil pentru tinerii care vor să se tragă de la obligațiunea militară”³⁷⁷.

Structura din anii 1863-1866³⁷⁸, în cele 8 inspectorate școlare (Arad, Șiria, Chișineu-Criș, Ineu, Beliu, Buteni, Hălmagiu și Lipova) ne dezvăluie o rețea școlară dezvoltată, care asigura școlarizarea unei însemnate părți a tineretului și contribuiau la promovarea culturală a poporului. În marea majoritate a localităților, școala continua să funcționeze cu un singur învățător. În localitățile mai mari, cu o bază economică mai bună, funcționau școli cu două cadre didactice (Nădlac, Giula, Hălmagiu, Alioș) sau cu trei (Pecica și Lipova).

După reînființarea Mitropoliei, la 29 septembrie 1867, episcopul Aradului cerea protopopilor și inspectorului „districtual de școle”, să introducă în școli numai manuale tipărite în Tipografia arhidiecezană din Sibiu, „care sunt lucrate de bărbați ai bisericii noastre și cenzurate prin superioritate bisericească școlastică”³⁷⁹. A fost o decizie importantă pentru asigurarea unității școlii românești din cuprinsul Mitropoliei transilvane. Manualele editate de tipografiile din Viena și Pesta se caracterizează prin accentuarea loialismului față de Curtea din Viena.

Starea precară a clădirilor școlare a fost și ea mereu în preocupările episcopului. Concomitent cu apelul către enoriași prin care cerea ca aceștia să se implice în întreținerea școlilor, în luna iulie 1853, a cerut audiență împăratului spre a îi solicita sprijinul pentru școlile din Eparhia Aradului. În anul următor, au fost ridicate 115 școli noi.

Situația școlilor românești constituie principalul punct de pe ordinea de zi a episcopului Procopie, fie pe cale pur ecleziastică, fie prin mijloace laice. El va veghea mereu asupra bunului mers în școli, urmărindu-le activitatea și îndreptând cele de cuviință. Prin hotărârile sale s-au îmbunătățit salariile învățătorilor, profesorilor și calitatea învățământului³⁸⁰. În anul 1854, a inițiat o colecție pentru procurarea de manuale elevilor săraci de la Beiuș³⁸¹.

---

³⁷⁷ M. Bedecan, *op. cit.*, p. 159.

³⁷⁸ V. Popeangă, *Școala românească ... 1821-1867*, pp. 104-110.

³⁷⁹ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularilor (1860-1877)*, Circulara nr. 1025 din 29 septembrie 1867, f. 43.

³⁸⁰ A. A. O. R. Aradului, *Protocolul ședințelor consistoriale, anul 1854*, nr. 1148 și 1154; *anul 1855*, ședința 1, nr. 2.

³⁸¹ Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848-1881)*, București, Editura Științifică, 1974, p. 121.

După votarea legii învățământului din 1868, Consistoriul eparhial arădean, ca for de organizare a învățământului popular, are în structura sa Senatul școlar ca factor de conducere a învățământului. În activitatea sa Senatul școlar arădean a fost confruntat în perioada dualismului austro-ungar cu grele probleme privind dezvoltarea rețelei școlare, înzestrarea școlilor cu mobilier și material didactic, îmbunătățirea frecvenței școlare, școlarizarea fetelor, perfecționarea învățătorilor.

Școlile ortodoxe din dreapta Mureșului și părțile banatice până la Timișoara erau subordonate Senatului școlar arădean. În anul 1868, rețeaua școlară din Consistoriul arădean se prezenta așa după cum reiese din tabelul de mai jos³⁸²:

Nr. crt.	Protopopiatul	Locuitori ortodocși	Numărul elevilor
1.	Arad	33160	1500
2.	Șiria	41413	776
3.	Chișineu-Criș	46542	1620
4.	Ineu	17945	883
5.	Buteni	22376	1172
6.	Beliu	15367	1191
7.	Hălmagiu	23082	719
8.	Vărădia de Mureș	20776	1553
9.	Lipova	44199	2603
10.	Timișoara	3978	1538

Din datele de mai sus, reținem că marea majoritate a localităților din dreapta și stânga Mureșului dispuneau de instituții școlare care asigurau educarea tineretului și promovarea culturală a poporului român.

Apariția articolului de lege XXXVIII din 1868, document cu puternice repercusiuni asupra învățământului românesc, a dat mare bătaie de cap reprezentanților Bisericii Ortodoxe³⁸³. Prin lege se prevedeau dispoziții privitoare la înființarea școlilor „numite comunale”, care nu aveau niciun caracter confesional, ci urmau să stea sub supravegherea autorităților laice. Cu toate acestea, în acest articol de lege se stipula îngăduința Bisericii de a susține în continuare școlile confesionale, „în tot caracterul său și sub guvernarea organelor confesionale sub unele condițiuni, care confesiunile au de a le observa spre a se putea folosi de dreptul lor”. Se cerea ca edificiile școlare să fie amplasate în „locuri sănătoase, uscate”, să fie spațioase, în conformitate cu numărul școlarilor; un învățător să nu aibă mai mult de 80 de elevi; învățătorii să fie absolvenți a cursurilor pedagogice; școlile să fie prevăzute cu material didactic corespunzător. Ținând cont de toate acestea și în conformitate cu hotărârile Congresului Național

³⁸² V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976, pp. 218-226.

³⁸³ În articolul „La cestiunea școlilor noastre populare”, publicat în *Speranța* (Arad), anul III, nr. 11, 1 iunie 1873, pp. 86-88, se explicau consecințele legii XXXVIII din 1868 și se insista pentru susținerea școlilor confesionale.

bisericesc din 1868, preoții și învățătorii erau îndrumați „a lucra din respecturi întru aceea ca condițiile mai sus expuse pretutindeni să se susțină exact cu atât mai vârtos căci din contră se pereclitează caracterul confesional al sistemului nostru școlastic, putându-se întâmpla ca în locul școalelor noastre confesionale să se ridice școli neconfesionale”. Episcopul îi îndruma pe toți să fie cu mare atenție la „scăderile” care ar exista în învățământul confesional și să caute mereu îndreptarea lor³⁸⁴.

În 3 aprilie 1871, episcopul Procopie, în ședința Sinodului eparhial, prezenta un amplu raport în care se remarcă aspecte interesante despre învățământul din cadrul Consistoriului eparhial arădean³⁸⁵. În anul 1870, în cele 11 protopopiate sau 32 de inspectorate școlare în care se aflau 312 comune cu peste 60000 de case și 366807 suflete români ortodocși. În ceea ce privește numărul pruncilor apți de școală, între 6-15 ani, situația se prezenta astfel³⁸⁶:

Apți de școală:

	6-12 ani	12-15 ani	Total
Băieți	20629	94661	30095
Fete	17802	8470	26272
Total	38431	17936	56367

Frecvențau școala:

	6-12 ani	12-15 ani	Total
Băieți	10508	1035	11543
Fete	3363	730	4093
Total	13871	1765	15636

Din cei 56367 copii apți de școală și obligați a frecvența cursurile, faptic, cercetau școala doar 15636, adică 27,73%, iar 40731 copii, adică 72,26%, nu frecvențau școala. Pe protopopiate, în 1870, situația se prezenta așa după cum reiese din tabelul următor³⁸⁷:

Nr. crt.	Protopopiatul	Comune	Școli	Prunci apți de școală
1.	Arad	18	25	4565
2.	Chișineu-Criș	30	32	8508
3.	Șiria	23	24	6979
4.	Ineu	29	23	3171
5.	Buteni	28	23	3336
6.	Vărădia de Mureș	28	22	2773
7.	Hălmagiu	31	22	2773

³⁸⁴ A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor (1860-1877)*, Circulara nr. 303 din 1 mai 1869, f. 55.

³⁸⁵ Din lectura raportului se poate ușor simți faptul că autorul lui este George Crăciunescu (1837-1895), din 1870, referent școlar al Consistoriului eparhial arădean, unde a rămas până în 1872, când a trecut ca protopop al Belințului.

³⁸⁶ A. A. O. R. Arad, *grupa II*, dosarul nr. 12/1871, doc. 24.

³⁸⁷ *Ibidem*.

8.	Hașiașului	31	31	4205
9.	Lipova	48	36	8300
10.	Timișoara	33	36	5355
11.	Comloșul Mare	13	17	4741
	Total	312	291	56367

În unele protopopiate, existau comune cu mai multe școli (Arad, Chișineu-Criș, Timișoara, Comloș), iar în altele existau comune fără școli (Lipova – 12, Hălmagiu – 9, Ineu și Vărădia – 6, Buteni – 5). În Șiria funcționa o „școală gr. or. rom. elementari superioare tractuali”, care s-a înființat în anul 1870, cu contribuția comitetului protopopesc și este susținută de comunele: Șiria, Covăsânț, Măderat, Cuvin, Miniș, Nadăș și Cladova. O școală normală cu 4 clase funcționa în „opidul” Hălmagiu, iar gimnaziile superioare de stat funcționau câte unul în Timișoara și Arad, care aveau și câte o catedră de limba română³⁸⁸.

Școlile românești alcătuiau un sistem de învățământ bine organizat de către Senatul școlar și îndrumat, sub raport pedagogic de către Preparandia din Arad, care dispunea nu numai de funcția pedagogică de formare a învățătorilor, ci și de una culturală de stimulare a activității culturale din părțile aflate sub jurisdicția Episcopiei Aradului.

---

³⁸⁸ *Ibidem.*

X. Alegerea ca mitropolit al Ardealului

În anul 1873, murind mitropolitul Andrei Șaguna, episcopul Procopie Ivașcovici îi urmă în scaunul mitropolitan, „ierarhul a arătat cu fapta că este român, fiind primul după Șaguna care a conlucrat la despărțirea ierarhică, pentru care a meritat a fi ales ca al doilea mitropolit al românilor”³⁸⁹. După instalarea de mitropolit, la 16/28 septembrie 1873³⁹⁰, a trimis o circulară către clerul din Eparhia Aradului prin care îl anunța de instalarea lui, dar își exprima „impresiunea dureroasă ce ne-o face despărțirea de turma preaiubită, care cu darul lui Dumnezeu o păstorirăm în decurs de 20 de ani”³⁹¹.

Arădenii l-au iubit. Bunătatea și blândețea sa erau recunoscute de toți biografilor lui. Preotul Ioan Rusu, parohul bisericii catedrale din Arad, spunea în 1873, despre episcopul Procopie: „Am cunoscut înțelepciunea lui, am cunoscut blândețea inimii lui. Bunătatea lui a fost vestită în toate părțile. Pre mulți tineri i-a înzestrat cu pâine. Pre mulți școlari lipsiți de mijloace i-a îmbrăcat cu veștinte, pe mulți i-a ajutat cu ajutoare bănești și pre mulți i-a hrănit în curtea sa”³⁹².

În scaunul mitropolitan de Sibiu n-a rămas decât zece luni, căci la 19/31 iulie 1874, Congresul Național Bisericesc sârbesc de la Carloviț l-a ales în scaunul de patriarh al Bisericii Ortodoxe Sârbe³⁹³.

---

³⁸⁹ Ioan Damșa, *st. cit.*, p. 405. În presa vremii au existat tot felul de afirmații legate de alegerea sa ca mitropolit. *Trib. Pop.*, (nr. 208, 4/16 noiembrie 1898) de la Arad menționa că Vincențiu Babeș, pentru a sprijini alegerea lui Procopie la Sibiu, ar fi primit de la acesta suma de 10000 florini și că tot el ar fi manevrat alegerea acestuia ca patriarh la Carloviț, cf. Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 8. Un contemporan al evenimentelor, Ioan Slavici, comenta că nu au fost aleși Nicolae Popea sau Ioan Popasu, „oameni de încredere ai lui Șaguna” pentru că pasiviștii, pentru a zădărnici alegerea unuia dintre aceștia, „au dat mâna cu oamenii guvernului, și mitropolit a fost ales episcopul Aradului [...] un bătrân neajutorat și lipsit de orișice însemnătate”. Cf. Ioan Slavici, *op. cit.*, p. 255.

³⁹⁰ Diploma regească pentru întărirea alegerii lui Procopie Ivașcovici de mitropolit publicată de Il. Pușcariu, *op. cit.*, pp. 422-423.

³⁹¹ *Lumina* (Arad), anul II, nr. 78, 27 septembrie/8 octombrie 1874, p. 31.

³⁹² *T. R.*, anul XXII, nr. 8, 27 ianuarie/8 februarie 1873, p. 31.

³⁹³ *Enciclopedia română...*, p. 904; M. Păcurariu, *Cărturari sibieni* ..., p. 171.

Concluzii

Activitatea din Episcopia Aradului din perioada episcopului Procopie Ivașcovici se desfășoară pe parcursul a două decenii, de multă vreme trebuia fixată în cadrele unei monografii istorice.

În cele peste două decenii cât a condus eparhia Aradului, episcopul Procopie a fost în fruntea mișcărilor de regenerare națională. Chiar și în perioada absolutismului (1850-1860), când domnea regimul polițienesc, el întreprinde acțiuni ce dădeau dovadă de curaj în favoarea neamului său. Încă de la începutul arhipăstoririi sale, se apropie de Andrei Șaguna, cu care fusese coleg, și aderă la acțiunea de autonomie a Bisericii Ortodoxe Române.

Procopie Ivașcovici era român de origine și se trăgea din numeroasa familie Ivașcu (sârbitizat Ivașcovici) din Goruia, comitatul Caraș-Severin. S-a născut la 8 august 1809 în comuna Deliblata de pe malul Dunării, în familia preotului Andrei Ivașcu. La botez a primit numele de Petru.

Legăturile lui Andrei Șaguna cu Aradul oglindit în lumină epistolară, evidențiază rolul pe care Episcopia Aradului, prin reprezentanții ei de frunte din perioada supusă de noi spre o analiză sumară, l-a avut în mișcarea pentru separație ierarhică față de Carloviț și reînființarea Mitropoliei Ortodoxe Române a Transilvaniei.

După reînființarea Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei și separarea față de ierarhia sârbă de la Carloviț, Andrei Șaguna a mai păstorit aproape un deceniu, timp în care legăturile cu Procopie Ivașcovici de la Arad au continuat, ele axându-se probabil pe tema negocierilor legate de separația comunelor bisericești, a desfășurării primului congres bisericesc român și pregătirile în vederea întrunirii lui.

Prin acțiuni legate de separarea ierarhică, relațiile episcopului Procopie cu superiorii săi de la Carloviț s-au înăsprit, dar pentru neamul său făcea cel mai mare serviciu, reușind să salveze de la o deznaționalizare sigură sufletele a mii de români ortodocși.

Episcopul Procopie Ivașcovici a fost și un protector al culturii, dar și al intelectualilor români, clerici și mireni.

Școlile românești alcătuiau un sistem de învățământ bine organizat de către Senatul școlar și îndrumat, sub raport pedagogic de către Preparandia din Arad, care dispunea nu numai de funcția pedagogică de formare a învățătorilor, ci și de una culturală de stimulare a activității culturale din părțile aflate sub jurisdicția Episcopiei Aradului.

Procopie Ivașcovici rămâne o figură care face cinste Istoriei Bisericii Ortodoxe Române. Modest, blând, cumpătat, fără a fi de talia unor mari ierarhi care au condus corabia Domnului Hristos, prin ceea ce a făcut în cursul vieții sale, poate fi obiectul respectului nostru. Aceasta cu atât mai mult, cu cât conformația sa spirituală l-ar fi putut face ostil Ortodoxiei românești.

Bibliografie

I. Documente inedite

A. A. O. R. Arad:

- grupa I,
- grupa II,
- *Protocolul ședințelor consistoriale, anul 1853,*
- *Protocolul ședințelor consistoriale, anul 1854.*

A. B. M. O. Sibiu, *Fond Vasile Mangra.*

A. P. O. R. Arad-Centru:

- *Protocolul ședințelor comunității bisericeii greco-ortodoxe române din Arad. 1846-1858,*
- *Protocoalele ședințelor comunității bis. gr. or. române din Arad. 1859-1868.*

A. P. O. R. Arad-Micălăca Veche, *Protocolul circularelor.*

A. P. O. R. Bata, *Protocolul circularelor 1860-1877.*

B. A. R., *msse*, nr. 1015,

S. J. A. N. Arad:

- *Colecția de documente,*
- *Fond Crișan Ștefan,*
- *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849,*
- *Fond Parohia ortodoxă română Arad-Centru,*
- *Fond Prefectura Județului Arad, Actele comitelui suprem cezaro-crăiesc,*
- *Fond Protopopiatul ortodox român Arad.*

II. Periodice

Albina (Pesta), 1870, 1871,

Concordia (Pesta), anul IV, 1864,

Federațiunea (Pesta), 1870, 1871,

Gazeta Transilvaniei (Brașov), 1862,

Lumina (Arad), 1872, 1873, 1874,

Speranța (Arad), 1871, 1872, 1873

T. R., 1862, 1865, 1873, 1874,

Trib. pop., 1898,

Andrei [Șaguna], „Circulară privind abonamentele la *Speranța*”, în *Speranța* (Arad), anul III, nr. 24, 15 decembrie 1871, p. 193.

„Către onorații leptori”, în *Speranța* (Arad), anul I, nr. 1, 1/13 februarie 1869, pp. 1-2.

Damșa, Ioan, „Ținuta sârbilor față de români în cauza despărțirii ierarhice”, în *Bis. și Șc.*, anul III, 1879, nr. 40, 30 septembrie/12 octombrie, p. 405.

„† *Episcopul Iosif Goldiș*”, în *Trib. Pop.*, anul VI, nr. 57, 24 martie/6 aprilie 1902, p. 1.

Mocioni, Andrei, „În cauza mitropoliei ortodoxe”, în *Concordia* (Pesta), anul IV, nr. 80, 4/16 octombrie 1864, p. 321.

Naghiu, Iosif E., „Primele reviste bisericești din Arad”, în *Bis. și Șc.*, anul LXIV, nr. 20, 12 mai 1940, pp. 168-169; nr. 22, 26 mai 1940, pp. 185-186; nr. 23, 2 iunie 1940, pp. 195-196; nr. 24, 9 iunie 1940, pp. 204-206; nr. 25, 16 iunie 1940, pp. 213-214.

Păcățian, Teodor V., *Înființarea mitropoliei. Două scrisori a lui Andrei Mocioni către Șaguna*, în *F. D.*, anul XXX, nr. 8, 22 februarie/7 martie 1915, p. 6 și nr. 9, 1/14 martie 1915, p. 3.

Popovici, Zaharia, „Activitatea societății de lectură a teologilor din Arad în cursul anului școlar 1868-69”, în *Speranța* (Arad), anul I, nr. 5, 1/13 aprilie 1869, pp. 37-38.

Idem, „Raport despre activitatea Societății de lectură a teologilor români din Arad în decurgerea anului școlar 1867-68”, în *Speranța* (Arad), anul I, nr. 1, 1/13 februarie 1869, pp. 7-8.

„Raport despre activitatea Societății pre anul școlar 1867-1868”, în *Speranța* (Arad), anul I, nr. 1, 1868; nr. 22, 1871;

„Raportul asesorului consistorial Ioan Popovici Desseanu relativ la organizarea și fondarea unui institut de învățământ mai înalt pentru eparhia arădană”, în *Speranța* (Arad), anul II, nr. 8, 7 aprilie 1871, pp. 61-62;

„Scrisoarea declaratoare și legitimizeazăre a deputaților români la Congresul illiric-național din Carloviț către ilustritatea sa d. comisar împărătesc Iosif baron Philipovich de Philipsburg”, în *Concordia* (Pesta), anul IV, nr. 62/316, 3/14 august 1864, pp. 245-246.

III. Studii și volume de specialitate

Andea, Susana, „Date despre viața și activitatea lui Petru Rațiu (1805-1876)”, în *Crisia* (Oradea), 1991, nr. XXI, pp. 271-278.

Anuichi, Silviu, „Rolul Mitropoliei de Carloviț în apărarea Ortodoxiei din Austro-Ungaria”, în *Ortodoxia* (București), anul XIII, 1961, nr. 3, pp. 419-432.

Ardelean, G., *Istoricul episcopiiilor noue. Studiu istoric*, Sibiu, 1901.

Bedecean, Mihaela, *Presa și Bisericile românești din Transilvania (1865-1873)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010.

Berenyi, Maria, *Istoria Fundației Gojdu (1870-1852)*, Budapesta, 1995.

Idem, *Viața și activitatea lui Emanuil Gojdu (1802-1870)*, Giula, 2002.

Bocșan, Nicolae, „Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul mitropoliei române”, în Nicolae Bocșan, Ioan Lumperdean, Ioan-Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XII-XIX)*, Oradea, Editura Cele Trei Crișuri, 1994.

Idem, „Separația ierarhică a Bisericii Ortodoxe Române față de Biserica Ortodoxă Sârbă. 1864-1868”, în *R. I.*, Serie nouă, tomul 7, nr. 3-4, 1996.

Boia, Stelean Ioan, *Fundația „Emanoil Gojdu” (1870-1952)*, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2006.

Bolovan, Ioan, *Asociația Națională Arădeană pentru cultura poporului român. 1863-1918*, Cluj-Napoca, Editura Dacia XXI, 2011.

Botiș, Teodor, *Istoria Școlii Normale și a Institutului Teologic Ortodox Român din Arad*, Arad, Editura Consistoriului, 1922

Brusanowski, Paul, „Despărțirea ierarhică a parohiilor din Banat între cele două mitropolii ortodoxe din Ungaria (Carloviț și Sibiu)”, în *Tabor* (Cluj-Napoca), anul II, 2009, nr. 10.

Caciora, Andrei, Roșuț, Nicolae, Timbus, Mircea, *Aradul în lupta pentru eliberare socială și națională*, vol. II, Arad, 1980.

Cherescu, Pavel, „Organizarea jurisdicțional-canonice a Episcopiei Aradului la anul 1867, în timpul episcopului Procopie Ivașcovici”, în *Teologia* (Arad), anul XII, 2008, nr. 2, pp. 69-82.

Ciorogariu Roman, *Din trecutul revistelor și ziarelor de la noi: „Speranța” (1869), „Lumina” (1872), „Biserica și Școala” (1877), „Tribuna” (1884-1912)*, Arad, 1934.

Ciuhandu, Gheorghe, *Începuturile publicisticii bisericești de la Arad. 1869-1871*, Arad, 1937.

Compendiu de Dreptul canonic al unei sfinte sobornicești și apostolești biserici, Sibiu, 1868.

Cordoș, Nicolae, Jude, Maria Magdalena, „Contribuții documentare referitoare la Emanoil Gojdu și fundația sa”, în *A. M. N.*, 1989-1992, nr. 26-30, pp. 573-590.

Curticăpeanu, Vasile, *Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, Editura Științifică, 1968.

Dan, Petre, *Asociații. Cluburi. Ligi. Societăți. Dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

Enciclopedia Română, vol. II, Ediția Cornel Diaconovici, Sibiu, 1900.

Enciclopedia română, vol. III, Ediția Cornel Diaconovici, Sibiu, 1904.

Farkas, Barbara, Glück, Eugen, *Speranța (1869-1872). Index de revistă*, Arad, 1970.

Firu, Nicolae, *Actele Sinoadelor eparhiale ale Eparhiei ortodoxe române a Orășii-Mari din anii 1920, 1921, 1922*, Oradea Mare, 1922.

Floca, Ioan N., *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii. Ortodoxe Române, 1990.

Georgescu, Ion, „Fundația Emanuil Gojdu în sprijinul studenților și elevilor români din Austro-Ungaria”, în *M. A.*, anul XVII, 1972, nr. 7-8, pp. 358-362.

Ghidiu, Andrei, *Introducerea tasului pedagogic și teologic în bisericile gr. or. române din Ungaria și Banat*, Caransebeș, 1902.

Glück, Eugen, „Frământări legate de scaunul episcopal al Aradului în anii 1838-1853”, în *Teologia* (Arad), anul V, 2001, nr. 3-4.

Idem, Neamțu, Gelu, Vatamaniuc, Dimitrie, *Studii de documente privind activitatea lui Ioan Slavici*, vol. I-II, Arad, 1976.

Iorga, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. II, București, 1915.

Lanevschi, Gheorghe, „Repertoriul monumentelor religioase de pe cursul inferior al Mureșului”, în *Ziridava* (Arad), 1979, nr. XI.

Leu, Valeriu, Zaberca, Vasile, „Din activitatea culturală a românilor bănățeni în secolul al XIX-lea”, în *M. B.*, anul XXVIII, 1978, nr. 7-9.

Lițiu, Gheorghe, „Din legăturile ortodocșilor arădeni cu mitropolitul Andrei Șaguna”, în *M. A.*, anul XVI, 1971, nr. 9-10, p. 711.

Idem, *Eparhia Aradului și a Bihorului 1848-1860*, Oradea, edit. Universității din Oradea, 2002.

Idem, *Episcopii eparhiei Aradului în vremea celor șaptezeci de ani ai Calendarului eparhial (1878-1948)*, Arad, 1947.

Idem, „Începuturile catedralei din Arad”, în *M. B.*, anul XVIII, 1968, nr. 1-3.

Manual de studiu pastoral, Sibiu, 1872, ediția a II-a, 1878.

Mateiu, I., *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc*, vol. I, București, 1922.

Mălinaș, M., „Manuscrisul de Teologie Pastorală a lui Miron Romanul, aflător în arhiva Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei”, în *M. A.*, anul XXIII, 1978, nr. 7-9, pp. 609-611.

Munteanu, Ioan, „Problematika școlară și bisericească în revoluția de la 1848-1849 în Banat”, în *Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică*, coord. Camil Mureșanu, Nicolae Bocșan, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000.

Mureșianu, I. B., „Arhimandritul Ghenadie Popescu”, în *M. B.*, anul XXXVIII, 1988, nr. 2.

Murgu, Eftimie, *Scrieri*, ed. I. D. Suciu, București, Editura pentru Literatură, 1969.

Naghi, Gheorghe, „Din începuturile revistei «Speranța»”, în *M. B.*, anul XXVI, 1976, nr. 9-12.

Negrilă, Iulian, *Presa literară românească arădeană (1869-1944)*, Arad, Editura Multimedia Internațional, 1999.

Neș, Teodor, *Oameni din Bihor. 1848-1918*, Oradea, 1937.

Netea, Vasile, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate națională (1848-1881)*, București, Editura Științifică, 1974.

Organizarea provizorie a învățământului național confesional în Mitropolia gr. or. a românilor din Ungaria și din Transilvania, Lugoj, 1872.

Păcățian, Teodor V., *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. II, ed. II, Sibiu, 1904.

Păcurariu, Mircea, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002.

Idem, *Dicționarul teologilor români*, Sibiu, Editura Andreiana, 2014.

Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, ediția a 3-a, Iași, Editura Doxologia, 2008.

Perva, Gheorghe, „Cărți și publicații vechi. Primele exemplare din «Lumina»”, în *M. B.*, anul XII, 1962, nr. 9-10.

Pervain, Iosif, Chindriș, Ioan, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, vol. II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1972.

Plămădeală, Antonie, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar în vremea lui Miron Romanul 1878-1898 după acte, documente și corespondențe inedite*, Sibiu, 1986.

Popea, Nicolae, *Vechea mitropolie ortodoxă-română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870.

Popeangă, Vasile, „Dezvoltarea școlilor populare românești pe teritoriul eparhiei Aradului”, în *Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă*, Arad, 1989.

Idem, *Presa pedagogică din Transilvania. 1860-1918*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1966.

Idem, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976.

Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, Arad, 1979.

Idem, Găvănescu, Eduard I., Țărcovnicu, Victor, *Preparandia din Arad*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1964.

Popovici, G., *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904.

Popovici, Nicolae, *Manual de Drept bisericesc ortodox oriental cu privire specială la Dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Partea I și II, Arad, 1926.

Protocolul Congresului Național Bisericesc român de religiunea greco-răsăriteană, Sibiu, 1868.

„Protocolul ședințelor sinodale ținute în 13 și următoarele zile ale lui august 1864 în Carloviț”, în *Acte oficiale privitoare la înființarea Mitropoliei greco-răsăritene a românilor din Transilvania, Ungaria și Banat*, Sibiu, 1867.

Pușcariu, Ilarion, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889.

Idem, *Mitropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric despre reînființarea Mitropoliei dimpreună cu o colecție de acte*, Sibiu, 1900.

Roșca, Eusebiu R., *Monografia Mitropoliei ortodoxe române a Ardealului. Contribuții istorice*, Sibiu, 1937.

Savu, Teodor, „De la reînființarea episcopiei ortodoxe române a Oradiei în 1920 până în 1984”, în *Din activitatea bisericească a episcopiei ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani*, Oradea, 1984.

Sigmirean, Cornel, Pavel, Aurel, *Fundația Gojdu, 1871-2001*, Târgu Mureș, 2002.

Slavici, Ioan, *Opere*, vol. IX, text ales și stabilit de C. Mohanu, note și indici de D. Vatamaniuc, București, Editura Minerva, 1978.

Suciu, I. D., „Mitropolitul Procopie Ivacicovici (1808-1881)”, în *M. B.*, anul XXXI, 1981, nr. 4-6.

Idem, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1977.

Idem, *Revoluția de la 1848-1849 din Banat*, București, Editura Academiei RSR, 1968.

Idem, „Societăți de lectură și școli superioare la românii bănățeni în secolul XIX”, în *M. B.*, anul XXX, 1980, nr. 10-12.

Idem, Constantinescu Radu, *Documente privitoare la Istoria Mitropoliei Banatului*, vol. II, Timișoara, Editura Mitropoliei Banatului, 1980.

Șaguna, Andrei, *Corespondența*, vol. I/1, ediție, studiu introductiv și note de: Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2005.

Tolan, Isaia, „Pregătire pentru înființarea unei Universități românești la Arad acum 60 de ani”, în *Aradul* (Arad), anul I, nr. 1, 10 noiembrie 1930.

Vesa, Pavel, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, Editura Gutenberg Univers, 2008.

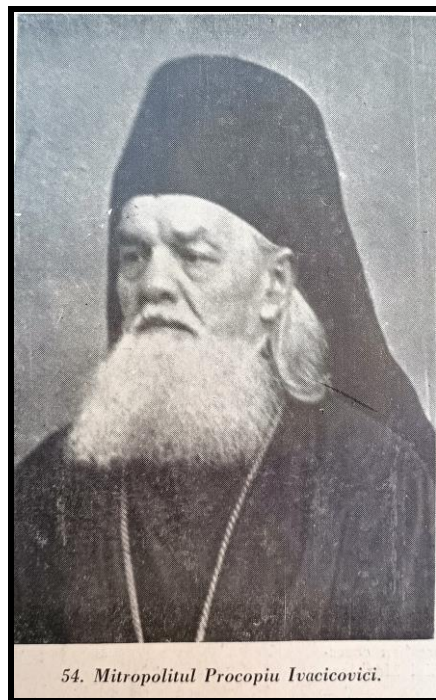
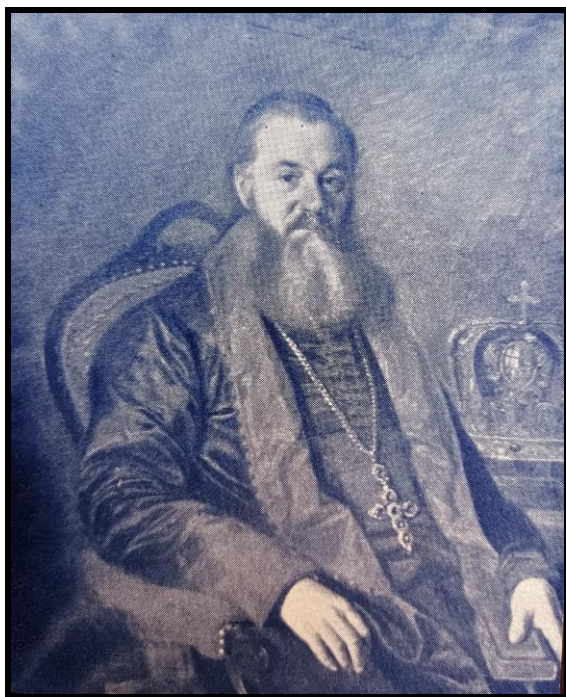
Idem, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, Editura Mirador, 2008.

Idem, *Episcopia Aradului între 1786-1830. De la ultimul Episcop sârb la primul Episcop român*, Arad, Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2010.

Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2006.

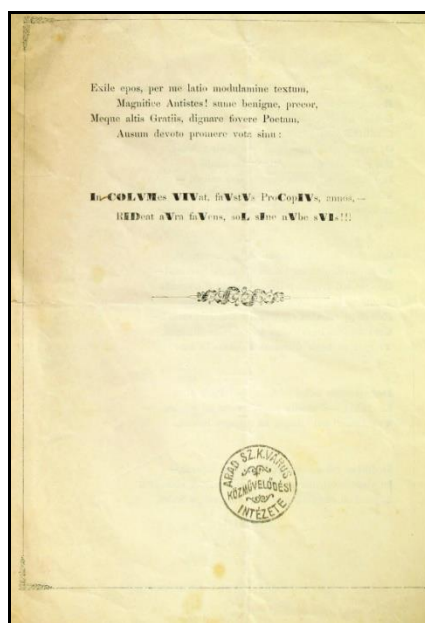
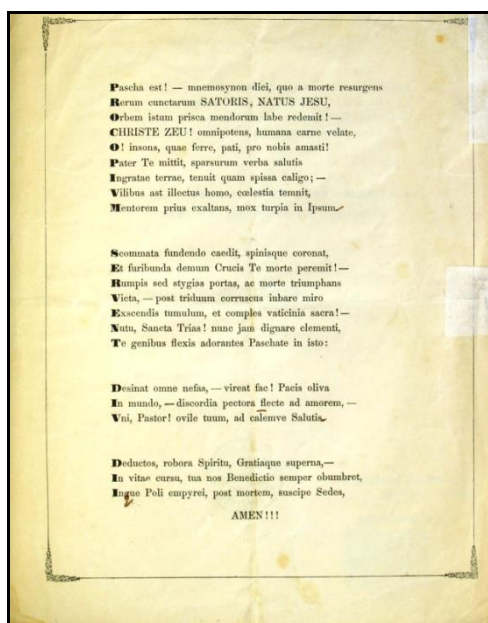
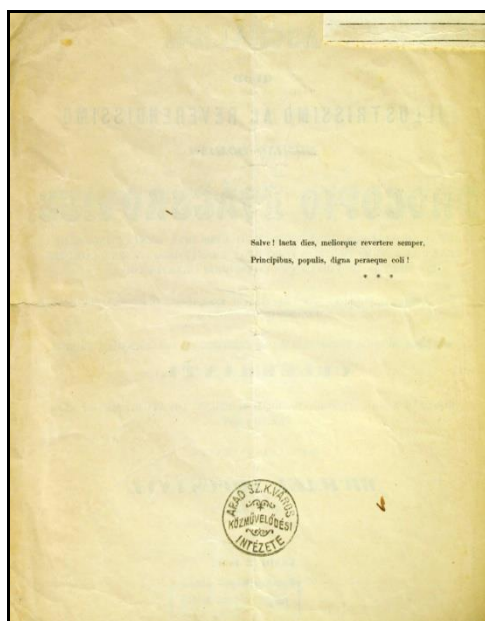
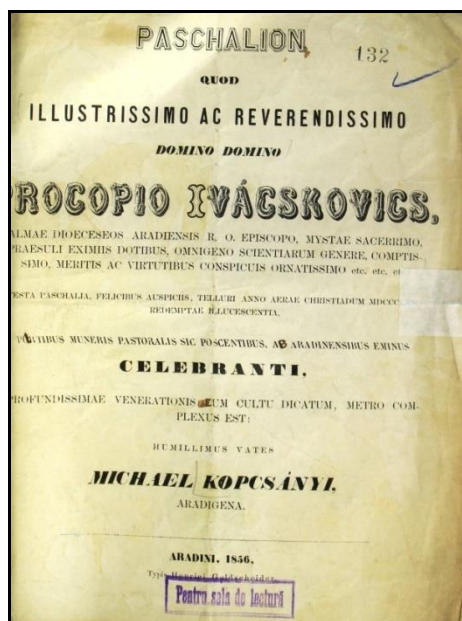
Vorbirile ținute de Preasfințitul episcop al Aradului Ioan I. Papp la înmormântarea și parastasul fericitului întru pomenire arhiepiscop și metropolit Ioan Mețianu, Arad, 1916.

Anexe

54. Mitropolitul Procopiu Ivacicovici.

„Paschalion închinat ilustrisimului și reverendisimului domn Procopie Ivașcovici, Episcopului Diocezei Răsăriteano-Orientalea Aradului, Săvârșitorului Tainelor, Patron al Darurilor Deosebite...”, 1856, colecția Bibliotecii Județene „Alexandru D. Xenopol” Arad

Pentru a-l cunoaște mai bine, mai ales generațiile mai tinere și pentru a conștientiza ce mare personalitate a slujit cu har și osteneală la altar, cel ce a fost „cărturar între cărturari, preot între preoți și om între oameni.”

Pavel Vesa a fost un cercetător pasionat de istoria bisericii române, un regretat prieten, neputând să-și dea adevărata măsură a talentului, a competenței și a harului cu care a fost înzestrat cu multă generozitate.

Ioan Traia